

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η Ελληνική Εκπαιδευτική Πολιτική σε ετερόδοξες ομάδες.
Οι Ευαγγελικοί της Κατερίνης κατά την περίοδο 1945-2000»**

Μεταπτυχιακός Φοιτητής: Σαπίδης Παναγιώτης
Επιβλέπων Καθηγητής: Κουζής Αντώνης

Δεκέμβριος 2010
ΒΟΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	4
A' Μέρος	
1. Κράτος και Εκκλησία: Αποτύπωση της ευρωπαϊκής πραγματικότητας	7
2. Ιστορική διαδρομή	8
3. Το νομοθετικό πλαίσιο των σχέσεων κράτους – εκκλησίας στην Ευρώπη	10
3.1. Κράτη με επίσημη εκκλησία	11
3.2. Κράτη με θετική στάση απέναντι στην εκκλησία	11
3.3. Κράτη με καθεστώς σχετικού χωρισμού από την εκκλησία	12
3.4. Διαχωρισμός κράτους – εκκλησίας: τα κράτη	13
3.5. Η επικρατούσα θρησκεία στην ελληνική επικράτεια	14
4. Ελληνικό κράτος: Ο ομολογιακός χαρακτήρας της σχολικής θρησκευτικής διδασκαλίας κατά τον 19ο αιώνα	19
5. Θρησκευτική ελευθερία	21
5.1. Οι διαστάσεις της θρησκευτικής ελευθερίας	23
6. Οι θρησκευτικές μειονότητες στην Ελλάδα και η εκπαιδευτική πολιτική	26
7. Η εκπαιδευτική πολιτική στη σύγχρονη κοινωνία	31
B' Μέρος	
2. Το θρησκευτικό κίνημα των Ευαγγελικών	39
2.1. Οι Ευαγγελικοί στην Ελλάδα	39
2.2. Η Ιστορική εξέλιξη της Ευαγγελικής Εκκλησίας στον ελλαδικό χώρο	40
2.3. Η Ευαγγελική κοινότητα της Κατερίνης	45
Γ' Μέρος	
3. Μεθοδολογία έρευνας	52
3.1. Μέθοδος, ερευνητικά ερωτήματα	52
3.2. Δείγμα	54

3.3. Χρονοδιάγραμμα της έρευνας	55
3.4. Περιορισμοί της έρευνας	56
3.5. Ερευνητικά εργαλεία	57

Δ΄ Μέρος

4. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας	64
4.1. Η συνέντευξη	64
4.1.1. Οι Ευαγγελικοί, άτομα με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα	64
4.1.2. Η προσφορά των εκκλησιαστικών λειτουργών. Προσδοκίες, θρησκευτικός χωροχρόνος	66
4.1.3. Η ταυτότητα των Ευαγγελικών μαθητών και η κοινωνική διάκριση	68
4.2. Η συμμετοχική παρατήρηση	70
4.2.1.Ο χωροχρόνος κατά τη διάρκεια των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων	70
4.2.2. Επικοινωνία εκπαιδευτικών – λειτουργών – μαθητών	73
4.2.3. Η παρεμβολή των μαθητών: οι διαπροσωπικές σχέσεις των παιδιών	74
4.2.4. Σχέση γονέων με το Κυριακό Σχολείο και με τις τελετές της Ευαγγελικής Εκκλησίας	75

Ε΄ Μέρος

5. Γενικά συμπεράσματα	78
5.1. Προτάσεις – προοπτικές της έρευνας	82
Επίλογος	84
Βιβλιογραφία	86

Παράρτημα	95
------------------	-----------

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με τίτλο «Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης».

Μέσα από τη συγκεκριμένη ερευνητική διαδικασία επιχειρήθηκε η διερεύνηση της Ελληνικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής σε ετερόδοξες ομάδες και πιο συγκεκριμένα απέναντι στους Ευαγγελικούς της Κατερίνης κατά την περίοδο 1945-2000.

Η επιλογή του θέματος έγινε αφενός για προσωπικούς λόγους και αφετέρου εξαιτίας του επιστημονικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζει. Στους προσωπικούς λόγους καταγράφεται το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έχω γύρω από τα ζητήματα της διαπολιτισμικότητας, ετερότητας αλλά και της θρησκευτικής ελευθερίας, αποτελώντας και ο ίδιος κάτοικος της Κατερίνης. Ως προς το δεύτερο, παρατηρείται, μια ερευνητική και βιβλιογραφική ένδεια σ' αυτό το τόσο πλούσιο θεματικά ερευνητικό πεδίο σε ελληνικό επίπεδο, ιδιαίτερα για το χώρο της Ευαγγελικής Εκκλησίας.

Η ιδιαίτερη αυτή σχέση με την περιοχή, με τους ντόπιους κατοίκους, με τους εκπαιδευτικούς που εργάζονται σε αυτό το χώρο αλλά και με τις προϊστάμενες αρχές, δημιούργησε τις «γέφυρες» για προσέγγιση του χώρου και μελέτη του με επιστημονικά εργαλεία την επιτόπια έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση και ημι-δομημένη συνέντευξη.

Πέρα από αυτό όμως είναι ουσιαστικό και πάντα επίκαιρο το ζήτημα της αναγνώρισης και της αποδοχής από την πλειονότητα των χριστιανών Ορθόδοξων κατοίκων μιας αλλόδοξης θρησκευτικής ομάδας που ζει και δημιουργεί δίπλα μας και μαζί μας, που δραστηριοποιείται στον πολιτισμό, στο εμπόριο και αλλού. Άλλωστε υπάρχουν ιστορικοί παράγοντες που οδήγησαν σε κοινούς δρόμους τους Έλληνες Ορθοδόξους και Ευαγγελικούς της περιοχής μας.

Η εργασία μου έχει την εξής διάρθρωση: Στο πρώτο μέρος, παρουσιάζονται οι σχέσεις κράτους-θρησκείας στον ευρωπαϊκό χώρο και ειδικότερα στην Ελλάδα μέσα από επισκόπηση της βιβλιογραφίας. Ακόμη παρατίθεται το πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και εκπαίδευσης αλλόδοξων και αλλόθρησκων πληθυσμών.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η ιστορική διαδρομή της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας, με ειδική αναφορά στην Ευαγγελική Εκκλησία της

Κατερίνης, ώστε να αντιληφθεί ο αναγνώστης το πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελείται η έρευνα. Επίσης, περιγράφεται αναλυτικά το νομικό καθεστώς στην εκπαίδευση θρησκευτικών μειονοτήτων (Καθολικοί, Μουσουλμάνοι, Προτεστάντες, Μάρτυρες του Ιεχωβά).

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η μεθοδολογία και τα επιστημονικά εργαλεία με τα οποία εργάστηκα στο πεδίο, ενώ ακολουθεί στο τέταρτο μέρος ανάλυση των αποτελεσμάτων και εξαγωγή των συμπερασμάτων. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον Επιβλέποντα Καθηγητή κ. Αντώνη Κουζή για τη στήριξη και παρότρυνση στην έναρξη της εργασίας μου.

Ιδιαίτερη σημαντική για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου ήταν η συνεργασία μου με τους εξεταστές κ.κ. Γκόβαρη και Ζμα.

Ειδικότερα πρέπει να αναγνωρίσω τη σημαντική συνεισφορά του κ. Ζμα, ο οποίος με τις πολύτιμες και εύστοχες υποδείξεις και παρατηρήσεις του βοήθησε ώστε η μεταπτυχιακή μου εργασία να λάβει την τελική της μορφή.

Κλείνοντας αυτή την ενότητα της διπλωματικής μου εργασίας, θα πρέπει να διευκρινίσω ότι για λόγους δεοντολογίας δε θα γίνει συγκεκριμένη αναφορά και χρήση ονομάτων στην πραγματική ταυτότητα των πληροφορητών, τηρώντας το πρωτόκολλο συνεργασίας που «συνυπογράψαμε» τόσο εγώ ως ερευνητής όσο και οι πληροφορητές μου. Η πραγματική ταυτότητα των πληροφορητών αλλά και το πεδίο έρευνας είναι στοιχεία τα οποία έχουν γνωστοποιηθεί στους επιβλέποντες καθηγητές μου, οι οποίοι επιβεβαίωσαν και την αξιοπιστία τους.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

1. Κράτος και Εκκλησία:

Αποτύπωση της ευρωπαϊκής πραγματικότητας

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρηθεί η αποτύπωση της ευρωπαϊκής πραγματικότητας μεταξύ επίσημης πολιτείας και θρησκευτικής. Η συγκεκριμένη σχέση παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία και δεν μπορεί να περιγραφεί μέσα από τυποποιημένες καταγραφές.

Στη χώρα μας, με αφορμή την πρόσφατη αναθεώρηση των αναγραφόμενων στοιχείων στις ταυτότητες, τέθηκε συνολικά το ζήτημα των σχέσεων κράτους και εκκλησίας, με πρωτόγνωρη ένταση, λειτουργώντας καταλυτικά για να εκφρασθούν απόψεις που στο παρελθόν χαρακτηρίζονταν ως αιρετικές, τόσο υπό την κυριολεκτική όσο και υπό τη μεταφορική σημασία της λέξης.

Η ελληνική νομική θεωρία έχει επιδείξει αρκετές εργασίες, έρευνες και μελέτες για το συγκεκριμένο ζήτημα, που αφορούν την κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας¹, οι οποίες πάντως δε φαίνεται να επηρέασαν τις συζητήσεις επί των προτάσεων αναθεώρησης του Συντάγματος στην προηγούμενη, προτείνουσα την αναθεώρηση, Βουλή². Το θέμα της σχέσης που συνδέει το ελληνικό κράτος με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας έχει ένα τεράστιο ιστορικό και νομικό βάρος. Προσεγγίζοντας όμως τη σχέση μεταξύ θρησκείας – εκκλησιών -

¹ Βλ. ενδεικτικά Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*, Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1999, με συμβολές των Γ. Σωτηρέλη, Δ. Δημούλη, Α. Pollis, Μ. Σταθοπούλου, Γ.Κτιστάκη και Κ. Τσιτσελίκη, Ι. Κονιδάρης, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονισέως τους*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, Sp. Troiannos, "Die Beziehungen zwischen Staat und Kirche in Griechenland", *"Orthodoxes Forum"* 6 (1992), σ. 221-231, V. Makrides, "Orthodoxy as a condition sine qua non: religion and state/politics in modern Greece from a sociohistorical perspective", *"Ostkirchliche Studien"* 40, (1991), σ.281-305, Α. Μαρίνος, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Ίδρυμα Ι. & Ε. Γρηγοριάδου, Αθήναι 1984, Ph.. Spyropoulos, *Die Beziehungen zwischen Staat und Kirche in Griechenland*, Universität Freiburg, 1981, Α. Μάνεση, Κ. Βαβούσκου, "Γνωμοδότησεις περί των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας βάσει του νέου Συντάγματος της 11ης Ιουνίου 1975", *"ΝοΒ"* 23 (1975), σ. 1031- 1037, όσον αφορά τις ιστορικές αναγωγές της σχέσης, βλ. ΣΠ. Τρωιανός/Χ. Δημακοπούλου, *Εκκλησία και Πολιτεία. Οι σχέσεις τους κατά τον 19ο αιώνα (1833-1852)*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999 και Ch. A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852*, Cambridge University Press, 1969.

² Ο επανακαθορισμός των σχέσεων κράτους και εκκλησίας, η ολοκλήρωση της θρησκευτικής ελευθερίας και η κατάργηση του θρησκευτικού χαρακτήρα του όρκου δεν συμπεριελήφθησαν στην τελική πρόταση αναθεώρησης, όπως διαμορφώθηκε μετά από έντονη αντιπαράθεση μεταξύ της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας με τη συναίνεση της μειζονος αντιπολίτευσης, από τη μία, και των δύο κομμάτων της αριστεράς, από την άλλη, βλ. την πρόταση αναθεώρησης του ΠΑ.ΣΟ.Κ, άρθρο 13 παρ. 5, και την εισήγηση του ΕΥ. BENIZEΛΟΥ, Εισηγητή της Πλειοψηφίας, *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος και της Ολομέλειας της Βουλής επί των προτάσεων αναθεώρησης διατάξεων του Συντάγματος*, Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος Θ' - Σύνοδος Β', Αθήνα 1998, σ.8 και 140, αντιστοίχως· πρβλ. ενδεικτικά την ομιλία του Υπουργού Δικαιοσύνης, ΕΥ. Γιαννόπουλου, σ. 629 και προς την αντίθετη κατεύθυνση Αχ. Κανταρτζή, σ. 95 και Φ. Κουβέλη, σ. 97-98, αλλά και Ν. Σηφουνάκη, σ. 190. Αναλυτικά βλ. Γ. Σωτηρέλη, "Ο χωρισμός Κράτους-Εκκλησίας: Η αναθεώρηση που δεν έγινε", σε: Δ. Χριστοπούλου (επιμ.), ό.π., σ. 19-79, ειδ. σ. 41 επ. Σύμφωνα, άλλωστε με τον Ι. Κονιδάρη, *Εκκλησιαστικά Άτακτα*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα 1999, σ. 306, στις 2.5.1996, ο τότε αντιπρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για την αναθεώρηση του Συντάγματος μαζί με τον Υπουργό Δικαιοσύνης και τον Αντιπρόεδρο της Ν.Δ. είχαν επισκεφθεί τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών όπου παρουσία των μελών της Δ.Ι.Σ. τον διαβεβαίωσαν ότι "δεν πρόκειται να γίνει καμία απολύτως μεταβολή στο υπάρχον συνταγματικό καθεστώς σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας".

κρατικής εξουσίας υπό την οπτική ευρωπαϊκών συνταγματικών κειμένων αναδεικνύονται οι διαστάσεις μιας ευρύτερα συγκρουσιακής σχέσης με πλούσιο παρελθόν.

Κοινό χαρακτηριστικό των δύο πόλων του ζεύγους εκκλησία και κράτος είναι η εξουσία και κοινό πεδίο διεκδίκησης ο δημόσιος χώρος³. Από το σημείο που κλονίστηκε η ενότητα εκκλησιαστικής και κρατικής εξουσίας, το ρήγμα των σχέσεων του κράτους, της εκκλησίας σε επίπεδο συνταγματικών προβλέψεων αλλά και στο επίπεδο της εφαρμογής τους στην πράξη δεν υπήρξε μια διαδικασία ανώδυνη.

Πιο σημαντικός λόγος είναι η διαφορετική εννοιολογική προσέγγιση των δύο θεσμών. Το κράτος έχει το έρεισμά του στη λαϊκή κυριαρχία από την οποία απορρέει η σχετικότητα της αλήθειας, ενώ οι θρησκείες στηρίζονται στην αλήθεια της θείας αποκάλυψης. Παρατηρείται, συνεπώς, αφ' ενός η υιοθέτηση διαφορετικών αξιών από τμήματα της κοινωνίας με τη στήριξη του κράτους, αφ' ετέρου εκδηλώσεις μη σεβασμού της διαφορετικής άποψης με τη στήριξη της εκκλησιαστικής πλευράς. Κλασικά παραδείγματα τέτοιων συγκρούσεων είναι η θεολογική ερμηνεία της εξέλιξης του κόσμου και του ανθρώπινου γένους, και το ζήτημα της άμβλωσης⁴.

Επίσης, καταγράφουμε και τη διαφορά του σκοπού στη δράση αμφοτέρων. Κάθε θρησκεία στοχεύει στη διατήρηση και αύξηση των πιστών της και στην προστασία των δογμάτων της, ενώ το σύγχρονο κράτος έχει σκοπό να διασφαλίζει την ανεμπόδιστη άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας και της ελευθερίας συνείδησης των πολιτών του σε συνδυασμό με την ανοχή, που υπαγορεύεται και από τις νέες δομές των πολυ-πολιτισμικών ευρωπαϊκών κοινωνιών.

2. Ιστορική διαδρομή

Η θρησκευτική μεταρρύθμιση αποτέλεσε τον κύριο μοχλό για τις όποιες αλλαγές παρουσιάστηκαν και διαμόρφωσαν τις σημερινές σχέσεις μεταξύ της κοσμικής και της εκκλησιαστικής εξουσίας. Υπήρξε μια μακρόχρονη και οδυνηρή διαδικασία που συντάραξε την ευρωπαϊκή ήπειρο κατά τη διάρκεια του 16ου και το πρώτο μισό του 17ου αιώνα και κατέληξε στη διάκριση της δυτικής χριστιανοσύνης

---

³ Ο J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, University Press, Chicago 1994, υπογραμμίζει την εμμονή των εκκλησιών στη διεκδίκηση του δημόσιου πεδίου. Για τις ιστορικές αναγωγές της σχέσης της κρατικής με την εκκλησιαστική εξουσία, βλ. Γ. Γκότση, "Εξουσία και πολιτική εκκλησιολογία στη δυτικοευρωπαϊκή μεσαιωνική πολιτειολογική σκέψη", *"Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης"* 11 (1998), σ. 99-135

⁴ Βλ. C. Gustafson / P. Juliver (eds.), *Religion and Human Rights, Competing Claims?* M.E. Sharpe, N. York 1998, σ.12-35· G. Gelfand, "Of Monkey's and Men - An Atheist's Heretical View of the Constitutionality of Teaching the Disproof of a Religion in the Public Schools", *"Journal of Law & Education"*, 16 (1987)3, σ. 271-338.

σε Καθολικούς και Προτεστάντες.

Προς το τέλος του 17ου και στις αρχές του 18ου αιώνα δημιουργήθηκε μια πνευματική ελίτ φωτισμένων ανθρώπων που ανέπτυξε έντονα ορθολογική και αντικληρική σκέψη. Ήδη βέβαια από τον προηγούμενο αιώνα τα γραπτά του Locke με κορυφαίο το "*A Letter Concerning Toleration*" είχαν ασκήσει ευεργετική επίδραση, κατευνάζοντας τα θρησκευτικά πάθη και επηρεάζοντας τη νομοθεσία, με άμεσο αποτέλεσμα τη σταδιακή εξαφάνιση των δικών και των εκτελέσεων για μαύρη μαγεία και για αιρέσεις⁵.

Στις μετεπαναστατικές γενιές της Γαλλίας παρατηρούνται πολλές απόπειρες δημιουργίας μιας αστικής, μη χριστιανικής ηθικής (Ροβεσπιέρος, Saint Simon, Comte), παράλληλα με την ύπαρξη μιας πλειονότητας θεοσεβών αστών, Προτεσταντών, Καθολικών και Εβραίων. Με την ανάπτυξη των μεγάλων πόλεων και των νέων βιομηχανικών οικισμών, παρατηρείται από την πλευρά των ασθενών τάξεων άγνοια και αδιαφορία απέναντι στην οργανωμένη θρησκεία. Οι επίσημες εκκλησίες, προσαρμοσμένες να επιλύουν τα προβλήματα των ανθρώπων της υπαίθρου, δεν κατάφεραν να ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες των ανθρώπων των βιομηχανικών πόλεων. Παράλληλα, κατά το τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα γενική τάση στην επιστήμη ήταν η έντονη στροφή προς τα εγκόσμια, η διατύπωση της θεωρίας για την εξέλιξη των ειδών, η αμφισβήτηση του θείου χαρακτήρα της Βίβλου, η αμφισβήτηση των υπερφυσικών ικανοτήτων όσων συνέγραψαν τα Ευαγγέλια. Την ίδια εποχή ο John Stuart Mill δημοσίευσε το δοκίμιο "*On Liberty*" με κεφάλαιο αφιερωμένο στην ελευθερία της σκέψης. Όπως φαίνεται από τα συνταγματικά κείμενα της εποχής, η αντιεκκλησιαστική τάση στο κοινωνικό πεδίο αποτέλεσε το εφιαλτήριο για την επίθεση που εξαπέλυσαν τα κράτη κατά της περιουσίας και των προνομίων των εκκλησιών και του κλήρου, αναλαμβάνοντας τα ίδια να ασκούν τα καθήκοντα στα πεδία της πρόνοιας, υγείας και εκπαίδευσης, που έως τότε εκτελούσαν κυρίως εκκλησιαστικοί φορείς.

Παρατηρήθηκε μία διαταξική «συναίνεση» στην υιοθέτηση παραδοσιακών συντηρητικών θρησκευτικών στοιχείων. Για τους αγρότες και τους εργάτες ήταν η μέθοδος να αντιμετωπίζουν τη θλιβερή καταπιεστική κοινωνία του αστικού

---

⁵ Η συνδρομή του κράτους, υπό την έννοια των νομικών ερεισμάτων για την καταπολέμηση των αιρέσεων κάθε "εχθρού" της επίσημης θρησκείας είναι τεράστια, βλ. ενδεικτικά B. Levack, *The witch-hunt in early modern Europe*, Longman, London-N. York 1987, σ. 63-92

φιλελευθερισμού. Για τις μεσαίες τάξεις η θρησκεία δικαίωνε την κοινωνική τους υπόσταση, δίνοντας ηθική διάσταση στα κέρδη τους. Για τη μοναρχία και την αριστοκρατία ήταν παράγοντας κοινωνικής σταθερότητας, αφού η εκκλησία παρέμενε ο ισχυρότερος στυλοβάτης των συντηρητικών κυβερνήσεων των ευρωπαϊκών κρατών μετά το 1815, ενισχύοντας την αποτροπή ενδεχόμενης επαναστατικής αναταραχής.

Ωστόσο, η ανεξιθρησκία ως έννοια, είχε ήδη ριζώσει στον ευρωπαϊκό χώρο με αντανάκλαση στα Συντάγματα του 19ου αιώνα, που κινήθηκαν σταδιακά προς την κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας και την εκκοσμίκευση του κράτους⁶.

3. Το νομοθετικό πλαίσιο των σχέσεων κράτους – εκκλησίας στην Ευρώπη

Οι μορφές συνύπαρξης κράτους και εκκλησίας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως καθορίζονται από τα Συντάγματα, μπορούν να ταξινομηθούν ποικιλοτρόπως σε μία κλίμακα από την αγνόηση έως την οργανική σύνδεση των δύο, με την εφαρμογή διαφόρων κριτηρίων όπως ο βαθμός εξάρτησης της εκκλησίας από το κράτος, υπό την έννοια της παρέμβασης του κράτους στην εσωτερική οργάνωση και διοίκηση της επίσημης εκκλησίας αλλά και αντιστρόφως της επιρροής της εκκλησίας στην κρατική λειτουργία, η χρηματοδότηση των θρησκευμάτων⁷, η συνολικότερη εμπλοκή της εκκλησίας στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή μιας χώρας.

⁶ Αναλυτικά για την έννοια της εκκοσμίκευσης και των θεωριών που έχουν διατυπωθεί βλ. Γ. Γκότσης, *Θρησκεία, Νεωτερικότητα και σύγχρονη πολιτισμική ταυτότητα*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, Ο. Tschannen, *Les théories de la sécularisation*, Droz, Genève, 1992 και Μ. Gauchet, ό.π.. Ο Th. Frank, "Is Personal Freedom a Western Value?", *"American Journal of International Law"* 91(1997)4, σ. 593-627, ειδ. σ. 622, διακρίνει τρία στάδια για την εξέλιξη της θρησκευτικής ανοχής ως αρχής για την κρατική δράση: "*First, the churches were regarded as partners in the exercise of temporal power in the community. -At the second stage, government wrests power from the spiritual authorities, restricting them to jurisdiction over purely theological matters, and even then in a position of subordination. -Finally at the third stage, religion becomes an independent contractor, neither supported nor restrained by the state. Instead, either a constitutional or a de facto separation occurs. -At this point, all religions and beliefs, including secular humanism, agnosticism and atheism, are equally tolerated and none are enhanced or disadvantaged.*" Την εξέλιξη των σχέσεων κράτους και εκκλησίας με αφετηρία την καθιέρωση του χριστιανισμού και υπό την οπτική του αντισημιτισμού και της αμερικανικής ιστορίας και νομικής θεωρίας -με παράθεση αποφάσεων του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Η.Π.Α- αναλύει ο St. Feldman, *Please don't wish me a Merry Christmas: A Critical History of the Separation of Church and State*, New York, University Press, 1977. Υπό την οπτική της θρησκευσιολογίας βλ. Γ. Παμπούκη, *Στην τροχιά ενός Θεού. Απόπειρα προσέγγισης των πραγματικών γεγονότων στις μονοθεϊστικές θρησκείες*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999.

⁷ Εδώ υπάγονται η μισθοδοσία και η συνταξιοδότηση των εκπροσώπων κάθε θρησκείας, καθώς και οι δαπάνες για τη συντήρηση των λατρευτικών χώρων και των λοιπών εκκλησιαστικών κτιρίων, οι φορολογικές ελαφρύνσεις και κάθε οικονομική ή άλλης μορφής ενίσχυση. Ειδικότερα για το ζήτημα της θρησκευτικής εκπαίδευσης βλ. την εξαντλητική μελέτη του Γ. Σωτηρέλη, *Θρησκεία και εκπαίδευση κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Από τον κατήχητισμό στην πολυφωνία*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 3η έκδ. 1998

3.1. Κράτη με επίσημη εκκλησία

Χαρακτηριστικό των κρατών αυτής της κατηγορίας είναι η αναγωγή μίας εκκλησίας ως επίσημης σε συνδυασμό με τον εθνικό της χαρακτήρα. Εδώ υπάγονται η Δανία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ελλάδα. Στα σκανδιναβικά κράτη οι εθνικές εκκλησίες προέκυψαν από την απόσπασή τους από τον καθολικισμό χωρίς έντονες συγκρούσεις. Στη Δανία η Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία αποτελεί από το 1849 επίσημη εκκλησία, ενώ οι σχέσεις της με το κράτος ρυθμίζονται με ειδικό νόμο όπως προβλέπει το Σύνταγμα. Η Αγγλία έχει από το 1689, επίσημη εθνική εκκλησία, την Εκκλησία της Αγγλίας με κεφαλή της τον μονάρχη, αποσπώμενη πλήρως από την Καθολική Εκκλησία, καθεστώς που ισχύει έως σήμερα. Προνόμιο της Αγγλικανικής Εκκλησίας είναι και η παραχώρηση ορισμένων ακαδημαϊκών εδρών σε κληρικούς του επίσημου δόγματος στα Πανεπιστήμια του Oxford, Cambridge, Durham. Πρόσθετο προνόμιο συνιστά η προστασία της Εκκλησίας της Αγγλίας βάσει του νόμου περί βλασφημίας ήδη από το 1676.

3.2. Κράτη με θετική στάση απέναντι στην εκκλησία

Τα κράτη που βρίσκονται σε αυτήν την κατηγορία, είναι σε ένα μεταβατικό στάδιο είτε προς την αποσύνδεσή τους από την εκκλησία, όπως η Ιρλανδία, είτε προς την επανασύνδεσή τους με την εκκλησία, όπως η Πολωνία. Η Ιρλανδία θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε καθεστώς σχετικού χωρισμού, ωστόσο οι συχνές αναφορές του συνταγματικού κειμένου στον Θεό, οι βαθιές ρίζες της Καθολικής Εκκλησίας σε συνάρτηση με την εθνική συνείδηση, αλλά και η μεγάλη αποδοχή στο κοινωνικό σώμα υποδηλώνουν τις αντιστάσεις προς έναν σταδιακό χωρισμό κράτους και εκκλησίας. Το ιρλανδικό Σύνταγμα, πάντως, δεν προβλέπει επίσημη θρησκεία, διασφαλίζει την ελευθερία της συνείδησης και εμποδίζει το κράτος να θεσπίσει προνόμια υπέρ κάποιας θρησκείας.

Στην Πολωνία με την ασαφή διατύπωση του άρθρου 25 του πολωνικού Συντάγματος του 1997 επιχειρήθηκε ένας πρόσκαιρος συμβιβασμός μεταξύ των δύο αντίθετων τάσεων, εκείνης που επιθυμούσε πλήρη και ρητό διαχωρισμό, και της άλλης που ήθελε την αποδοχή της σύνδεσης κράτους και εκκλησίας με ενεργό πολιτικό ρόλο της Καθολικής Εκκλησίας⁸. Βασικά στοιχεία της συνταγματικής

---

⁸ Πρβλ. και W. Sadurski, "Rights and Freedoms under the New Polish Constitution: Reflections of a Liberal" σε: M. Wyrzykowski (ed.), *Constitutional Essays*, Institute of Public Affairs, Warsaw 1999, σ. 235-255, ειδ. σ. 253.

ρύθμισης είναι τα ίσα δικαιώματα μεταξύ των εκκλησιών και των θρησκευμάτων, η αμεροληψία των κρατικών οργάνων στα θρησκευτικά ζητήματα, οι αρχές του σεβασμού της αυτονομίας και της αμοιβαίας ανεξαρτησίας μεταξύ των δύο, καθώς και η συνεργασία για το κοινό καλό. Όσον αφορά τις σχέσεις με την Καθολική Εκκλησία πρόσφατα υπογράφηκε η σύναψη διεθνούς συνθήκης μεταξύ Πολωνίας και Αγίας Έδρας.

3.3. Κράτη με καθεστώς σχετικού χωρισμού από την εκκλησία

Σε αυτήν την περίπτωση οι δύο μορφές εξουσίας, πολιτική και εκκλησιαστική, βρίσκονται σε μία διαλεκτική σχέση μεταξύ τους, κυρίως σε θέματα παιδείας, κοινωνικής πολιτικής και υγείας. Η συνεργασία αυτή αφορά όλα τα θρησκευόμενα σε ισότιμη βάση, ενώ η συνεργασία με την Καθολική Εκκλησία παίρνει συχνά τη μορφή του κονκορδάτου (επίσημο έγγραφο). Στην κατηγορία αυτή υπάγονται η Γερμανία, η Αυστρία, η Ιταλία, η Ισπανία, το Λουξεμβούργο, η Σουηδία και η Φινλανδία.

Στη γερμανική συνταγματική τάξη ισχύει η αμοιβαία ανεξαρτησία του κράτους και της εκκλησίας καθώς και η αρχή της ιδεολογικής ουδετερότητας του κράτους: "Κρατική εκκλησία δεν υφίσταται." Κάθε θρησκευτική κοινότητα έχει αυτονομία στη ρύθμιση των εσωτερικών της υποθέσεων και μπορεί να προσλάβει νομική προσωπικότητα, σύμφωνα με τη νομοθεσία περί σωματείων⁹. Αντίστοιχο σύστημα αυτονομίας ισχύει και στην Αυστρία με ρύθμιση που ισχύει από το 1867.

Στην Ιταλία το Σύνταγμα του 1948, στο άρθρο 7, κατοχυρώνει αμοιβαία ανεξαρτησία. Παράλληλα, στο άρθρο 8 θεσπίζεται η ίση μεταχείριση μεταξύ όλων των θρησκευμάτων. Οι σχέσεις μεταξύ του ιταλικού κράτους και της Καθολικής Εκκλησίας πέρασαν σε κατάσταση σύγκρουσης όταν ψηφίστηκε και ετέθη σε ισχύ ο νόμος περί διαζυγίου. Το Φεβρουάριο του 1984 με μια νέα συμφωνία με την Αγία Έδρα καταργήθηκε ο καθολικισμός ως επίσημη εκκλησία του ιταλικού κράτους, ενώ μεταξύ του 1984 και του 1993 υπογράφηκαν έξι συμφωνίες με άλλες θρησκευτικές κοινότητες, κατ' εφαρμογή του άρθρου 8 παρ.3 του Συντάγματος, που παρέμενε ανενεργό προ του 1984.

Στην Ισπανία, λίγο μετά την πτώση του φρανκικού καθεστώτος και πριν την

---

⁹ Οι θρησκευτικές κοινότητες που είχαν την ιδιότητα του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου όταν ψηφίστηκε το Σύνταγμα της Βαϊμάρης (1919) την διατηρούν. Η ρύθμιση αυτή αφορούσε την Καθολική και την Προτεστάντική εκκλησία, αλλά ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου θεωρούνται και όσες θρησκευτικές κοινότητες πληρούν τις προϋποθέσεις της σχετικής διάταξης (άρθρο 137.5), όταν, δηλαδή, βάσει του οργανισμού και του αριθμού των μελών τους παρέχουν εγγυήσεις διάρκειας.

ψήφιση του νέου Συντάγματος του Δεκεμβρίου 1978, συμφωνήθηκε μεταξύ του ισπανικού κράτους και της Αγίας Έδρας η αντικατάσταση του κονκορδάτου (επίσημο κείμενο) του 1953 με ένα σύμφωνο (Ιούλιος 1976) που συμπληρώθηκε με τέσσερα άλλα (Ιανουάριος 1979)¹⁰. Το Σύνταγμα του 1978 (άρθρο 16.3) ορίζει ότι δεν υπάρχει επίσημο θρήσκευμα, ενώ με τον "οργανικό νόμο περί θρησκευτικής ελευθερίας" (Ιούλιος 1980) θεσπίζεται η συνεργασία μεταξύ της κρατικής διοίκησης και διαφόρων θρησκευμάτων, ανάλογη με αυτή που ρυθμίζει τις σχέσεις με την Καθολική Εκκλησία, που ενεργοποιείται μόλις το 1992.

Το ισχύον Σύνταγμα του Λουξεμβούργου του 1868, και μετά την πρόσφατη αναθεώρηση του 1998, δεν ανέτρεψε το κονκορδάτο του 1801 μεταξύ Γαλλίας και Αγίας Έδρας που ρυθμίζει τη σχέση του Λουξεμβούργου με την Καθολική Εκκλησία. Παρά την έντονη επιρροή της Καθολικής Εκκλησίας, το Λουξεμβούργο βαθμιαία υιοθέτησε έναν θρησκευτικό πλουραλισμό, χωρίς να παύσει η ιδιαίτερη κοινωνική και πολιτική δύναμη που διαθέτει η Καθολική Εκκλησία. Οι συνταγματικές διατάξεις των άρθρων 19 και 20 κατοχυρώνουν πλήρως τη θρησκευτική ελευθερία, ενώ οι διατάξεις του άρθρου 22 ρυθμίζουν θέματα σχέσεων κράτους-εκκλησίας, όπου προβλέπεται η δυνατότητα ανάμιξης του κράτους σε οργανωτικά ζητήματα εκκλησιών βάσει συμβάσεων που υπόκεινται σε κύρωση από το Κοινοβούλιο .

3.4. Διαχωρισμός κράτους-εκκλησίας: τα κράτη

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν πέντε κράτη, η Γαλλία και η Πορτογαλία, που επίσημα καταγράφεται στο Σύνταγμά τους ο χωρισμός κράτους και εκκλησίας. Επίσης, η Ολλανδία, το Βέλγιο και η Ελβετία, βρίσκονται σε φάση χωρισμού των δύο θεσμών.

Η Γαλλία αποτελεί την κοιτίδα του λαϊκού κράτους και η εχθρική στάση ενός μεγάλου τμήματος της γαλλικής κοινωνίας απέναντι στον κλήρο προσδιόρισε το συνταγματικό πλαίσιο και τη νομοθεσία¹¹.

---

¹⁰ Για τις ιστορικές συνθήκες και για το περιεχόμενο της συμφωνίας της 28.7.1976 με το ισπανικό κράτος βλ. J. Julg, ό.π. (σημ. 4), σ. 255 επ., 265 επ. Για την πορεία προς την κατάργηση της επίσημης εκκλησίας στην Ισπανία βλ. J. Casanova, ό.π. (σημ. 5), σ. 75-91. Για τις σχέσεις του ισπανικού κράτους με την Καθολική Εκκλησία και τα λοιπά θρησκευτικά πριν τη μεταρρύθμιση του 1992, βλ. D. Basterra, "Eglise et Etat en Espagne", σε: *Eglises et États dans l'Europe des Douze*, ό.π. (σημ. 18), σ. 56 επ. και Ν. Νικολοπούλου-Σακκά, "Σχέσεις Εκκλησίας και Κράτους. Η περίπτωση της Ισπανίας", *Δίκαιο και Πολιτική* 15 (χ.χ.), σ. 143-165.

¹¹ Βλ. Κ. Μαυριά, Α. Παντελή, *Συνταγματικά Κείμενα, Ελληνικά και Ξένα*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 3η έκδ. 1996, σ. 566.

Η Πορτογαλία αποτελεί χώρα στην οποία η Καθολική Εκκλησία έχει μεγάλη επιρροή. Παρόλη την επιρροή, όμως, στο λαό έχει αναπτυχθεί έντονο αντικληρικό αίσθημα. Το ισχύον Σύνταγμα του 1976 ρητά θεσπίζει τον χωρισμό κράτους και εκκλησίας (άρθρο 41.4), αλλά το κονκορδάτο που είχε υπογραφεί το 1940 παραμένει σε ισχύ, διασφαλίζοντας στην Καθολική Εκκλησία θέση προνομιακή σε σχέση με τα άλλα δόγματα και θρησκευόμενα, αφού μεταξύ άλλων της αναγνωρίζεται η νομική προσωπικότητα και η απαλλαγή φορολογίας των ιερέων. Στην Ολλανδία η αντιπαλότητα μεταξύ καθολικών και προτεσταντών-καλβινιστών αποτέλεσε τη βάση για την αναζήτηση ενός θρησκευτικού πλουραλισμού. Η διαφοροποίηση κράτους και εκκλησίας περιλαμβάνεται στο Σύνταγμα του 1798, το οποίο για πρώτη φορά στην Ευρώπη διακηρύσσει την ισότητα όλων των θρησκευμάτων και τον χωρισμό κράτους και εκκλησιών. Στο ισχύον Σύνταγμα του 1983 κατοχυρώνεται πλήρως η ελευθερία συνείδησης και η θρησκευτική ελευθερία, ενώ παράλληλα θεσπίζεται ένα σύστημα χωρισμού κράτους και εκκλησιών. Το μοντέλο σχέσεων κράτους και εκκλησιών που ισχύει στην Ολλανδία προσομοιάζει προς το λαϊκό κράτος της Γαλλίας. Το Βέλγιο έχει έντονο καθολικό παρελθόν και ακολούθησε με βραδύτερους ρυθμούς και χωρίς ακραίες εντάσεις το γαλλικό μοντέλο χωρισμού κράτους και εκκλησίας. Σύμφωνα με το ισχύον Σύνταγμα, το βελγικό κράτος είναι ουδέτερο απέναντι σε όλες τις θρησκείες και δεν έχει το δικαίωμα να παρεμβαίνει σε ζητήματα οργάνωσης ή δόγματος οποιουδήποτε θρησκευόμενου.

3.5. Η επικρατούσα θρησκεία στην ελληνική επικράτεια

Η σύνδεση κράτους και εκκλησίας λαμβάνει πολλές μορφές με διαφορετικούς τύπους από χώρα σε χώρα. Στην περίπτωση της Ελλάδας δεν εντοπίζεται στο σύστημα της «επικρατούσας θρησκείας» που ορίζει η συνταγματική διάταξη του άρθρου 3¹², αλλά συνδέεται με το σύνολο των διατάξεων που προσδιορίζουν τις ιδιαίτερες σχέσεις εκκλησίας και πολιτείας ως ένα, στοιχείο που αποτελεί μία πρωτοτυπία για τον ευρωπαϊκό χώρο¹³.

¹² Ο όρος "επικρατούσα θρησκεία" είναι λιγότερο δεσμευτικός, π.χ. εν σχέσει προς τον όρο "State Church", στο μέτρο που ο πρώτος ερμηνεύεται ως οιονεί διαπιστωτική διάταξη.

¹³ Η ένταξη στην πρώτη κατηγορία, των κρατών με επίσημη θρησκεία, δεν έχει κατ' αρχήν την έννοια ότι η θρησκευτική ελευθερία προστατεύεται λιγότερο στα κράτη της πρώτης ή της δεύτερης, σε σχέση με τα κράτη π.χ. της τέταρτης κατηγορίας. Τον βαθμό διασύνδεσης μεταξύ των δύο εξετάζει ο W. C. Durham Jr., "Perspectives on Religious Liberty: A Comparative Framework", σε: J. D. Van Der Vyver, J. Witte, Jr. (eds.) *Religious Human Rights in Global Perspective: Legal Perspectives*, Martinus Nijhoff, 1996, p.p. 1-44, W. Sadurski, *Moral Pluralism and Legal Neutrality*, Dordrecht, Boston, 1990, p. 167. Σημειολογικά, ευρωπαϊκή πρωτοτυπία συνιστά και η ύπαρξη ενιαίου Υπουργείου αρμόδιου για Παιδεία ("Εθνική Παιδεία") και Θρησκευόμενα. Η σχέση κράτους

Στο ελληνικό Σύνταγμα ο όρκος του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν περιορίζεται σε αναφορά του Θεού αλλά παραπέμπει στην Αγία Τριάδα (άρθρο 33 παρ. 2) όπως και ο όρκος των βουλευτών (άρθρο 59 παρ. 1), με πρόβλεψη για αλλόθρησκους ή ετερόδοξους (άρθρο 59 παρ. 2), όχι όμως για άθρησκους ή άθεους.

Εξετάζοντας τα προοίμια των Συνταγμάτων, διαπιστώνουμε ότι μόνο στο ιρλανδικό Σύνταγμα υπάρχει αναφορά στην Αγία Τριάδα. Το προοίμιο του γερμανικού Συντάγματος έχει αναφορά στον Θεό, χωρίς ειδικότερο προσδιορισμό θρησκείας, ακριβώς όπως και στο εξαιρετικά βραχύ προοίμιο του ελβετικού Συντάγματος. Στο προοίμιο του ισπανικού Συντάγματος δεν υπάρχει καμία θρησκευτική αναφορά. Το ίδιο συμβαίνει και με το γαλλικό και το πορτογαλικό Σύνταγμα. Στην εισαγωγή του ελληνικού Συντάγματος όμως, αναφέρεται ως αφετηρία το «*Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος*».

Χρήσιμες, επίσης, πληροφορίες για τις σχέσεις κράτους και εκκλησίας μπορούμε να έχουμε και από τον τρόπο χρηματοδότησης των εκκλησιών. Στη Δανία μόνο το 11% των εσόδων της προέρχεται από τον κρατικό προϋπολογισμό. Το υπόλοιπο προέρχεται από τον εκκλησιαστικό φόρο όσων είναι μέλη της. Στην Αγγλία η οικονομική στήριξη της επίσημης εκκλησίας από το 1977 είναι περιορισμένη σχεδόν αποκλειστικά στη συντήρηση ιστορικών εκκλησιών, ενώ τα ποσά που διαχειρίζεται το English Heritage Grants αφορούν όλα τα θρησκευόμενα¹⁴, όπως συμβαίνει και με ορισμένες ευνοϊκές φορολογικές ρυθμίσεις¹⁵. Στην Ιρλανδία ο

και Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι παλιά όσο και το κράτος που γεννήθηκε μετά την Επανάσταση του 1821. Η σχέση αυτή τοποθετείται συμβατικά στα 1833, όταν με βασιλικό διάταγμα η Εκκλησία της Ελλάδος αποσπάστηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τέθηκε υπό την εξουσία του Βασιλείου της Ελλάδος, ως κλιμάκιο του διοικητικού του μηχανισμού. Από τότε το κράτος εναγκαλίστηκε την Εκκλησία και εκείνη ανταπέδωσε τον εναγκαλισμό σε έναν νομοθετικό και πολιτικό δεσμό τόσο ισχυρό, που καμία κυβέρνηση δεν μπόρεσε να θίξει. Μετά τη συνταγματική αναγνώριση "επικρατούσης θρησκείας" το 1844, όλοι επαναπαύθηκαν στο καθεστώς πολιτεοκρατίας, το οποίο εξασφάλιζε στη μεν Πολιτεία τη δυνατότητα ασφυκτικού ελέγχου, στη δε Εκκλησία το προνόμιο δημόσιου οργανισμού. Οι παρενέργειες δεν άργησαν να φανούν: η μεν Πολιτεία καθελώθηκε σε χρόνιες νομοθετικές αγκυλώσεις για μια σειρά από πεδία που θα έπρεπε να ανήκουν στη δική της αποκλειστική αρμοδιότητα (οικογενειακό δίκαιο, εκπαίδευση, ελευθερία θρησκευτικών μειονοτήτων), η δε Εκκλησία υποχρεώθηκε σε απόκλιση από τους δικούς της κανόνες για σειρά από θέματα που ανάγονται στην εσωτερική της οργάνωση. Κάθε τόσο, από τη συνταγματική αναθεώρηση του '75 και μετά, κυβερνήσεις μάταια προσπαθούν να «αναθεωρήσουν», να «επαναπροσδιορίσουν» ή, έστω, να «επαναδιατυπώσουν» αυτές τις σχέσεις. Η διστακτικότητα αυτή οφείλεται κυρίως στη σφοδρή αντίδραση της ίδιας της Εκκλησίας, η οποία εκτιμά ότι ενδεχόμενη αναθεώρηση της διασύνδεσής της με το κράτος θα διατάρασσε βιαιώς τη σχέση της με την κοινωνία και το έθνος: εκτίμηση αβάσιμη, καθώς η ισχύς των θρησκευτικών δεν στηρίζεται στην πολιτειακή τάξη προβαδίσματος, παρά μόνο στην παράδοση και την πειθώ.

¹⁴ Βλ. D. McClean, "State financial support for the Church: the United Kingdom", σε: *Church and State in Europe, State Financial Support, Religion and the School*, Proceedings of the meeting Milan-Parma, October 20-21, 1989, Dott. A. Giuffrè Editore, S.p.A. Milan 1992, σ. 77-84, ειδ. σ. 77.

¹⁵ Η παροχή αυτών των φορολογικών και άλλων οικονομικών προνομίων μόνο σε θρησκευτικές οργανώσεις έχει δημιουργήσει έντονη αντίδραση, στο μέτρο που θρησκευτικές οργανώσεις με ελάχιστη απήχηση έχουν ευνοϊκή μεταχείριση, την οποία αντιστοίχως στερούνται ανθρωπιστικές και άλλες μη θρησκευτικές οργανώσεις όπως η Διεθνής Αμνηστία.

κλήρος δε μισθοδοτείται από το κράτος, αλλά η σύνδεση της Καθολικής Εκκλησίας και του κράτους σε ζητήματα εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής είναι εξαιρετικά στενή. Στη Γερμανία, βάσει της συνταγματικής ρύθμισης για τον «εκκλησιαστικό φόρο» εισπράχθηκαν, το 1992, 8,7 δισεκατομμύρια μάρκα από τους Καθολικούς και 8,5 δισεκατομμύρια μάρκα από τους Προτεστάντες. Στην Ιταλία μετά την ψήφιση σχετικού νόμου το 1985 εφαρμόστηκε η φορολογία υπέρ της Καθολικής Εκκλησίας αρχικά, υπέρ και των άλλων θρησκευμάτων στη συνέχεια, ανάλογα με την επιλογή και δήλωση του φορολογουμένου. Η Ισπανία ακολούθησε το ιταλικό παράδειγμα επιβάλλοντας και αυτή, από το 1979, σταδιακή επιβολή φόρου στα μέλη της Καθολικής Εκκλησίας. Η εφαρμογή του συστήματος όμως καθυστέρησε πολύ, κι έτσι από το 1988 εφαρμόζεται ένα μικτό σύστημα, ως ενδιάμεσο στάδιο μέχρι την αυτοχρηματοδότηση.

Το ελβετικό Σύνταγμα συνδέει τη χρηματοδότηση των εκκλησιών με την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας, ορίζοντας ότι κανείς δεν υποχρεούται να πληρώνει φόρους υπέρ μιας θρησκευτικής κοινότητας στην οποία δεν ανήκει. Στη Γαλλία, η ρητή αναφορά του άρθρου 2 του Συντάγματος στο λαϊκό χαρακτήρα του κράτους συνεπάγεται την απαγόρευση χρηματοδότησης οποιασδήποτε θρησκείας. Στην Πορτογαλία επίσης το κράτος δεν χρηματοδοτεί κανένα θρήσκευμα, ενώ όλα τα ζητήματα που σχετίζονται με την Καθολική Εκκλησία και την περιουσία της ρυθμίζονται από το κοινωτικό του 1940.

Σύμφωνα με το ελληνικό Σύνταγμα και τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδας, η Εκκλησία είναι αυτοδιοικούμενη. Το κράτος όμως έχει τη δυνατότητα παρέμβασης σε ζητήματα διοίκησης και οργάνωσής της. Οι κληρικοί, από την άλλη, της Ορθόδοξης Εκκλησίας μισθοδοτούνται από το κράτος και το υπαλληλικό προσωπικό της, καθώς και κάθε εκκλησιαστικό Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου (Ν.Π.Δ.Δ.), ενώ διέπεται ως προς τις αποδοχές του από τις διατάξεις περί δημοσίων υπαλλήλων. Με δεδομένη την παρουσία θρησκευτικών μειονοτήτων και την εικαζόμενη ύπαρξη άθεων ή άθρησκων Ελλήνων πολιτών, η κρατική χρηματοδότηση της επικρατούσας θρησκείας είναι προβληματική, στο μέτρο που αυτή η χρηματοδότηση προκύπτει από τη φορολογία όλων των πολιτών ασχέτως θρησκεύματος.

Το στοιχείο της θρησκευτικής ομοιογένειας του ελληνικού πληθυσμού προβάλλεται συχνά ως αιτιολογία για το ισχύον καθεστώς. Παρά την ανυπαρξία επίσημων στοιχείων για τα μέλη των αναγνωρισμένων θρησκειών και τις λοιπές

κατηγορίες, σύμφωνα με υπολογισμούς το ποσοστό των ορθοδόξων εγγίζει το 96%· το στοιχείο αυτό όμως δεν είναι μοναδικό στον ευρωπαϊκό χώρο.

Το πολυσχιδές πλέγμα των σχέσεων κράτους και εκκλησίας στην Ελλάδα συμπληρώνεται με τη διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 Συντάγματος 1975/86 που θέτει ως σκοπό της παιδείας και την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης, αλλά και με τη διάταξη του άρθρου 13 παρ. 2 Συντάγματος 1975/86 περί απαγόρευσης του προσηλυτισμού σε συνδυασμό με τη νομοθεσία περί προσηλυτισμού και με πληθώρα άλλων θεμάτων που αφορούν την άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας. Τα παραδοσιακά προνόμια της Ορθόδοξης Εκκλησίας συνδέονται αναπόφευκτα με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι θρησκευτικές μειονότητες τόσο σε επίπεδο νομοθεσίας όσο και σε επίπεδο διοίκησης. Οι αποκλίσεις του ελληνικού Συντάγματος από τη φιλελεύθερη δυτική παράδοση ως προς το ζήτημα της θρησκευτικής ελευθερίας εμφανίζονται, έτσι, να συνέχονται με την εφαρμογή του συγκεκριμένου προτύπου των σχέσεων κράτους και εκκλησίας, αυτού της «επικρατούσας» θρησκείας.

Η θρησκευτική ανοχή σε συνδυασμό με την προστασία των θρησκευτικών και άλλων μειονοτήτων φαίνεται να διευκολύνεται από αυτή την τάση απομάκρυνσης από τις κυρίαρχες εκκλησίες, με συνέπεια τη λήψη νομοθετικών μέτρων δυσάρεστων για τις εκκλησίες, όπως η νομοθεσία περί διαζυγίου στην Ιταλία το 1970, στην Πορτογαλία το 1977, στην Ισπανία το 1981, στην Ιρλανδία το 1995. Ο πολιτικός γάμος είναι ισότιμος με το θρησκευτικό στην Αγγλία, Δανία, Ιρλανδία, Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, ενώ στις υπόλοιπες χώρες είναι υποχρεωτικός. Η βλασφημία αποτελεί αδίκημα μόνο στη Γερμανία, στη Μεγάλη Βρετανία, στην Ιταλία και στην Ελλάδα¹⁶.

Από την ιστορική και νομική εξέλιξη της σχέσης κράτους και εκκλησίας φαίνεται ότι η αποκοπή του κράτους από τη θρησκευτική αγκαλιά επιτυγχάνει εκεί όπου η στάση της κοινωνίας απέναντι στην επικρατούσα θρησκεία επιτρέπει στις πολιτικές δυνάμεις να αναμετρηθούν μαζί της. Παράλληλα, η «απο-θρησκευοποίηση» εμφανίζεται να συνδέεται με δύο φαινόμενα. Το πρώτο είναι η διεθνής πίεση για την αναγνώριση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, συνεπώς και των θρησκευτικών μειονοτήτων. Ένας σημαντικός παράγοντας για την προστασία της θρησκευτικής

---

¹⁶ Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ιταλίας κήρυξε αντισυνταγματική τη διάταξη αυτή. Στην Ελλάδα το έβδομο κεφάλαιο του ειδικού μέρους του Ποινικού Κώδικα με τίτλο «Επιβουλή της θρησκευτικής ειρήνης» θεωρεί ως αδικήματα τη βλασφημία, την καθύβριση θρησκευμάτων και τη διατάραξη θρησκευτικών συναθροίσεων.

ελευθερίας, που έχει βαθύτατα επηρεάσει και τις σχέσεις κράτους και εκκλησίας στο εσωτερικό των κρατών, υπήρξε η επιθυμία των ισχυρών κρατών να προστατεύσουν τη θρησκευτική, φυλετική ή πολιτιστική ταυτότητα μειονοτήτων με τις οποίες έχουν συγγένεια και οι οποίες αισθάνονται να απειλούνται στην άσκηση των δικαιωμάτων τους από το κράτος. Το στοιχείο της θρησκευτικής ομοιογένειας του ελληνικού πληθυσμού προβάλλεται συχνά ως αιτιολογία για το ισχύον καθεστώς. Παρά την ανυπαρξία επίσημων στοιχείων για τα μέλη των αναγνωρισμένων θρησκειών και τις λοιπές κατηγορίες, σύμφωνα με υπολογισμούς το ποσοστό των ορθοδόξων εγγίζει το 96%· το στοιχείο αυτό όμως δεν είναι μοναδικό στον ευρωπαϊκό χώρο. Στη Δανία εμφανίζεται ποσοστό 88,2% του πληθυσμού να ανήκει στην Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία, στην Ιρλανδία το 93% του πληθυσμού ανήκει στην Καθολική Εκκλησία. Στην Ιταλία στην Ισπανία και στην Πορτογαλία η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού, άνω του 95%, είναι καθολικοί, στο καθολικό δόγμα, επίσης, ανήκει το 90% περίπου των πολιτών του Λουξεμβούργου.

Το δεύτερο φαινόμενο είναι η είσοδος και εγκατάσταση θρησκευτικών μειονοτήτων, κυρίως μουσουλμάνων αλλά και βουδιστών. Τώρα η Ευρώπη αντιμετωπίζει τις αντοχές της ανοχής της απέναντι στο «άλλο». Στο σημείο αυτό παρατηρείται ότι όσο πιο εκκοσμικευμένο είναι ένα κράτος τόσο περισσότερο ευνοεί τη συνύπαρξη διαφορετικών θρησκειών.

Για την Ελλάδα οι παρατηρήσεις αυτές έχουν ιδιαίτερη σημασία στο μέτρο που οι διακρίσεις σε βάρος των μειονοτήτων ως συνάρτηση της προνομιακής θέσης της επικρατούσας θρησκείας δεν περιορίζονται στις συνταγματικά και νομοθετικά προβλεπόμενες αλλά εκτείνονται και σε άτυπες διακρίσεις που επιβάλλονται από τη διοίκηση, αλλά και σε πιέσεις προς την πολιτική ηγεσία ως προς τη ματαίωση λήψης αποφάσεων τις οποίες η ίδια η Ορθόδοξη Εκκλησία θεωρεί δυσμενείς. Η έκταση αυτών των φαινομένων συνδέεται με την ευρύτατη νομιμοποίηση της «επικρατούσας θρησκείας» στο κοινωνικό πεδίο, σε συνάρτηση με τη διαπλοκή κομμάτων, κράτους και εκκλησίας από την εποχή της μεταπολίτευσης, που δεν εμφανίστηκε σοβαρά να απειλείται προτού τεθεί το ζήτημα της αναγραφής του θρησκευμένου στις ταυτότητες.

Σύμφωνα με αρκετούς ερευνητές η εκκλησιαστική διοίκηση δεν έχει αποδесμευτεί από αντιλήψεις που κυριαρχούσαν επί δικτατορίας και πριν από αυτήν, ενώ η ελληνική κοινωνία τις ξεπέρασε.

Οι διαπιστώσεις για τη θεσμική αποδυνάμωση των χριστιανικών εκκλησιών στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την αντίστοιχη μείωση των κοινωνικών τους ερεισμάτων

δε σημαίνει απαραιτήτως μείωση των εν γένει θρησκευτικών και μεταφυσικών αναζητήσεων. Τα ευρωπαϊκά κράτη βρίσκονται μπροστά σε νέα φαινόμενα που απαιτούν νέες ρυθμίσεις. Στα κράτη της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης, μετά την κατάρρευση των αυταρχικών τους καθεστώτων, οι παλαιότερα κυρίαρχες εθνικές εκκλησίες επιδιώκουν την επανεγκατάστασή τους, τον έλεγχο της θρησκευτικής διδασκαλίας, τη συμμετοχή στη νομοθεσία για θέματα οικογενειακού δικαίου, την ποινικοποίηση των αμβλώσεων, την καταπίεση των θρησκευτικών μειονοτήτων. Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η αναζωπύρωση του θρησκευτικού αισθήματος δεν συνδέεται με τις τέως επίσημες εκκλησίες, αλλά με την ανάπτυξη νέων θρησκευτικών, συχνά φανατικών, κινήματων και μυστικιστικών τάσεων, με συνέπεια να επανατίθεται το πρόβλημα του ορισμού της θρησκείας.

Εν κατακλείδι, οι τάσεις που καταγράφονται τόσο σε επίπεδο συνταγματικών και νομοθετικών ρυθμίσεων, όσο και σε επίπεδο κοινωνικής δυναμικής στον ευρωπαϊκό χώρο, εκπορεύονται από το ανθρωπολογικό δίδυμο «δημόσιο – ιδιωτικό», που προκύπτει από τη σύγκρουση μεταξύ της επιρροής στο δημόσιο πεδίο, που επιδιώκουν οι μεγάλες θρησκείες, και της ιδιωτικής ανάγκης για εξατομικευμένη θρησκευτικότητα.

4. Ελληνικό κράτος: Ο ομολογιακός χαρακτήρας της σχολικής θρησκευτικής διδασκαλίας κατά τον 19^ο αιώνα.

Ο ομολογιακός χαρακτήρας της σχολικής θρησκευτικής διδασκαλίας κατά το 19^ο αιώνα στην Ελλάδα είναι εμφανής μέσα από μια σειρά πρακτικών, διαθέσεων και προσανατολισμών. Αυτό είναι εμφανές από τις πρώτες προσπάθειες της εκπαιδευτικής οργάνωσης του νεοσύστατου κράτους, όπου δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη θρησκευτική εκπαίδευση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι υποψήφιοι δάσκαλοι υποχρεώνονταν να είναι γνώστες της χριστιανικής κατήχησης και της «ιερής ιστορίας», αφού η όλη φιλοσοφία έδειχνε ως βάση της διδασκαλίας τη χριστιανική πίστη. Σε αυτό το νομικό κείμενο (1834) για τα δημοτικά σχολεία, η κατήχηση αποτελούσε προαιρετικό διδασκόμενο μάθημα. Η δυνατότητα επιλογής του μαθήματος αυτού αποτελούσε αρμοδιότητα του πατέρα του μαθητή, στοιχείο που αξίζει να διερευνηθεί ως προς τη θρησκευτική ανοχή που παρουσίαζαν τα μέλη μιας ορθόδοξης κοινωνίας. Υπεύθυνος υπουργός σε αυτό το πρώιμο στάδιο εκπαιδευτικών δράσεων είναι ο Μάουερ και παρατηρείται μια διάθεση διαφύλαξης της

θρησκευτικής ελευθερίας. Τα πρότυπα που προωθούνταν αυτή την εποχή σέβονταν και προστάτευαν όχι μόνο τις αλλόδοξες αλλά και τις αλλόθρησκες κοινότητες, καθώς παρατηρούσαν το σημαντικό ρόλο που μπορούσαν να διαδραματίσουν στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας στο χώρο που ζούσαν. Το παραπάνω, όπως ήταν λογικό, δημιουργούσε επιφυλάξεις και φόβους στους ορθόδοξους για τις δραστηριότητες εκπαιδευτηρίων με διοίκηση ετερόδοξου. Αξίζει μνείας η πρόβλεψη του 1834 για τη συμμετοχή στις επιτροπές επιθεώρησης των δημοτικών σχολείων, θρησκευτικών λειτουργών άλλων θρησκειών σε περιοχές όπου υπήρχε έντονη θρησκευτική ετερότητα.

Αλλαγή σε αυτή την κατάσταση, σχετικά με την ισότιμη αντιμετώπιση αλλόθρησκων στη σχολική θρησκευτική αγωγή, έχουμε το 1836 με την ανάληψη των καθηκόντων του Άρμανσπεργκ από το Μάουερ και στη συνέχεια από άλλους. Με διάταγμα του 1837 έχουμε την υποχρεωτική εισαγωγή στη μέση εκπαίδευση της Ιστορίας της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης και της ορθόδοξης κατήχησης. Θεσπίζεται για πρώτη φορά η τέλεση καθημερινής σχολικής προσευχής πριν από την έναρξη της διδασκαλίας, αλλά και ο υποχρεωτικός εκκλησιασμός, το Σάββατο και την Κυριακή. Αυτά τα στοιχεία αποτελούν την πρώτη σύνδεση του ορθόδοξου θρησκευτικού δόγματος με την παιδεία του ελληνικού κράτους, κάτι που φτάνει μέχρι τις μέρες μας. Κατά καιρούς με διάφορα διατάγματα η πολιτική ηγεσία φρόντιζε να επαναφέρει την υποχρέωση των εκπαιδευτικών για το άμεμπτο των ηθών τους αλλά και της θρησκευτικότητάς τους. Στην πορεία ο ομολογιακός χαρακτήρας της εκπαίδευσης εμφανίζονταν να αποκτά ποικίλους μηχανισμούς επιβολής. Ήταν πλέον συχνό το φαινόμενο της πολιτικής παρέμβασης για τη δημιουργία ενός ασφυκτικού πλαισίου θρησκευτικής αγωγής. Τα γεγονότα στη δεκαετία του 1850 αποτελούν τα πιο χαρακτηριστικά για τη διαπλοκή μεταξύ εκπαίδευσης και θρησκείας στην Ελλάδα. Η εγκύκλιος του Σ. Βλάχου (1853) προέβλεπε την υποχρέωση τιμωρίας για όσους δεν εκκλησιάζονταν, ενώ αντίθετα έπαινο στους εκκλησιαζόμενους μαθητές. Το 1854 ενισχύθηκε η θρησκευτική διδασκαλία με θρησκευτικά βιβλία περασμένων εποχών, όπως το «Ψαλτήρι» και «ο Οκτώηχος» που ήταν γραμμένα σε μη κατανοητή γλώσσα. Ο προσδιορισμός των εορτάσιμων ημερών (1856) για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, με κορυφαία αυτή των Τριών Ιεραρχών ήρθε να συμπληρώσει τα προαναφερόμενα. Φαίνεται, όμως, ότι τα παραπάνω μέτρα δεν ήταν αρκετά, αφού ο αρμόδιος υπουργός, Α. Πετμεζάς (1871), διαπίστωνε την αποτυχία αυτών των μηχανισμών για τη διαμόρφωση της εκπαίδευσης σύμφωνα με τις αρχές του

ορθόδοξου δόγματος, καθώς οι μαθητές έδειχναν να αδιαφορούν για τη θρησκευτική διδασκαλία και τις πρακτικές της. Έπρεπε, λοιπόν, να ληφθούν μέτρα, «ζηλωτικού» χαρακτήρα αλλά και να διαπιστωθούν τα αίτια της κατάστασης. Μία πρώτη διαπίστωση ήταν ότι οι δάσκαλοι είχαν ελλιπή κατάρτιση, ενώ υπήρχε και έλλειψη κατάλληλων εγχειριδίων. Η Ιερά Σύνοδος ανέλαβε πρωτοβουλία να παραχωρηθεί η ευθύνη λειτουργίας των δημοτικών σχολείων στον Κλήρο.

Τέτοιου είδους πρωτοβουλίες και παρεμβάσεις δείχνουν ξεκάθαρα την πρόθεση για εδραίωση μέσα από την εκπαίδευση των αρχών και των αξιών της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, παράδοσης και ηθικής. Όλες, όμως, αυτές οι πρωτοβουλίες έδειχναν τα ασαφή όρια μεταξύ πολιτείας και ορθόδοξης εκκλησιαστικής ηγεσίας. Η πολιτεία από την εποχή του Μάουερ έδειξε το σεβασμό της στην ορθόδοξη εκκλησία, καθώς και στην κατάρτιση εκπαιδευτικών στελεχών για την αγωγή των παιδιών. Αυτοί που ακολούθησαν όμως, με νομικά κείμενα και τις άλλου είδους παρεμβάσεις τους έδειξαν ότι εκκλησία και πολιτεία αποτελούσαν όψεις του ίδιου νομίσματος. Με την υποχρέωση της πολιτείας να αστυνομεύει τον εκκλησιασμό των μαθητών φαινόταν ξεκάθαρα η σύνδεση της εκπαίδευσης με την εθνική ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας. Κάτι τέτοιο ενισχύθηκε με τη θέσπιση εορτών, που φτάνουν ως τις μέρες μας, όπως αυτή των Τριών Ιεραρχών, που αντανakλούσαν το άμεμπτο και ακέραιο του ορθόδοξου δόγματος.

Στο σημείο αυτό μπορούμε να σημειώσουμε ότι οι απόπειρες του να συνδυαστούν τα «ιερά γράμματα» και το δόγμα της πίστης με την εκπαίδευση του νεοσύστατου κράτους, ενισχύθηκε και έγινε κυρίαρχος ο ρόλος της ορθόδοξης εκκλησίας στην εκπαιδευτική διαδικασία, ώστε να αποτελεί θεματοφύλακά της.

5. Θρησκευτική ελευθερία

Τι σημαίνει θρησκευτική ελευθερία; *«Η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί ατομικό δικαίωμα που θεμελιώνει αξίωση απέναντι στην κρατική εξουσία, να μην επεμβαίνει παρεμποδίζοντας ή επιβάλλοντας είτε τη διαμόρφωση είτε την εκδήλωση σχετικών με την θρησκεία θετικών ή αρνητικών πεποιθήσεων. Σύμφωνα με όσα γίνονται δεκτά και από την θεωρία και από τη νομολογία, το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας περιλαμβάνει την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και την ελευθερία της λατρείας»¹⁷.*

¹⁷ Ο όρος «ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης» συναντάται στο άρθρο 13 παρ. 1 του Ελληνικού

Οι στατιστικές για την ευαγγελική θρησκευτική μειονότητα είναι ουσιαστικά ανύπαρκτες. Το 1928 η κρατική απογραφή ανέφερε 9.003 ως «προτεστάντες», ενώ στην απογραφή του 1951 (η τελευταία που συγκεκριμενοποιούσε θρησκευτική προσκόλληση) ο αριθμός έπεφτε στους 6.859, ή το 0,1 στην εκατοστιαία κλίμακα μελέτης του πληθυσμού. Μια δημοσιογραφική έκθεση του Αθηναϊκού τύπου το Δεκέμβριο του 1992 σχετική με τις θρησκευτικές ομάδες ανέφερε 12.000-15.000 «προτεστάντες» (που κατονομάζονταν ως το τρίτο επίσημα αναγνωρισμένο χριστιανικό δόγμα), από τους οποίους σύμφωνα με το δημοσίευμα η κύρια ομάδα ανήκε στην Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία με 5.000 άτομα, συμπεριλαμβανομένων των τέκνων. Οι υπόλοιποι πιθανόν να ανήκαν σε άλλες ομολογίες, συμπεριλαμβανομένων των Πεντηκοστιανών, με τους πιο συντηρητικούς των οποίων, οι Ευαγγελικοί διατηρούσαν μια ιδιαίτερη, αν και απόμακρη σχέση. Οι Πεντηκοστιανοί, μεταξύ των οποίων οι πεποιθήσεις κι οι πρακτικές διαφέρουν ευρέως, θεωρούνται από τις Ορθόδοξες αρχές ως μια αίρεση (όπως είναι οι Μάρτυρες του Ιεχωβά και οι Μορμόνοι) και μια σοβαρή απειλή για το έθνος επειδή οι θρησκευτικές τους δραστηριότητες θεωρούνται προσπάθειες υπονόμευσης της εθνικής ενότητας μεταξύ των Ελλήνων. Σύμφωνα με ερευνητικές-δημοσιογραφικές πηγές, πιστεύεται ότι υπάρχουν περίπου είκοσι Πεντηκοστιανές εκκλησίες μόνο στην περιοχή της Αθήνας. Οι δραστηριότητες τους θεωρούνται ουσιαστικά παράνομες. Οι συγγραφείς της έκθεσης *«Ελλάδα, θρησκευτική μισαλλοδοξία και διακρίσεις»*, που δημοσιεύθηκε το 1994 από την οργάνωση Ανθρώπινα Δικαιώματα Χωρίς Σύνορα με έδρα τις Βρυξέλες, δίνει τον αριθμό 16.000-18.000 προτεστάντες, δίχως να κάνει τη διάκριση μεταξύ Ευαγγελικών και Πεντηκοστιανών.

Οποιαδήποτε κι αν είναι η προέλευση κι οι πεποιθήσεις τους, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά θα πρέπει να θεωρηθούν ξεχωριστά από την οικογένεια των διαμαρτυρόμενων εκκλησιών. Το δόγμα και οι κηρυγματικές τους τακτικές, για να μην αναφέρει κανείς τον ισχυρισμό τους ότι όλα τα ιστορικά χριστιανικά θρησκευτά (κυρίως η Καθολική Εκκλησία) έχουν αλωθεί από το Σατανά, τους

Συντάγματος ενώ όροι με συναφές περιεχόμενο εμφανίζονται στο άρθρο 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου (ΟΗΕ 1948) καθώς και στο άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η θρησκευτική ελευθερία προστατεύεται πλήρως σε συνταγματικό επίπεδο διασφαλίζοντας την ακώλυτη άσκηση της θρησκευτικής πίστης και την απόλαυση των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του καθενός. Βέβαια, υπάρχουν σοβαρά προβλήματα και αμφισβητήσεις που αφορούν την παλιότερη νομοθεσία και τη διοικητική πρακτική σχετικά με τα όρια που τίθενται στην ποινική μεταχείριση του προσυλιστισμού, την ίδρυση ευκτηρίων οίκων και ναών από ετερόδοξους ή αλλοθρησκών και την αντιμετώπιση των αντιρρησιών συνείδησης. Η προσαρμογή της νομοθεσίας οφείλει να καλύψει τις θρησκευτικές κοινότητες και να ρυθμίσει όλα τα σχετικά ζητήματα.

διαχωρίζει από το κύριο θέμα του παρόντος άρθρου. Ωστόσο, υπάρχει η ανάγκη να γίνει αναφορά σε αυτούς επειδή, όπως ήδη έχει υπονοηθεί, στο ελληνικό σκηνικό συχνά συγχέονται με τους Ευαγγελικούς που υποφέρουν από αυτή την «ανεπιθύμητη», γι' αυτούς ταύτιση. Επιπλέον, εξυπηρετούν τους σκοπούς της επίθεσης με την κατηγορία του προσηλυτισμού, από την οποία οι Ευαγγελικοί προσπάθησαν να προστατευτούν με πολύ λίγη επιτυχία.

5.1. Οι διαστάσεις της θρησκευτικής ελευθερίας

Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης περιλαμβάνει τα εξής επιμέρους δικαιώματα:

- 1) Το δικαίωμα να πρεσβεύει κανείς οποιαδήποτε θρησκεία ή δόγμα ή αίρεση ορισμένης θρησκείας επιθυμεί, ή να είναι άθρησκος ή άθεος ή αγνωστικιστής.
- 2) Το δικαίωμα να διακηρύσσει κανείς ή να αποκρύπτει τις θρησκευτικές ή άθρησκες πεποιθήσεις του.
- 3) Το δικαίωμα να διαμορφώνει, να μεταβάλλει ή να εγκαταλείπει τα θρησκευτικά του πιστεύω.
- 4) Το δικαίωμα να μην υπόκειται σε άνιση ή δυσμενή μεταχείριση λόγω των θρησκευτικών του πεποιθήσεων.
- 5) Το δικαίωμα να μεταδίδει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις με τη δυνατότητα χρήσης όλων των προσφερόμενων από το Σύνταγμα μέσων (ελευθερία γνώμης, προφορικής, έγγραφης, διά του τύπου, το δικαίωμα συναθροίσεων κ.λπ.).

Για τη συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων, των οποίων η εθνική αυτοσυνειδησία είναι πλήρως συνώνυμη με την Ανατολική Ορθόδοξη πίστη, η ύπαρξη στους κόλπους τους θρησκευτικών μειονοτήτων που το σύνολο τους είναι λιγότερο του 3% του πληθυσμού, δύσκολα θα θεωρούνταν λόγος σοβαρής ανησυχίας. Για να είμαστε ακριβείς, κατά περιόδους, οι μουσουλμάνοι της ελληνικής Θράκης θεωρήθηκαν ως το όργανο μιας επιθετικής Τουρκίας, ενώ ο ελληνικός Καθολικός κλήρος θα μπορούσε να κατηγορηθεί ότι εξυπηρετεί τους παγκόσμιους σκοπούς του Βατικανού. Και στις δυο αυτές περιπτώσεις αυτός που ενοχοποιείται περισσότερο και παρουσιάζεται ως απειλή δεν είναι ο Έλληνας πολίτης αλλά το ξένο κέντρο. Με τον περιορισμό του αριθμού των Ελλήνων Εβραίων, οι άλλες θρησκευτικές κοινότητες της χώρας είναι πολύ μικρές, απομονωμένες κι ασήμαντες ώστε να ενοχλήσουν το γενικό πληθυσμό. Μάλιστα, αν δεν υπήρχε η αποφασιστικότητα της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας να ξεριζώσει την «αίρεση» και τον «προσηλυτισμό», η

θρησκευτική ελευθερία δε θα αποτελούσε ένα ζήτημα στην Ελλάδα. Όμως, η επικρατούσα επιρροή της Ορθοδόξου Εκκλησίας (επίσημα, της Εκκλησίας της Ελλάδος) πάνω στους κρατικούς θεσμούς και την κοινωνία, συχνά παρενοχλεί τις θρησκευτικές μειονότητες. Και παρότι οι Ευαγγελικοί της Ελλάδας δεν αποτελούν τον κύριο στόχο της μισαλλοδοξίας, ωστόσο αισθάνονται τα αποτελέσματά της, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, λόγω της διαδεδομένης άγνοιας και σύγχυσης που υπάρχει σχετικά με την ταυτότητα και τις πεποιθήσεις τους. Συνοπτικά παρατίθενται τα σημεία στα οποία καταλογίζονται παραβιάσεις της θρησκευτικής ελευθερίας:

α) Το Προοίμιο του Συντάγματος

Ο Καταστατικός Χάρτης της Πολιτείας, το Σύνταγμα διατυπώνεται «εις το όνομα της Αγίας Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος». Κάνει δηλαδή το Σύνταγμα μια ομολογία πίστεως, κάτι που αποτελεί θεμελιώδη αντίφαση με την ανεξιθρησκία που το ίδιο κατοχυρώνει, παρόλο που πολλοί συνταγματολόγοι υποστηρίζουν ότι παραπέμπει στο προοίμιο του συντάγματος της Επιδάυρου (1822) και είναι απλά ζήτημα ιστορικής μνήμης η διατήρησή του.

β) Ο Μεταξικός Νόμος περί Προσηλυτισμού (1938)

Γνωστός είναι ο Μεταξικός νόμος περί προσηλυτισμού που ακόμη εξακολουθεί να ισχύει, και με τον οποίο έχουν καταδικαστεί χιλιάδες άνθρωποι απλά επειδή διέδιδαν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Η απαγόρευση του προσηλυτισμού αποτελεί και διάταξη του Συντάγματος του 1975. Είναι χαρακτηριστικό πως ο Άρειος Πάγος έχει κρίνει αθέμιτο και ποινικώς κολάσιμο προσηλυτισμό ην επίμονη ανάπτυξη δοξασιών και την παράδοση αιρετικών περιοδικών, την επίσκεψη και την παράδοση δωρεάν εντύπων, τις διδασκαλίες, και διαφωτίσεις. Τέτοια επιχειρήματα επικυρώθηκαν με την υπ' αριθμόν 1266 απόφαση του Αρείου Πάγου ακόμη και το 1993. Παρόμοιος νόμος δεν συναντάται σε άλλη δυτικοευρωπαϊκή ποινική νομοθεσία, πλην της ελληνικής. Αντιθέτως, αποτελεί αδίκημα σε θεοκρατικά ή απολυταρχικά καθεστώτα.

γ) Απαιτείται Έγκριση του Μητροπολίτη για Ετερόδοξους Ναούς

Ενώ σύμφωνα με τον Μεταξικό νόμο 1672 του 1939 για την κατασκευή ετερόδοξων ναών, απαιτείται –μεταξύ άλλων– και η άδεια του Ορθόδοξου Μητροπολίτη της περιοχής. Η Ελλαδική Καθολική Εκκλησία αντιμετώπισε πλήθος περιπτώσεων άρνησης της Διοίκησης να χορηγήσει άδεια ίδρυσης καθολικού ναού. Σε όλες η Διοίκηση ευθυγραμμίστηκε με αντίστοιχες αρνητικές γνωμοδοτήσεις του οικείου Ορθόδοξου Μητροπολίτη. Επίσης μερικές φορές αιτήσεις από Ευαγγελικές

Εκκλησίες για χορήγηση οικοδομικής άδειας χώρου συναθροίσεων, εμποδίστηκαν επειδή ο Υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων, συμμερίστηκε την αρνητική γνώμη της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Και οι Μάρτυρες του Ιεχωβά αντιμετωπίζουν ανάλογα προβλήματα με τους Καθολικούς και τους Ευαγγελικούς. Εφόσον δεν τους δίνεται άδεια λόγω των αντιρρήσεων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά αναγκάζονται να μισθώνουν αίθουσες για τις συναθροίσεις τους, οι οποίες σφραγίζονται από την αστυνομία και οι υπεύθυνοι καταδικάζονται από τα δικαστήρια.

Σύμφωνα με τον καθηγητή πολιτικής δικονομίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Κώστα Μπέη *«η άσκηση της λατρείας από ορισμένες θρησκευτικές μειονότητες αναστέλλεται επί έτη, επειδή κάποιοι μητροπολίτες μεθοδεύουν την παρέλκυση με το να μην απαντούν ή να στέλνουν την αρνητική τους απάντηση ύστερα από κάποια χρόνια. Σε αυτό το πνεύμα κωλυσιεργίας φαίνεται ότι εντάσσεται και η έλλειψη μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα, μολονότι διαβιώνουν εδώ περισσότεροι από 40.000 μουσουλμάνοι, από τους οποίους οι μισοί περίπου είναι Έλληνες πολίτες, πομακικής καταγωγής»*. Ακόμη, οι Έλληνες μητροπολίτες της Ορθόδοξης Εκκλησίας επειδή έδωσαν όρκο να τηρούν το Σύνταγμα, έχουν νομική υποχρέωση να σέβονται τις αρχές του Συντάγματος που λένε: *«Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του.»* και *«η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες»* (άρθρα 14 και 16).

Στα άλλα κράτη της δυτικής Ευρώπης δεν συναντάται αντίστοιχη σύνδεση διοικητικών αρχών και κρατικής εκκλησίας προκειμένου να ασκήσει μια αλλόθρησκη θρησκευτική κοινότητα της ίδιας χώρας το θεμελιώδες δικαίωμά της στην ελευθερία της λατρείας.

Συμπερασματικά, τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα έχει καταδικαστεί πολλές φορές για την παραβίαση των δικαιωμάτων των θρησκευτικών μειονοτήτων και ειδικότερα για παραβιάσεις ατομικών δικαιωμάτων λόγω θρησκευτικών διακρίσεων από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

ε) Θρησκεία, ταυτότητα και ετερότητα

Ως θρησκευτική ταυτότητα μπορεί να θεωρηθεί η γνώση που έχει ένα άτομο για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Η θρησκεία και η πίστη προσδιορίζουν, συχνά και με έντονο τρόπο, την ταυτότητα των ανθρώπων επηρεάζοντας τον τρόπο ζωής τους και τις σχέσεις τους με τους άλλους διαμορφώνοντας τις στάσεις, τις αντιλήψεις και τις συμπεριφορές τους.

Η θρησκευτική ετερότητα εμφανίζεται, όταν υπάρχουν διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις. Είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο που υφίσταται και στη χώρα μας με αποτέλεσμα να καθίσταται περισσότερο επίκαιρο από ποτέ το αίτημα της θρησκευτικής συνύπαρξης και του διαλόγου των θρησκειών. Μάλιστα μια ορθή κατανόηση και ερμηνεία του θρησκευτικού φαινομένου και μια καλή γνώση όχι μόνο της προσωπικής θρησκευτικής παράδοσης, αλλά και των άλλων θρησκειών της ανθρωπότητας αποτελούν σημαντικές προϋποθέσεις για την άσκηση των δημοκρατικών δικαιωμάτων του πολίτη. Και δημοκρατία στην περίπτωση σχέσης της έννοιας με την έννοια θρησκεία σημαίνει κατανόηση, δεκτικότητα, συμφιλίωση και επικοινωνία όλων των ανθρώπων της οικουμένης ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Τότε η ετερότητα δε είναι έννοια που χρησιμοποιείται κατά βάση για την καταπίεση του «άλλου», αλλά στο θεσμικό πλαίσιο της ισοπολιτείας και ισοτιμίας είναι έννοια που δημιουργεί πολλαπλότητα ταυτοτήτων και ποικιλία ίσων προς όλα «άλλων».

Ένας άλλος ισχυρισμός που γίνεται εναντίον της θρησκευτικής ελευθερίας των μειονοτήτων είναι πως «Έλληνας= Ορθόδοξος» και ότι «Πας μη Ορθόδοξος, δεν είναι Έλληνας». Ενώ σίγουρα ένα μεγάλο μέρος της Ελληνικής Ιστορίας συνδέεται με την Ορθόδοξη Εκκλησία, δε σημαίνει ότι ο Ελληνισμός ταυτίζεται στη μακρά ιστορική του πορεία με την Ορθοδοξία. Διότι έτσι παραλείπεται ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός, ο οποίος ήταν προχριστιανικός και που συνεισέφερε πολλά στην ανθρωπότητα, ίσως περισσότερα από τον βυζαντινό πολιτισμό. Επίσης, αυτή η διάκριση «τουρκοποιεί» τους 130.000 Έλληνες Μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης. Μια ταύτιση Ελληνισμού και Ορθοδοξίας στην πραγματικότητα συρρικνώνει τον Ελληνισμό, αφού αγνοεί τους δεκάδες χιλιάδες Έλληνες πολίτες που είναι Καθολικοί, Ευαγγελικοί, Πεντηκοστιανοί, Μάρτυρες του Ιεχωβά κ.λπ.

Είναι γνωστό ότι το Σύνταγμα χαρακτηρίζει την Ορθόδοξη Εκκλησία ως «την επικρατούσα θρησκεία». Κι ενώ υποτίθεται ότι αυτό έχει διαπιστωτικό χαρακτήρα, με τον καιρό, η «επικρατούσα θρησκεία» ταυτίστηκε εννοιολογικά με την θρησκεία που πρέπει να επικρατεί με την αποφασιστική χειραγωγική ή κατασταλτική συνδρομή του ελληνικού κράτους. Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας πήραν σταδιακά τη μορφή ενός κρατικοθρησκευτικού εξουσιαστικού πλέγματος που αντιμάχεται την ανεκτικότητα και τη θρησκευτική διαφορετικότητα¹⁸.

---

¹⁸ Βλ. Γ. Παμπούκης, *Στην τροχιά ενός Θεού. Απόπειρα προσέγγισης των πραγματικών γεγονότων στις*

6.Οι θρησκευτικές μειονότητες στην Ελλάδα και η εκπαιδευτική πολιτική

Στη συγκεκριμένη ενότητα παρατίθενται μερικά παραδείγματα της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής σε συγκεκριμένες θρησκευτικές ομάδες.

Οι Εβραίοι (σεφαραδίτες) έφυγαν από την Ισπανία το 1492 με το διάταγμα της Γρενάδας. Οι Οθωμανοί τους δέχτηκαν και τους εγκατέστησαν στα εδάφη της Ανατολικής Ευρώπης και Βαλκανίων. Έτσι έφτασαν και στην Ελλάδα. Ο κύριος όγκος ζούσε στη Θεσσαλονίκη από το 16ο αιώνα. Το 1900 αποτελούσαν πάνω από το μισό του πληθυσμού της πόλης και με τη βοήθειά τους εξελίχθηκε σε μεγάλο διεθνές εμπορικό κέντρο. Στην Αθήνα ζούσαν περί τις 3000 και μικρότερος αριθμός σε άλλες πόλεις της Ελλάδας¹⁹. Ο αντισημιτισμός φαίνεται ότι δεν άνθισε στην Ελλάδα. Οι δύο αρχαίοι λαοί συνδέονταν με πολλαπλές συγγένειες και η όποια εχθρική αντιμετώπισή τους στην Ελλάδα πρέπει να αποδοθεί περισσότερο στο θρησκευτικό φανατισμό, στον οικονομικό ανταγωνισμό και σε πολιτικά ζητήματα αλλά όχι σε φυλετικές διαφορές²⁰. Το γεγονός αυτό καταδεικνύεται και στο χώρο της εκπαίδευσης όπου τα εβραϊόπουλα σε ένα σημαντικό βαθμό παρακολουθούσαν το δημόσιο σχολείο, με την εξαίρεσή τους από το μάθημα των θρησκευτικών ενώ το μεγαλύτερο κομμάτι φοιτούσε σε ιδιωτικά εκπαιδευτήρια.

Οι Αρμένιοι πρόσφυγες με την ανταλλαγή πληθυσμών και τις διώξεις από τους Τούρκους πύκνωσαν τις αρμένικες κοινότητες στο Διδυμότειχο, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη, Θεσσαλονίκη. Στην Αθήνα δημιουργήθηκαν αρμένικοι προσφυγικοί καταυλισμοί στο Περιστέρι, την Κοκκινιά, την Καισαριανή κλπ. Με τη βοήθεια των αμερικανικών φιλανθρωπικών οργανώσεων ιδρύθηκαν ορφανοτροφεία και νοσοκομεία για τους Αρμένιους πρόσφυγες, καθώς και εργαστήρια για την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Το 1925 υπήρχαν 14 αρμενικές εκκλησίες και 28 σχολεία σε όλη την Ελλάδα. Επικεφαλής της παροικίας ήταν ο πρώην μητροπολίτης Παντέρμου Μ. Ασίας Αρχιεπίσκοπος Καραμπέτ Μαζλεμιάν. Οι πρόσφυγες αυτοί, παρά τα διαβήματα της Ελλάδας στην Κοινωνία των Εθνών που τους προστάτευε, δεν αποκαταστάθηκαν οριστικά κατά το Μεσοπόλεμο. 15.000 απ' αυτούς στάλθηκαν στη Σοβιετική Αρμενία με ανταλλαγή ισάριθμων Ελλήνων. Οι υπόλοιποι μετανάστευσαν

μονοθεϊστικές θρησκείες, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα, 1999.

¹⁹ Π. Ενεπεκίδης, *Οι διωγμοί των Εβραίων εν Ελλάδι 1941-44*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1969, σ.σ.19-20

²⁰ Φ. Αμπατζόγλου, *Ο άλλος εν διωγμώ (η εικόνα του εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998.

σιγά-σιγά σε πλουσιότερες χώρες. Το 1940 ήταν περί τους 35000. Η αποδημία τους ολοκληρώθηκε μετά το τέλος του δεύτερου μεγάλου πολέμου. Δυστυχώς δεν υπάρχει παρά ελάχιστη βιβλιογραφία για τους Αρμένιους της Ελλάδας.

Κατά την απογραφή του 1928, 33.910 καθολικοί ζούσαν στην Ελλάδα. Κοινοτικά σχολεία καθολικών δεν υπήρχαν. Σε όσες περιφέρειες ζούσαν Έλληνες καθολικοί το δόγμα (Αθήνα, Κυκλάδες, Ιόνια νησιά) τα παιδιά τους παρακολουθούσαν τα κρατικά σχολεία με τη διαφορά ότι είχαν χωριστούς καθηγητές θρησκευτικών. Τους καθηγητές αυτούς τους διόριζε και τους μισθοδοτούσε το ελληνικό κράτος. Υπήρχαν επίσης ιδιωτικά καθολικά σχολεία που λειτουργούσαν χωρίς κρατικό έλεγχο βάσει ειδικών συμφωνιών-εκτός από τη Λεόντειο στην Αθήνα και τη σχολή του Αγίου Παύλου στον Πειραιά που υπάγονταν στο Νόμο περί ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων. Σημειώνεται ότι το 1928 ιδρύθηκε στην Αθήνα η εβδομαδιαία εφημερίδα Καθολική που αποδείχτηκε πολύ μακρόβια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η καθολική κοινότητα της Σύρου όπου οι μαθητές αντιλαμβάνονται την διαφορετικότητά τους, μέσα από την παρακολούθηση διαφορετικού κατηχητικού σχολείου, ιδίως για τα καθολικά παιδιά το κατηχητικό είναι υποχρεωτικό μέχρι τις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου. Επίσης στο μάθημα των θρησκευτικών από το δημοτικό μέχρι και το λύκειο τα παιδιά μοιράζονται σε καθολικά και ορθόδοξα και παρακολουθούν το μάθημα, τα ορθόδοξα παιδιά από ορθόδοξο θεολόγο και τα καθολικά από καθολικό ιερέα ή θεολόγο²¹.

Στην περίπτωση της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη θα αναφερθούμε πιο συστηματικά καθώς αποτελεί τη μεγαλύτερη πληθυσμιακά μειονότητα στην Ελλάδα και το σύστημα εκπαίδευσής της καθορίζεται τόσο από τις διεθνείς συνθήκες όσο και από τις διμερείς με την Τουρκία, χωρίς να παραβλέπονται οι συνθήκες αυτές οι οποίες επιβάλλονται για όλη την ελληνική επικράτεια.

Πιο συγκεκριμένα θεμέλιο του νομικού πλαισίου που διέπει τη μειονοτική εκπαίδευση είναι η Συνθήκη της Λωζάνης. Τα εκπαιδευτικά δικαιώματα των μειονοτήτων αποτέλεσαν βασική αναφορά της Συνθήκης. Τουρκία και Ελλάδα, λοιπόν, δεσμεύτηκαν, σε ένα πλαίσιο αμοιβαιότητας, να παρέχουν «ως προς την δημοσίαν εκπαίδευσιν, τας προσηκούσας ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικοίς σχολείοις παροχής εν τη ιδία αυτών γλώσση, της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω υπηκόων».

---

²¹ Βλ. Δ. Χατζηλέεας. *Η Καθολική Κοινότητα της Σύρου*, 2003

Σύμφωνα με την Κανακίδου²² μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι τα ζητήματα εκπαίδευσης των μειονοτικών ομάδων διευθετούνται με:

- Τη Σύμβαση της UNESCO για την απαγόρευση των διακρίσεων στην εκπαίδευση.
- Τις διατάξεις που σχετίζονται με την προστασία μειονοτήτων από τη Συνθήκη της Λωζάνης.
- Τις ελληνοτουρκικές μορφωτικές συμφωνίες (Μορφωτική Συμφωνία του 1951, Έκθεση της Βιέννης, Ελληνοτουρκικό μορφωτικό Πρωτόκολλο του 1968).

Για την Ελλάδα, οι άλλοι Νόμοι και τα Προεδρικά Διατάγματα σχετικά με την εκπαίδευση της μειονότητας κινούνται στη λογική του παραπάνω πλαισίου, εξαιρουμένων των περιπτώσεων της πρωθυπουργικής διαταγής του 1954 για αντικατάσταση του όρου «Μουσουλμάνος- Μουσουλμανικός» από το «Τούρκος – Τουρκικός», της ίδρυσης της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ) το 1970 από τη δικτατορία και του περιοριστικού καθεστώτος των Πομάκων μουσουλμάνων της ορεινής Ξάνθης (1955-1995)²³.

Πρόκειται για ένα πολύπλοκο αλλά και ευμετάβλητο θεσμικό πλαίσιο με το οποίο λειτουργεί η μειονοτική εκπαίδευση, τόσο σε σχέση με τη λειτουργία του, όσο και με τη δομή του αναλυτικού προγράμματος και τους εκπαιδευτικούς²⁴.

Στη Θράκη λειτουργούν σήμερα συνολικά 683 Μουσουλμανικά Σχολεία, και από αυτά στο 1/3 περίπου φοιτούν αποκλειστικά μουσουλμάνοι, τουρκογενείς, Πομάκοι και Ρομά. Στα μουσουλμανικά σχολεία φοιτούν συνολικά 7.382 μαθητές, εκ των οποίων οι 3.108 είναι τουρκογενείς, οι 2.786 Πομάκοι και 483 Ρομά.

---

²² Βλ. Ε. Κανακίδου. *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1994, σ.51.

²³ Β.. Π. Θεοχαρίδης. *Πομάκοι. Οι Μουσουλμάνοι της Ροδόπης*. Εκδ. Π.Α.ΚΕ.ΘΡΑ. Ξάνθη, 1994.
Α. Ματάνα. «Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης: Η περίπτωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης» *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 116Α:111-140, 2005.

²⁴ Βλ. Ε. Κανακίδου, ο.π.

Βλ. Ε. Κανακίδου. «Το Δίγλωσσο Αναλυτικό Πρόγραμμα και η Παράλληλη Διδασκαλία στα Μουσουλμανικά Σχολεία της Δ.Θράκης», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ.89, 1996, σ.47-54.

Τα μειονοτικά σχολεία υπάγονται στη Διεύθυνση Ξένων και Μειονοτικών Σχολείων του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Το πρόγραμμα που ακολουθείται στα μειονοτικά σχολεία είναι δίγλωσσο (ελληνικά και τουρκικά). Το ελληνόφωνο μέρος περιλαμβάνει μαθήματα της ελληνικής γλώσσας, ιστορίας, γεωγραφίας, μελέτης περιβάλλοντος, κοινωνικής και πολιτικής αγωγής, μαθήματα τα οποία με την έκδοση νέων εγχειριδίων από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. (2000) δεν υπάρχουν πλέον ως αυτόνομα μαθήματα, αλλά διαθεματικά προσεγγίζονται με ενιαίο υλικό διδακτικό που έχει εκδοθεί και αποκαλούνται με τον περιεκτικό τίτλο «Εκτός Γλώσσας Μαθήματα».

Στο τουρκόφωνο μέρος, εκτός από τη διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας ανήκουν τα μαθήματα των θρησκευτικών, μαθηματικών, φυσικής, αισθητικής και φυσικής αγωγής. Οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν το τουρκόγλωσσο πρόγραμμα των μειονοτικών σχολείων είναι απόφοιτοι της Ε.Π.Α.Θ. (Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας), απόφοιτοι Γυμνασίων, Λυκείων, Ιεροσπουδαστηρίων και τουρκικών διδασκαλείων. Επιπλέον, τα παιδιά διδάσκονται θρησκευτικά από το Κοράνι, στα αραβικά.

Τα βιβλία των μαθημάτων ελληνικής γλώσσας εκδίδονται με ευθύνη του Υπουργείου Παιδείας. Μέχρι το 1999 τα μειονοτικά σχολεία χρησιμοποιούσαν τα ίδια βιβλία που χρησιμοποιούνταν και στα σχολεία της πλειονότητας. Αντικαταστάθηκαν με νέα τα οποία φτιάχτηκαν αποκλειστικά για εκείνα και βασίζονται στην εθνοπολιτισμική διαφορετικότητα των μαθητών και την διαφορετική γλώσσα. Έχουν ως στόχο την καλλιέργεια της ελληνομάθειας ταυτόχρονα με την ενίσχυση του σεβασμού προς τη μειονοτική ομάδα. Στηρίζονται σε σύγχρονες αντιλήψεις για τη μάθηση και τη διδασκαλία, όπως την ενεργητική μάθηση, τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης και την επικοινωνιακή προσέγγιση του γλωσσικού μαθήματος²⁵.

Στα πλαίσια ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, το Συντονιστικό Γραφείο Μειονοτικών Σχολείων παρέχει, από το 1992, εκπαιδευτική στήριξη φροντιστηριακού τύπου στους μουσουλμανοπαίδες. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε μαθητές όλων των τάξεων του Γυμνασίου και σε μαθήματα τόσο του ελληνόφωνου

---

²⁵ Βλ. Γ. Μαυρομμάτης, «Γιατί ο μικρός Μεμέτ δε μαθαίνει Ελληνικά. Ζητήματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας στα παιδιά των μουσουλμάνων μειονοτικών της Θράκης» στο Ε. Τρέσσου- Σ. Μητακίδου (επιμ.) *Η διδασκαλία της γλώσσας και των μαθηματικών: εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων*. Παρατηρητής: Θεσσαλονίκη, 2002, 394-401.

(γλώσσα, ιστορία), όσο και του τουρκόφωνου προγράμματος (φυσική, μαθηματικά)²⁶. Στόχος είναι η περαιτέρω αναβάθμιση του μορφωτικού επιπέδου των μουσουλμανοπαίδων και η κάλυψη τυχόν εκπαιδευτικών κενών που μπορεί να έχουν προκύψει από τη γλωσσική ανεπάρκεια. Η φροντιστηριακή στήριξη εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο παρεμβάσεων του ΥΠΕΠΘ, σε συνεργασία με τα Υπουργεία Εσωτερικών-Εξωτερικών, στα πλαίσια της εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής για τη μειονότητα.

7. Η εκπαιδευτική πολιτική στη σύγχρονη κοινωνία

Στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών συστημάτων των πολυπολιτισμικών χωρών υπάρχουν πολλά στοιχεία τα οποία υποδηλώνουν τις εκπαιδευτικές ανισότητες και το ρατσισμό, που, σε αρκετές περιπτώσεις, υφίστανται οι μαθητές με διαφορετικά εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά²⁷.

Όπως αναφέρει ο Γκότοβος (1996), ο θεσμικός εκπαιδευτικός ρατσισμός είναι πιθανό να εμφανίζεται σε τομείς: όπως η εκπαιδευτική υποδομή (ακατάλληλα σχολικά κτίρια), στην οργάνωση και διοίκηση των σχολείων, στα Αναλυτικά Προγράμματα και στα σχολικά εγχειρίδια, μέσα από την αναπαραγωγή στερεοτύπων, προκαταλήψεων και εθνοκεντρικών τάσεων. Ο άτυπος εκπαιδευτικός ή πολιτισμικός ρατσισμός ενδέχεται να αφορά όλες τις πτυχές της σχολικής αλληλεπίδρασης. Ωστόσο, επικεντρώνεται συνήθως σε δύο άξονες, την παροχή ίσων ευκαιριών και την αξιολόγηση της επίδοσης των μαθητών.

Το σχολείο αντανakλά σε μεγάλο βαθμό την ιδεολογία, τις πολιτισμικές, οικονομικές, θρησκευτικές και γλωσσικές αξίες της κοινωνίας που το δημιουργήσε. Όπως επισημαίνει η Α. Φραγκουδάκη (1985) η διακήρυξη της ισότητας συμβάδισε με την εφεύρεση της βιολογικής ανισότητας. Η αστική ισότητα στο θέμα της μόρφωσης αναφερόταν στην κατάργηση των κοινωνικών και οικονομικών εμποδίων, βασιζόταν στην οικονομική οργάνωση με βάση τον ελεύθερο ανταγωνισμό και την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Για να δικαιωθεί η ανισότητα σε μια κοινωνία «ισότητας», όπως τη διακήρυτταν, χρειάστηκε να εφευρεθούν οι βιολογικές διαφορές. Η θεσμοθετημένη εκπαιδευτική ισότητα, η «ισότητα ευκαιριών» είναι μόνο τυπική

²⁶ Βλ. Γ. Κελεσίδης, Σ. Μαραγκός. «Από τα Μειονοτικά Σχολεία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» 6^ο Διεθνές Συνέδριο «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Τα Ελληνικά ως δεύτερη ξένη γλώσσα» Πάτρα, 2003

²⁷ Βλ. Ε. Αβδελά, «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: «εμείς» και οι «άλλοι», στο Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα Θ.,(επιμ.), «Τι είν' η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997.

ισότητα²⁸. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη ανισότητα από την προσφορά «ίσων ευκαιριών και δυνατοτήτων» σε μέλη κοινωνικών ομάδων που είναι εντελώς άνισα. Με τις έρευνες που έγιναν στις ΗΠΑ από τους Coleman και Jenks αποκαλύφθηκε η ανισότητα στην εκπαίδευση και τονίστηκε η ευρύτερη κοινωνική διάσταση της ανισότητας στη μόρφωση. Το ιδεολόγημα των «ίσων ευκαιριών» της «δωρεάν» παιδείας, τα ίδια προγράμματα για όλους τους μαθητές, δηλαδή η εφαρμογή των αρχών και των αξιών του φιλελευθερισμού στην εκπαίδευση, συνέβαλε στη διατήρηση των κοινωνικών ανισοτήτων ευνόησε τους προνομιούχους και αδίκησε τους αδικημένους σύμφωνα με τον Bourdieu²⁹.

Η ουσιαστική αντιμετώπιση του ρατσισμού, σε βάρος των παιδιών με διαφορετικό εθνοπολιτισμικό υπόβαθρο, απαιτεί την εντατική προσπάθεια για αλλαγή των λανθασμένων αντιλήψεων και στερεοτυπικών πεποιθήσεων, στάσεων και συμπεριφορών τις οποίες αναπτύσσουν οι εκπαιδευτικοί. Για την επίτευξη των παραπάνω, απαραίτητη είναι η ανάπτυξη κατάλληλων στρατηγικών, εναλλακτικών διδακτικών μέσων και μεθόδων οργάνωσης της σχολικής τάξης, που προωθούν αποτελεσματικά το σεβασμό στη διαφορετικότητα, τη συλλογικότητα και την ισότητα των ευκαιριών για όλους³⁰.

Η εκπαίδευση, πρωταρχικό ατομικό δικαίωμα για όλους, κατέχει κεντρική θέση στα ντοκουμέντα ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Διεθνών Οργανισμών και αποτελεί ουσιώδη προϋπόθεση για την άσκηση και άλλων δικαιωμάτων, την ολόπλευρη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή και τη γενικότερη ανάπτυξη ατόμων και κοινωνιών. Κανένα από τα ατομικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα δεν μπορεί να ασκηθεί αποτελεσματικά αν το άτομο δεν έχει λάβει ένα ελάχιστο επίπεδο μόρφωσης³¹.

Ο στόχος για παροχή βασικής εκπαίδευσης σε παγκόσμια κλίμακα τέθηκε ήδη από το 1948 από την ίδια την Οικουμενική Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ. Τα διεθνή στατιστικά δεδομένα εξακολουθούν να βρίσκονται πολύ μακριά από

---

²⁸ Βλ. W. Feinberg & J. Soltis. *School and Society*. New York: Teacher College Press, 1992.

²⁹ Βλ. Α. Φραγκουδάκη. *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1985.

³⁰ Βλ. Α. Ανδρούσου & Κ. Μάγος. «Η καθημερινή εκπαιδευτική πράξη» στο Εκπαίδευση: *Πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες*, τόμος Β': Εθνοπολιτισμικές Διαφορές και Εκπαίδευση, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2001

³¹ Βλ. Γ. Δήμου. *Ελληνικό τμήμα διεθνούς Αμνηστίας, Ανθρώπινα δικαιώματα. Οι κυριότερες διεθνείς συμβάσεις*, Unesco, Αθήνα, 1987

τους διακηρυγμένους στόχους των Διεθνών Οργανισμών και ιδιαίτερα του ΟΗΕ. Σε έναν κόσμο, λοιπόν, όπου σχεδόν το ήμισυ όλων των παιδιών μεγαλώνουν χωρίς οποιαδήποτε εκπαίδευση εξαιτίας της έλλειψης σχολείων και όπου τέσσερις από τους 10 ενήλικες δεν μπορούν να γράψουν ή να διαβάσουν, τα Ηνωμένα Έθνη αναγνωρίζουν ότι απαιτείται μια μαζική προσπάθεια, για να δοθεί περιεχόμενο στο δικαίωμα της εκπαίδευσης. Η Εκπαιδευτική, Επιστημονική και Πολιτιστική Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών, μια εξειδικευμένη οργάνωση, έχει οργανώσει το σχεδιασμό της στο πλαίσιο του σεβασμού αυτού του δικαιώματος. Οι προσπάθειες της Οργάνωσης περιλαμβάνουν βοήθεια σε χώρες για να αναπτύξουν εθνικά προγράμματα εκμάθησης γραφής και ανάγνωσης και βοήθεια στην εκτέλεση μαζικών πειραματικών προγραμμάτων για εκμάθηση γραφής και ανάγνωσης που χρηματοδοτούνται από το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών. Η βοήθεια της UNESCO περιλαμβάνει εκπαιδευτικά προγράμματα, εκπαίδευση δασκάλων, βοήθεια για το κτίσιμο μη δαπανηρών σχολείων, εκσυγχρονισμό αναλυτικών προγραμμάτων και παραγωγή ποιοτικών σχολικών βιβλίων. Η UNICEF βοηθά επίσης, με εθνικά προγράμματα εκπαίδευσης με εξοπλισμό και προμήθειες. Παρά, όμως, τις θεωρητικές δεσμεύσεις και διακηρύξεις των Διεθνών Οργανισμών εκατομμύρια παιδιά στον πλανήτη εξακολουθούν να στερούνται βασικών εκπαιδευτικών ευκαιριών.

Η ύπαρξη μειονοτικών, θρησκευτικών, γλωσσικών και εθνοτικών ομάδων δεν αναγνωρίστηκε ποτέ επίσημα από το ελληνικό κράτος, με εξαίρεση τη μουσουλμανική μειονότητα η οποία εμπίπτει σε ειδικό πολιτικό και νομοθετικό πλαίσιο. Η επίσημη εκπαίδευσης στην Ελλάδα ακολουθώντας το δόγμα «ένα έθνος, μία γλώσσα, μία θρησκεία» υπήρξε πάντα μονοπολιτισμική³².

Η νεωτερική κοινωνία βρίσκεται σήμερα μπροστά στην πρόκληση να προάγει τη γνωριμία και την επικοινωνία με τους «άλλους» και τις άλλες θρησκείες για μία αρμονική, δημιουργική και παραγωγική συνύπαρξη διαφορετικών φυλετικών, πολιτισμικών, γλωσσικών και κοινωνικών ομάδων. Το σχολείο μπορεί να διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στο διαπολιτισμικό διάλογο, στην καταπολέμηση της άγνοιας και των στερεοτύπων καθώς και στη θεμελίωση της ανεκτικότητας και του

---

³² Βλ. Α. Φραγκουδάκη, Θ. Δραγώνα. «Τι είν' η πατρίδα μας;» *Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997

σεβασμού της διαφορετικότητας³³.

Στο σχολικό αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών οι μαθητές αποκτούν γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες αλλά υστερούν σε θέματα στάσεων και συμπεριφορών ως προς το «διαφορετικό» της καταγωγής, της θρησκείας, της φυλής, κ.α. Γενικά λίγη προσπάθεια γίνεται για να βοηθήσουμε το μαθητή να κατανοεί και να σέβεται το πνεύμα και την πολυμορφία των συμπεριφορών των διαφορετικών ανθρωπίνων συμπεριφορών και επιτευγμάτων.

Το μάθημα των Θρησκευτικών είναι ενταγμένο στην παρεχόμενη από την Πολιτεία εκπαίδευση και υπηρετεί τους γενικούς σκοπούς της παιδείας, σύμφωνα με το Σύνταγμα και τους Νόμους. Όπως όλα τα μαθήματα του ελληνικού σχολείου, έχει ως στόχο τη διαμόρφωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών. Έτσι συμβάλλει με τις γνώσεις που παρέχει στην κριτική ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών, μέσα από τη γνωριμία με το Ορθόδοξο Χριστιανικό Δόγμα αλλά και με την ενημέρωση και σπουδή και των άλλων ανά τον κόσμο θρησκευμάτων. Στοχεύει, ακόμη, στην καλλιέργεια του ήθους και της προσωπικότητας των μαθητών, στο σεβασμό και τη συνύπαρξη με τη θρησκευτική ετερότητα, στην έμπρακτη αλληλεγγύη. Πέρα από αυτούς τους στόχους, τα νέα διευρυμένα και βελτιωμένα προγράμματα και βιβλία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (Δημοτικό και Γυμνάσιο) αναφέρονται ακόμη: στις προτάσεις του Χριστιανισμού στο σύγχρονο κόσμο για τη συνοχή του αλλά και στην ποιότητα της ζωής, στην ευαισθητοποίηση και έμπρακτη θέση των μαθητών απέναντι στο σύγχρονο κοινωνικό προβληματισμό για τον υπερφυλετικό, υπερεθνικό και οικουμενικό χαρακτήρα του χριστιανικού μηνύματος, στην αντίληψη για την πολυπολιτισμική, πολυφυλετική και πολυθρησκευτική δομή των συγχρόνων κοινωνιών και τέλος στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για διαχριστιανική και διαθρησκευτική επικοινωνία.

Υπάρχουν όμως και οι πολέμιοι της παραπάνω άποψης οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το θρησκευτικό μάθημα, σύμφωνα με τον ισχύοντα νόμο για την εκπαίδευση (1566/85) διδάσκει υποχρεωτικά, έστω και διευρυμένα και με ανοικτούς ορίζοντες, την ορθόδοξη χριστιανική πίστη της Εκκλησίας, επομένως για πολλούς έχει κατηχητικό χαρακτήρα, είναι μονοφωνικό ως εκ της φύσεώς του και, συνεπώς,

---

³³ Βλ. Ν. Ασκούνη, Α. Ανδρούσου. Οι «άλλοι» μαθητές στο σχολείο: από την αφομοίωση των διαφορών στη «διαπολιτισμική αναζήτηση», στο Εκπαίδευση: *Πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες*, τόμος Β': Εθνοπολιτισμικές Διαφορές και Εκπαίδευση, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2001

δεν ανταποκρίνεται στην ανάγκη μιας ελεύθερης πλουραλιστικής δημοκρατικής κοινωνίας. Ασφαλώς, οι υποστηρικτές μιας τέτοιας άποψης δεν είναι βέβαιο αν γνωρίζουν ή τέλος πάντων ενδιαφέρονται για τους νέους σκοπούς του μαθήματος, για μια πορεία σημαντικών αλλαγών και εξέλιξης του πέρα από την κατηχητική και ομολογιακή μονοφωνία.

Οι υποστηρικτές του ομολογιακού χαρακτήρα του μαθήματος προσφεύγουν συνήθως στη συνταγματική κατοχύρωσή του, επικαλούμενοι το άρθρο 3 περί «επικρατούσης θρησκείας» και το άρθρο 16, παρ. 2 περί «αναπτύξεως της εθνικής και θρησκευτικής συνειδήσεως» για το σκοπό της παιδείας. Η μεγάλη θρησκευτική ομοιογένεια στην Ελλάδα (97 ή 96%) του ορθόδοξου πληθυσμού αλλά και ο ισχυρισμός ότι η Ορθοδοξία αποτελεί συστατικό παράγοντα του ελληνικού έθνους φαίνεται πως είναι τα κύρια επιχειρήματά τους.

Από την άλλη πλευρά, οι επικριτές του ομολογιακού μαθήματος ερμηνεύουν διασταλτικά τις παραπάνω συνταγματικές επιταγές και μάλιστα σε συνδυασμό με το άρθρο 13, παρ. 1-2 που κατοχυρώνει το απαραβίαστο της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης και την ανεξιθρησκία στην Ελλάδα. Οι επικριτές του δεν είναι απλώς μέλη της επιστημονικής κοινότητας, συνταγματολόγοι, ή απλώς ιδιώτες που καταθέτουν την άποψή τους αλλά και θεσμοθετημένα όργανα και αρχές της Πολιτείας, όπως το Συμβούλιο της Επικρατείας, η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα και ο Συνήγορος του Πολίτη. Κατά τον τελευταίο μάλιστα, το πρόβλημα του μαθήματος των Θρησκευτικών και το δικαίωμα απαλλαγής από αυτό κάθε μαθητή που απλώς το επιθυμεί απορρέει από τον «δεδομένο κατηχητικό» και, συνεπώς, μονόπλευρο χαρακτήρα του μαθήματος αυτού» και μάλιστα ασχέτως προς το ότι ο χαρακτήρας αυτός θεωρείται «σύμφωνος προς το Σύνταγμα». Το θρησκευτικό μάθημα στη δημόσια εκπαίδευσή μας εγκαλείται ότι είναι μονοφωνικό, κατηχητικό και μονόπλευρο, προσηλωμένο στο «πίστευε και μη ερεύνα», μονολιτικό και σκοταδιστικό, «ακραία περίπτωση κατηχητισμού και θρησκευτικής ενδογμάτισης στο πλαίσιο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης», ενώ του απαγγέλλονται πολλές ακόμη κατηγορίες. Η εικόνα αυτή του μαθήματος και κυρίως η κακή εμπειρία της διαχείρισής του στο παρελθόν αλλά αρκετές φορές και στο παρόν, μπορούν να διαμορφώσουν νομικά ή όποια άλλα επιχειρήματα για την απαλλαγή όσων μαθητών απλώς το επιθυμούν; Πώς είναι δυνατό μια απλή δήλωση ότι δεν επιθυμεί κάποιος τη διδασκαλία του μαθήματος, δίχως καμία περαιτέρω διευκρίνιση, να μη δημιουργήσει

νέα δεδομένα στη σχολική και κατ' επέκταση στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή του τόπου; Σε ένα πλουραλιστικό και δημοκρατικό σχολείο που σέβεται την θρησκευτική ετερότητα και μάλιστα στο πλαίσιο της σύγχρονης συνείδησης της ευρωπαϊκής πολιτιστικής πραγματικότητας, η λύση δεν είναι παρά η κατάργηση του ομολογιακού χαρακτήρα του μαθήματος και το πέρασμα σε ένα ουδετερόθρησκο σχολείο, το οποίο δε θα προπαγανδίζει συγκεκριμένο δόγμα ή θρησκεία. Πέραν της πλήρους κατάργησης του θρησκευτικού μαθήματος που υποστηρίζεται από ελάχιστους κύκλους, ως εναλλακτική πρόταση προβάλλεται συνήθως η αντικατάσταση του ομολογιακού από το θρησκευτιολογικό μάθημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε σχέδιο νόμου της «Ελληνικής Ένωσης για τα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη» (άρθρο 6), η διδασκαλία των Θρησκευτικών δεν μπορεί να έχει πλέον καμία ομολογιακή αναφορά στην ορθόδοξη χριστιανική παράδοση και η ύλη του προτείνεται να περιλαμβάνει απλώς μια «εισαγωγή στην ιστορία, την κοινωνιολογία και την δογματική όλων των θρησκειών. Ειδικά στο λύκειο, το μάθημα των θρησκευτικών μετονομάζεται σε θρησκευτιολογία».

Η διεκυστίνδα αυτή γύρω από την αντιφατική ερμηνεία του Συντάγματος δεν είναι η μοναδική παράμετρος του προβλήματος. Οι σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας είναι ίσως τελικά ένας άλλος κρίσιμος παράγοντας για τη φυσιογνωμία και τη θέση του θρησκευτικού μαθήματος στην ελληνική εκπαίδευση. Στους κόλπους της εκκλησιαστικής Ιεραρχίας είναι αρκετά διαδεδομένη η αντίληψη ότι το θρησκευτικό μάθημα είναι η πιο προωθημένη έπαλξη του κατηχητικού έργου της Εκκλησίας στην ελλαδική κοινωνία. Η θέση αυτή εξηγεί και τις κατά καιρούς δηλώσεις ή και πιέσεις της επίσημης Εκκλησίας κατά της αλλαγής του ομολογιακού χαρακτήρα του μαθήματος και της μετατροπής του σε θρησκευτιολογικό. Από την πλευρά της η Πολιτεία φαίνεται μέχρι τώρα τουλάχιστον ότι προτιμά η ίδια να διαχειρίζεται πλήρως το μάθημα, όποιο χαρακτήρα κι αν έχει αυτό, για να μπορεί να το ελέγχει καλύτερα. Τίθεται, συνεπώς, το ερώτημα: αν και εποπτεύεται πλήρως από την Πολιτεία, ποια θα είναι άραγε η τύχη του θρησκευτικού μαθήματος σε έναν ενδεχόμενο χωρισμό Εκκλησίας και Κράτους;

Με την κατεύθυνση αυτή λαμβάνεται υπόψη και ο προσανατολισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εκπαίδευση, όπου σημειώνεται σχετικά Φ.Ε.Κ., τ. β', 303/13-3-2003, σ. 3734, «Η διαφύλαξη της δημοκρατικότητας του πολιτικού βίου, της ελευθερίας, της ανεξιθρησκίας, της αλληλεγγύης, της συλλογικότητας, του

διεθνισμού, της δικαιοσύνης, του πολιτισμού, της εργασίας, της πνευματικής καλλιέργειας και της κοινωνικής συνοχής σε ανοιχτές πλουραλιστικές κοινωνίες, πλαισιώνουν τον κοινό μελλοντικό σκοπό της Ευρωπαϊκής Εκπαίδευσης».

Η χώρα που ασκεί την εκπαιδευτική πολιτική με ευθύνη απέναντι στην κληρονομιά και τη συνέχιση του ανθρώπινου πολιτισμού διαμορφώνει συνθήκες αποδοχής, συμμετοχής και δημιουργικής εξέλιξης για τους ετερόθρησκους ή ετερόδοξους συμπολίτες της³⁴.

---

³⁴Βλ. F. Balerdi, : Bilingualism and Biculturalism in the Basque Country, *Education Review*, vol.49, No 2, 1997.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

2. Το θρησκευτικό κίνημα των Ευαγγελιστών

2.1. Οι Ευαγγελικοί στην Ελλάδα

Το θρησκευτικό κίνημα των Ευαγγελικών εμφανίστηκε στην Ελλάδα στις αρχές του 19ου αιώνα. Η Εκκλησία τους ανήκει στο κλίμα των Μεταρρυθμιστικών εκκλησιών ακολουθώντας ένα μετριοπαθή καλβινισμό. Είναι μέλος του Πανελλήνιου Ευαγγελικού Συνδέσμου Μεταρρυθμιστικών Εκκλησιών και του Μεταρρυθμιστικού Οικουμενικού Συμβουλίου. Επίσης, αποτελεί τη μόνη προτεσταντική εκκλησία που συμμετέχει στο οικουμενικό κίνημα παρ' όλες τις ισχυρές συντηρητικές τάσεις που επικρατούν στους κόλπους της. Χαρακτηριστικό της θρησκευτικής αυτής κοινότητας από τα πρώτα βήματα δημιουργίας της ήταν οι αντιδράσεις και διώξεις των μελών της από την Ορθόδοξη Εκκλησία, λόγω της διδασκαλίας της. Σήμερα, υπάρχουν περίπου σαράντα εκκλησίες στην Ελλάδα που ανήκουν στη Γενική Σύνοδο της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας. Επίσης, υπάρχουν τρεις εκκλησίες στις Η.Π.Α. και μια στη Γερμανία που υπάγονται στους Έλληνες Ευαγγελικούς. Η μεγαλύτερη κοινότητα είναι αυτή της Κατερίνης με περίπου 1.100 μέλη³⁵.

Επίσης, στην Ελλάδα, ο ευρύτερος προτεσταντικός χώρος, που αναφέρεται και ως Ελληνική Ευαγγελική Κοινότητα, περιλαμβάνει τις ακόλουθες επτά Εκκλησίες:

1. Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία
2. Κοινωνία των Ελεύθερων Ευαγγελικών Εκκλησιών
3. Αδελφότητα των Εκκλησιών της Πεντηκοστής
4. Ελεύθερες Αποστολικές Εκκλησίες της Πεντηκοστής
5. Βαπτιστική Εκκλησία
6. Μεθοδιστική Εκκλησία
7. Βιβλική Αποστολική Εκκλησία

Οι διαφορές μεταξύ των επτά Εκκλησιών αφορούν τον τύπο οργάνωσης και λειτουργίας της εκκλησιαστικής τάξης και όχι την ομολογία πίστης. Τα μέλη της ευρύτερης Ελληνικής Ευαγγελικής Κοινότητας υπολογίζεται ότι φτάνουν το 0,15% του Ελληνικού πληθυσμού (γύρω στις 15.000 άτομα).

Σημαντικό μέσο επικοινωνίας με τους πιστούς αποτελεί ο τηλεοπτικός σταθμός «Κανάλι 62», τμήμα του παγκόσμιου Ευαγγελικού τηλεοπτικού δικτύου -με

---

³⁵ Βλ. Α. Κάλφας, Π. Παπαγεωργίου. *Ο Συνοικισμός Ευαγγελικών της Κατερίνης (1923-2000)*, Τα Τραμάκια, Κατερίνη, 2001

έδρα τις ΗΠΑ – «Trinity Network».

2.2. Ιστορική εξέλιξη της Ευαγγελικής Εκκλησίας στον ελλαδικό χώρο

Η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση τον 16ο αιώνα από το Λούθηρο αποτελεί ένα σημαντικό γεγονός. Βάση και πυρήνας της υπήρξε η διδασκαλία των Παυλιανιτών, πηγή της οποίας οι ίδιοι θεωρούσαν μόνο τα βιβλία της Καινής Διαθήκης και κυρίως τις Επιστολές του Απόστολου Παύλου. Ακόμη σημαντικό γεγονός αποτέλεσε η θρησκευτική μεταρρύθμιση των Ισαύρων, κατά τη διάρκεια της οποίας επιχειρήθηκε η θρησκευτική αναμόρφωση του Βυζαντινού Ελληνισμού. Ωστόσο, η ιδέα της θρησκευτικής αναμόρφωσης βρήκε την πλήρη εφαρμογή της τον 16ο αιώνα όταν εμφανίστηκε το εκκλησιαστικά οργανωμένο δόγμα των Διαμαρτυρομένων.

Πρόδρομος, όμως, θεωρείται από την Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία ο Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις. Στα έργα του συγκαταλέγονται η μετάφραση της Καινής Διαθήκης στα νέα ελληνικά τον 17ο αιώνα και η «Λουκάρειος Ομολογία», η οποία θεωρείται έργο Προτεσταντικού προσανατολισμού. Για τον Ελληνισμό ο Λούκαρις υπήρξε μία κορυφαία μορφή. Στις πράξεις και τις ενέργειές του βλέπουμε την τάση του Ελληνισμού να έρθει σε επαφή με το δυτικό πολιτισμό. Έδινε έμφαση στην κατανόηση των Ευαγγελίων από τους πιστούς, για αυτό θεώρησε κομβικής σημασίας τη μετάφραση της Καινής Διαθήκης και των Ευαγγελίων. Δίνει επίσης, μια ειδική θέση στα έργα των ανθρώπων, όχι σαν βάση της σωτηρίας τους, αλλά σαν απόδειξή της *"Επί μαρτυρία της πίστεως προς βεβαίωσιν της ημών κλήσεως"*. Η επιτυχία της αναμορφωτικής προσπάθειας του Κύριλλου Λούκαρι και η σημασία του για την Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία δεν μετριέται με τον αριθμό των οπαδών του. Όπως καταγράφεται από θεωρητικούς σχετικούς με την Ευαγγελική Εκκλησία η σημασία του έργου του είναι μια μόνιμη επίδραση, που άσκησε το έργο του πάνω στον Ελληνικό λαό. Αυτή είναι η πρώτη νεοελληνική μετάφραση της Καινής Διαθήκης. Με αυτήν την έκδοση τέθηκε από τον Πατριάρχη το θεμέλιο της θρησκευτικής αναμόρφωσης³⁶.

Η Αγία Γραφή αναγνωρίστηκε ως η μοναδική πηγή της θρησκευτικής αλήθειας και ο ακριβής κανόνας της πίστης και του βίου. Απορρίφθηκε η λεγόμενη εκκλησιαστική παράδοση επειδή δε στηριζόταν στην Αγία Γραφή. Επίσης, το νέο

³⁶ Βλ. Γ. Χατζηαντωνίου, *Η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση του Δέκατου Έκτου Αιώνα*, Εκδόσεις «ο Λόγος», 1995.

δόγμα καθιέρωσε σύστημα εκκλησιαστικής οργάνωσης εμπνεόμενο από την Εκκλησία των Αποστολικών Χρόνων και έθεσε ως θεμελιώδη αρχή την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης δίνοντας σημασία στην καλλιέργεια πρακτικής ηθικής και πνευματικής ζωής.

Μέσω της διδασκαλίας της Αγίας Γραφής ο Προτεσταντισμός διαδόθηκε σε πολλές περιοχές αντιμετωπίζοντας αρκετές δυσκολίες. Μάλιστα, οι Έλληνες Προτεστάντες, γνωστοί υπό το όνομα Ευαγγελικοί, σύμφωνα με ιστορικές μαρτυρίες έχουν (βλ. Παράρτημα) υποστεί διώξεις.

Ειδικότερα, τα ίχνη της Ευαγγελικής Εκκλησίας εντοπίζονται στη δραστηριότητα του Αμερικανού ιεραπόστολου Τζόνας Κινγκ στις αρχές του 19ου αι. Ο ιδρυτής του πρώτου Ευαγγελικού Γυμνασίου (1831) στην Αθήνα σύντομα προκαλεί την έντονη αντίδραση των Ελλήνων Ορθοδόξων με τη θρησκευτική του δράση και διδασκαλία της Αγίας Γραφής. Σαν αποτέλεσμα, δικάζεται, καταδικάζεται ως αιρετικός και εξορίζεται από την Ελλάδα.

Ένα άλλο Ευαγγελικό κίνημα ξεκινάει λίγο αργότερα από τον ελλαδικό χώρο της Μικράς Ασίας (1867), όπου κυρίως από το 1870 και μετά άρχισαν επίσης να ιδρύονται εκκλησίες στον Πόντο, στην Καππαδοκία, στην περιοχή της Σμύρνης και στην Κωνσταντινούπολη. Σημαντική προσωπικότητα για τις εκκλησίες της Μικράς Ασίας, υπήρξε ο Ξενοφών Μόσχου. Στην Μικρά Ασία οι Έλληνες Ευαγγελικοί αντιμετώπισαν διώξεις από τους Τούρκους εξαιτίας της ευαγγελικής τους δραστηριότητας, και κάποιοι από αυτούς μαρτύρησαν για την πίστη τους.

Ουσιαστικά, λοιπόν, η ιστορία της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας αρχίζει το 1858, όταν ο πρώτος Έλληνας Ευαγγελικός Μιχαήλ Καλαποθάκης εκδίδει το περιοδικό «Αστήρ της Ανατολής», το οποίο εξακολουθεί να εκδίδεται μέχρι σήμερα. Ταυτόχρονα, επηρεασμένος από τη διδασκαλία του Τζόνας Κινγκ, συγκεντρώνει γύρω του τους αριθμητικά λίγους Έλληνες που είχαν ασπασθεί τις αρχές του Ευαγγελίου, σχηματίζοντας έτσι τον πρώτο πυρήνα των Ελλήνων Ευαγγελικών. Ακολουθεί η οργάνωση Κυριακού Σχολείου για τα παιδιά καθώς και η έκδοση του εντύπου «Εφημερίς των Παίδων» το 1868. Η απόρριψη της συγκεκριμένης θρησκευτικής κοινότητας από τα πρώτα της βήματα φτάνει μέχρι τις προσωπικές επιθέσεις εναντίον των μελών έως το σημείο να γίνονται στόχος πετροβολισμού στις συναθροίσεις.

Παρόλα τα προβλήματα, με το πέρασμα του χρόνου και την αύξηση των μελών προβάλλει η ανάγκη ανέγερσης εκκλησιαστικού κτιρίου. Έτσι το 1871

οικοδομείται η Α΄ Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία στην Αθήνα, απέναντι από την Πύλη Αδριανού. Το 1887 οι εκκλησίες που υπήρχαν συγκρότησαν στο Βόλο την Πρώτη Σύνοδο των Ευαγγελικών Εκκλησιών, που τις συνένωσε σε ένα σώμα. Οι παρενοχλήσεις των συναθροίσεων αποτελούν καθημερινή πρακτική. Μάλιστα, όταν το 1895 τοποθετείται η επιγραφή «Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία» στην πρόσοψη του κτιρίου, η Χωροφυλακή ύστερα από ενέργειες της Αρχιεπισκοπής κατεβάζει την επιγραφή, με την αιτιολογία ότι η λέξη «Ελληνική» αποτελεί μορφή προσηλυτισμού.

Πρώτος ποιμένας της Εκκλησίας υπήρξε ο Μιχαήλ Καλαποθάκης και ακλουθούν οι Αθανάσιος Λογγινίδης, Χρήστος Τόκας και Πολύκαρπος Λογγινίδης. Το 1937 ποιμαντικά καθήκοντα ανέλαβε ο Μιχαήλ Κυριακάκης και το 1952 άρχισε το κήρυγμα του Ευαγγελίου στην Άνδρο. Καθώς το ακροατήριο πύκνωνε, ο χώρος της πρώτης Εκκλησίας δεν ήταν πια αρκετός. Έτσι, αφού ξεπεράστηκαν τα προβλήματα με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων σχετικά με την ανέγερση του νέου οικοδομήματος, το 1956 κατεδαφίστηκε το παλαιό κτίριο και στη θέση του οικοδομήθηκε η νέα Ευαγγελική Εκκλησία. Παράλληλα, αναδιοργανώθηκε η χορωδία και από το 1970 καθιερώθηκε το Εκκλησιαστικό Όργανο. Το 1984 στην ποιμαντική διακονία της πρώτης Ευαγγελικής Εκκλησίας κλήθηκε ο Νικόλαος Τσιανικλίδης, ο οποίος εκτελεί τα καθήκοντα του μέχρι σήμερα.

Από τα πρώτα βήματα τους στον Ελλαδικό χώρο ήταν η ίδρυση κατηχητικών σχολείων τα οποία εμφανίζονται στην Αθήνα, στα 1910. Ονομάζονταν επίσης Κυριακά Σχολεία και είχαν ως πρότυπο τα αγγλικά «Sunday's Schools» που ιδρύθηκαν από τις ανεπίσημες αγγλικές εκκλησίες την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης και απευθύνονταν στα παιδιά των πόλεων. Πριν από το 1910 είχαν γίνει τρεις προσπάθειες ίδρυσης κατηχητικών, στην Αθήνα, τον Πειραιά και την Πάτρα. Και οι τρεις αντιμετώπισαν την εχθρότητα της Εκκλησίας. Σύμφωνα με το σκεπτικό της ίδρυσής τους, απευθύνονταν στους «απόρους παιδιάς και τας εργατίδας» των πόλεων και αναπλήρωναν την παρεχόμενη από τα σχολεία θρησκευτική εκπαίδευση που τη θεωρούσαν ανεπαρκή. Στα 1910 η ορθόδοξη εκκλησία αντιλαμβάνεται την αναγκαιότητα του νέου θεσμού, δεν αναλαμβάνει όμως ακόμα την οργάνωση κατηχητικών. Την άφησε σε δύο οργανώσεις ιδιωτών, δηλαδή τις Ορθόδοξες Χριστιανικές Ενώσεις και στα 1927 στην Αδελφότητα Θεολόγων «Η Ζωή». Η τελευταία τους έδωσε μια πιο οργανωμένη πυραμιδωτή μορφή, και δεν περιόρισε τις εκδηλώσεις τους μόνο στην ακρόαση του κυριακάτικου μαθήματος. Στη Θεσσαλονίκη, η λειτουργία των κατηχητικών μαρτυρείται από τα 1926 με

πρωτοβουλίες της θρησκευτικής Αδελφότητας «Η Αποστολική Διακονία». Τη μεγαλύτερη όμως διάδοση θα αποκτήσουν στα χρόνια της Κατοχής τα κατηχητικά της «Ζωής» που άρχισαν να ιδρύονται στη Θεσσαλονίκη στα 1935-1936.

Οι Έλληνες Ευαγγελικοί συνέδεαν την προσχώρησή τους στο ευαγγελικό δόγμα με τη συνειδητή μεταστροφή και αφιέρωση της ζωής τους στον Χριστό μέσα από μια πιο ξεκάθαρη και σαφή κατ' αυτούς κατανόηση του Ευαγγελίου και της σωτηρίας. Το πιστεύω τους συνοψιζόταν στο πιστεύω της ευρωπαϊκής Θρησκευτικής Μεταρρύθμισης του 16ου αιώνα. Ενώ είχαν κοινή θεολογία και χριστολογία με την Ορθόδοξη Εκκλησία, οι διαφορές τους με την τελευταία εντοπίζονταν κυρίως στην εκκλησιολογία και τη σωτηριολογία: α) μοναδική θεόπνευστη πηγή της χριστιανικής πίστης θεωρούσαν μόνο την Αγία Γραφή και όχι την Ιερά Παράδοση, β) πίστευαν ότι ο άνθρωπος σώζεται αποκλειστικά και μόνο με τη χάρη του Θεού και όχι με τη δική του αξιομισθία, γ) πίστευαν ότι το μέσο της σωτηρίας από την πλευρά του ανθρώπου είναι η προσωπική συνειδητή μετάνοια και πίστη στον Χριστό, που εκδηλώνεται οπωσδήποτε σε έργα αγάπης, πίστη χωρίς την οποία δεν έχουν αξία ούτε τα καλά έργα ούτε τα εκκλησιαστικά μυστήρια, δ) πίστευαν ότι ο Θεάνθρωπος Χριστός είναι ο μοναδικός μεσίτης μεταξύ Θεού και ανθρώπων, απορρίπτοντας έτσι τις πρεσβείες των αγίων, ε) δέχονταν την γενική ιεροσύνη όλων των πιστών απορρίπτοντας την ειδική ιεροσύνη (ιερείς και εξομολόγους), στ) δέχονταν ως ιερές τελετές το Βάπτισμα και τη Θεία Ευχαριστία. Απέρριπταν ακόμη την προσκύνηση των εικόνων, της Παρθένου Μαρίας και των Αγίων, τα μνημόσυνα, τις προκαθορισμένες νηστείες της πατροπαράδοτης εκκλησίας κ.ά.

Βασικό στοιχείο της λατρευτικής τους ζωής ήταν το κήρυγμα του Ευαγγελίου, η υμνωδία από όλο το εκκλησίασμα, που συνοδευόταν κατά κανόνα από αρμόνιο, -με μεταφρασμένους ύμνους από τα αγγλοσαξωνικά και γερμανικά ευαγγελικά υμνολόγια- και η προσευχή, ενώ η διοίκηση της εκκλησίας ασκούσε το εκλεγμένο από το σώμα των πιστών πρεσβυτέριο μαζί με τον ποιμένα-ιεροκήρυκα³⁷.

Η μεγαλύτερη όμως απόδειξη της ταύτισης των Ρωμιών Προτεσταντών της Τουρκίας με τους Ορθόδοξους Ρωμιούς ήταν η άρνηση τους να παραμείνουν στις

---

³⁷ Όσον αφορά το πιστεύω και τη διοίκηση της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας βλ. Καταστατικό Χάρτη της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας. Δ. Καλοποθάκη, *Η Πίστις των Ελλήνων Ευαγγελικών*, Εκδόσεις «ο Λόγος». Γ.Α. Χατζηαντωνίου, *Το Ευαγγέλιο ανοιχτό*, Β' Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας Αθηνών, 1957. Γενικά για την ιστορία και το πιστεύω των ευαγγελικών εκκλησιών, βλ. Β. Κ. Στεφανίδη, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 1978, σ. 586 κ.ε. Ν.Α. Ματσούκα, *Ο Προτεσταντισμός*, Εκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, 1995. Γ.Α. Χατζηαντωνίου, *Η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση του 16^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις «Ο Λόγος», 1995. Περιοδικό *Σύναξη*, τεύχος 51 (1994), αφιέρωμα στον Προτεσταντισμό.

περιοχές καταγωγής τους, παρά το γεγονός ότι είχαν εξαιρεθεί σύμφωνα με σχετική διάταξη της Συνθήκης της Λωζάνης από την ανταλλαγή των πληθυσμών-αυτό ισχύει τουλάχιστον για την περιοχή του Πόντου, διότι μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου οι Ευαγγελικοί της περιοχής Σμύρνης και περιχώρων ήταν αδύνατον να μείνουν. Θα μπορούσαν δηλαδή να μείνουν στον τόπο τους για πάντα ή και να πουλήσουν με άνεση την κινητή και ακίνητη περιουσία τους. Ο Σαλτσής γράφει: «Οι Ευαγγελικοί Έλληνες εξαιρέθηκαν, σύμφωνα με τη συνθήκη της Λωζάνης, που μιλάει μόνο για Τουρκορθόδοξους (διάβαζε Ελληνορθόδοξους). Όμως ήρθαν στην Ελλάδα»³⁸. Επίσης ο Άκογλου γράφει για τους ίδιους: «Κ'έδειξαν την αλληλεγγύη τους και συμμερίστηκαν την τύχη των Ελληνορθόδοξων, τους οποίους ακολούθησαν κατά την υποχρεωτική «Ανταλλαγή των Πληθυσμών», μολονότι η Συνθήκη της Λωζάνης τους εξαιρεί»³⁹. Έτσι θυσίασαν τα πάντα και έφτασαν στην Ελλάδα. Προτίμησαν τις ταλαιπωρίες της προσφυγικής ζωής που θα μπορούσαν να οδηγήσουν και στο θάνατο, παρά να παραμείνουν στην Τουρκία μακριά από τους ομοεθνείς τους και την αγαπημένη τους πατρίδα. Σημειώνουμε επιπλέον ότι οι Έλληνες Ευαγγελικοί, ακριβώς επειδή αποκλείστηκαν από την ανταλλαγή, αποκλείστηκαν και από τις προσφυγικές αποζημιώσεις, τις οποίες έλαβαν όλοι οι άλλοι πρόσφυγες για τις περιουσίες που άφησαν στην Τουρκία⁴⁰.

Έτσι μέλη της Επιτροπής με τη συμπαράσταση και άλλων Ευαγγελικών περιήλθαν διάφορες περιφέρειες της Μακεδονίας και συγκεκριμένα τη Βέροια, το Κιλκίς, τη Χαλκιδική, τη Δράμα και άλλες περιφέρειες, για να καταλήξουν τελικά στην Κατερίνη, την οποία έκριναν ως τον πιο κατάλληλο τόπο τόσο από γεωγραφική όσο και από εμπορική άποψη για την ίδρυση του αμιγούς Συνοικισμού Ευαγγελικών⁴¹. Στην εκλογή της Κατερίνης η Επιτροπή εκτίμησε τη γονιμότητα του

³⁸Βλ. Ι. Δ. Σαλτσή, *Χρονικά Κοτνώρων*, 1955, σ. 148.

³⁹ Βλ. Ξ. Άκογλου, *Λαογραφικά Κοτνώρων*, τ. Β', 1964, σ. 21.

⁴⁰ Η συνθήκη της Λωζάνης προέβλεπε ανταλλαγή πληθυσμών με βάση το θρήσκευμα και σύμφωνα με αυτήν ανταλλάξιμοι ήταν οι Ορθόδοξοι Ρωμιοί. Οι Ρωμιοί Προτεστάντες βρέθηκαν μετέωροι κατά τη μικρασιατική καταστροφή, διότι το Οθωμανικό κράτος ως Ρωμιούς τους θεωρούσε ανταλλάξιμους, ενώ το ελληνικό κράτος ως Προτεστάντες τους θεωρούσε μη ανταλλάξιμους, με αποτέλεσμα τελικά να μη λάβουν αποζημιώσεις. Βλ. Πρακτικά Ε.Ε.Ε.Κ., Πρακτικό δ' της 30-8-1925 και κδ' της 13-3-1927.

⁴¹Ένας μεγάλος αριθμός εκκλησιασμάτων καλύπτει όλο τον Ελλαδικό γεωγραφικό χώρο. Υπάρχουν ακόμη και εκκλησιάσματα Ελλήνων Ευαγγελικών στις ΗΠΑ και στη Γερμανία. Η πιο μεγάλη κοινότητα είναι αυτή της Κατερίνης με περίπου 1.500 άτομα. Εκτός από αυτήν, οι μεγαλύτερες εκκλησίες βρίσκονται στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Μικρές ομάδες και μεμονωμένοι Ευαγγελικοί, για τους οποίους δεν υπάρχουν αξιόπιστοι αριθμοί, μπορούν να βρεθούν παντού στην Ελλάδα. Πρέπει να καταγραφεί η ανυπαρξία στατιστικών στοιχείων για τη θρησκευτική ομάδα των Ευαγγελικών. Μια πρώτη εκτίμηση γίνεται στην εθνική απογραφή του 1928, όπου γίνεται αναφορά για έναν αριθμό «προτεσταντών» στο θρήσκευμα. Θα περάσουν 25 χρόνια σχεδόν ώσπου το 1951 παρουσιάζεται ένας αριθμός πιστών του συγκεκριμένου δόγματος μικρότερος σε σχέση με τον προηγούμενο. Πιο

εδάφους, τα βουνά της περιοχής, τη θάλασσα, που απέχει μόνον οκτώ χιλιόμετρα από την Κατερίνη και την επίκαιρη θέση της πόλης επάνω στη σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών-Θεσσαλονίκης. Ας σημειωθεί ότι η Κατερίνη πριν από την εγκατάσταση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία ήταν μια άσημη μικρή πόλη με πληθυσμό 7.000-8.000 περίπου κατοίκων και με ασήμαντη περιφέρεια, όσον αφορά τη γεωργική παραγωγή.

2.3. Η Ευαγγελική Κοινότητα της Κατερίνης

Σε αυτό το κεφάλαιο θα παρουσιαστεί το μικρασιατικό παρελθόν των Ευαγγελικών της Κατερίνης, η ίδρυση του Συνοικισμού Ευαγγελικών στα 1923 από τους Μικρασιάτες και Πόντιους πρόσφυγες που ξεριζώθηκαν από τις πατρογονικές τους εστίες και εγκαταστάθηκαν οργανωμένα στην πόλη της Κατερίνης. Παρουσιάζονται αναλυτικά στοιχεία για τις δεκαετίες που ακολούθησαν και μας οδήγησαν στη σημερινή μορφή του συνοικισμού.

Η γένεση ωστόσο του ιστορικού αυτού συνοικισμού της Κατερίνης συνδέεται με τη δημιουργία της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας Κατερίνης, αφού οι πρόσφυγες αυτοί, ευαγγελικών πεποιθήσεων, μετά από συνεννοήσεις με την ελληνική πολιτεία, εγκατέλειψαν τις πατρικές εστίες τους και εγκαταστάθηκαν στην Κατερίνη-ασήμαντη τότε Κοινότητα 7-8.000 κατοίκων- και στη χέρσα περιοχή που τότε ήταν γνωστή ως «Τσερκέζ μαχαλάς». Το ισχυρό εθνικό τους φρόνιμα τους οδήγησε εδώ, όπου και μοιράστηκαν μαζί με την άλλη προσφυγιά τις προσπάθειες και τα όνειρα της νέας τους πατρίδας. Ο αριθμός των κατοίκων του Συνοικισμού Ευαγγελικών ανερχόταν στις αρχές σε 120 οικογένειες. Μέχρι το 1927 αυξήθηκε σε 220 οικογένειες. Κατά την δεκαετία του '50 οι Ευαγγελικοί κάτοικοι του Συνοικισμού ανέρχονταν σε 400-500 οικογένειες, ενώ οι Ορθόδοξοι που περιλαμβάνονταν σε αυτόν, αντιπροσώπευαν μόνο λίγες δεκάδες οικογενειών. Οι υπόλοιποι που φέρονταν ως κάτοικοι του Συνοικισμού Ευαγγελικών και ανέρχονταν σε 120-150 οικογένειες ήταν εγκατεστημένοι σε οικόπεδα γύρω από τον Συνοικισμό που προέρχονταν από

συστηματικές καταγραφές παρουσιάζονται στον αθηναϊκό τύπο κατά τη δεκαετία του 90. Μπορούμε να παρατηρήσουμε σε αυτές πιο συστηματικά αριθμητικά δεδομένα αλλά και την εμφάνιση νέων δογμάτων που αποσπώνται από την Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία με την οποία διατηρούν μια όχι ιδιαίτερα θερμή σχέση, καθώς παρατηρείται και μια διάθεση προσεταιρισμού των μελών της. Πρέπει να καταγραφεί επίσης ότι κάποια από αυτά τα δόγματα αντιμετωπίζονται ως θρησκευτικές αιρέσεις από την Ορθόδοξη Εκκλησία με επιζήμιες για τον Ελληνισμό δραστηριότητες. Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πηγές αριθμητικά μεγαλύτερες ομάδες είναι αυτές των Πεντηκοστιανών και των Μαρτύρων του Ιεχωβά.

ιδιωτικές αγορές. Αυτοί έφθασαν στην Κατερίνη πολύ αργότερα, οι περισσότεροι μετά το 1938 μέχρι το 1950 από το εξωτερικό ή άλλες περιφέρειες. Τόσο αυτοί που μένουν μέσα στον Συνοικισμό όσο και αυτοί που μένουν αμέσως έξω από αυτόν, αγόρασαν τα οικόπεδα τα οποία κατέχουν από τους Ευαγγελικούς κληρικούς.

Όπως και οι υπόλοιποι πρόσφυγες, έτσι και οι πρόσφυγες του Συνοικισμού αποτελούσαν ένα εντελώς νέο πληθυσμιακό στοιχείο για την περιοχή της Πιερίας, που πάσχιζε και αυτό να ριζώσει στην καινούρια πατρίδα. Όμως στη συγκεκριμένη περίπτωση εκτός από τη διαφορετική ελληνική καταγωγή, που αρκούσε από μόνη της για να προκαλέσει μια καχύποπτη αντιμετώπιση, υπήρχε επιπλέον και μια άλλη διαφορά, αυτή του χριστιανικού δόγματος. Μετά την εκλογή της Κατερίνης ως τόπου ίδρυσης του αμιγούς Ευαγγελικού Συνοικισμού και τη συγκατάθεση του τότε Προέδρου της Κοινότητας Κατερίνης Κωνσταντίνου Κουρκουμπέτη, ειδοποιήθηκαν με επιστολές και άρχισαν να συγκεντρώνονται στην Κατερίνη ευαγγελικοί πρόσφυγες, που βρίσκονταν διασκορπισμένοι σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Στα αρχεία της Ευαγγελικής Εκκλησίας Κατερίνης βρίσκεται η υπ' αριθμόν 4192 της 20ής Σεπτεμβρίου 1923 άδεια για τη δωρεάν μετακίνησή τους με τους Σιδηροδρόμους του Κράτους από την Αθήνα στην Κατερίνη. Η άδεια αυτή εγκρίθηκε και με την υπ' αριθμόν 91017 απόφαση του Υπουργείου Υγιεινής Προνοίας και Αντιλήψεως και δόθηκε σε 120 άτομα, τα ονόματα των οποίων αναφέρονται στην εν λόγω άδεια, με σκοπό να εγκατασταθούν στον υπό ίδρυση Συνοικισμό.

Οι Ευαγγελικοί πρόσφυγες που συγκεντρώθηκαν τελικά με τον τρόπο αυτό στην Κατερίνη προέρχονταν κατά τη σειρά της αριθμητικής τους δύναμης από τις ακόλουθες Ευαγγελικές Εκκλησίες: Ορδού (Κοτύωρα), Φάτσα, Σεμέν, Μπέη-Αλάν, Μαγνησία, Νικομήδεια, Σμύρνη, Οινόη, Αμισός κλπ. Σε αυτούς περιλαμβάνονταν και Ευαγγελικοί πρόσφυγες που προέρχονταν από τον Καύκασο, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, με απώτερη όμως καταγωγή τον Πόντο.

Με τη συγκέντρωση στην Κατερίνη εκατό περίπου ευαγγελικών οικογενειών σχηματίστηκε η Προσφυγική Ομάς Ευαγγελικών, η οποία αναγνωρίστηκε από τον Εποικισμό Κατερίνης.

Η έκταση που παραχωρήθηκε στην Προσφυγική Ομάδα των Ευαγγελικών ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος της χέρσα και θαμνώδης γη, ενώ ο χώρος όπου ιδρύθηκε ο Συνοικισμός, ήταν εγκαταλελειμμένη θαμνώδης γη. Μέρος από το τμήμα του Συνοικισμού που συνόρευε με την πόλη καταλάμβαναν τότε τα μωαμεθανικά νεκροταφεία. Σε διάστημα λίγων μόνο ετών, χάρη στην εργατικότητα, την

επινοητικότητα και το φιλοπρόοδο πνεύμα των κατοίκων του Συνοικισμού, όλη η έκταση μετατράπηκε σε πρότυπη καλλιεργήσιμη περιοχή. Ο Συνοικισμός από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του απέκτησε τη φήμη του καλύτερου προσφυγικού συνοικισμού της Μακεδονίας. Ο τότε Γενικός Διευθυντής Εποικισμού Μακεδονίας Ιωάννης Καραμάνος έλεγε χαρακτηριστικά: *«Ο συνοικισμός αυτός είναι το καύχημα του Εποικισμού και είμεθα υπερήφανοι δι' αυτόν»*.

Το 1925 στο οικοπεδικό τετράγωνο υπ' αριθμ. 39 του Σχεδίου Πόλεως Κατερίνης, στο κέντρο του Συνοικισμού, ανεγέρθηκε το 1925 ο ευκτήριος οίκος της Ευαγγελικής Εκκλησίας Κατερίνης. Για την ανέγερση του εκκλησιαστικού κτιρίου ο Εποικισμός συνέτρεξε την Προσφυγική Ομάδα σε μετρητά, όπως επίσης και με ξυλεία και με ασβέστη. Τα επίσημα εγκαίνια λειτουργίας του έγιναν την 9^η Μαΐου 1926, ημέρα Κυριακή, οπότε και παρευρέθηκαν εκπρόσωποι των Τοπικών Αρχών και αντιπρόσωποι της Γενικής Διοικήσεως Μακεδονίας και της Γενικής Διευθύνσεως Εποικισμού Μακεδονίας.

Την ημέρα των εγκαινίων, παρουσία των επισήμων, έγινε και η κατάθεση του θεμέλιου λίθου του Σχολικού Κτιρίου της Ευαγγελικής Κοινότητας στο οικοπεδικό τετράγωνο υπ' αριθμ. 40. Τον λίθο κατέθεσε αυτοπροσώπως ο τότε Πρόεδρος της Κοινότητας Κατερίνης Κωνσταντίνος Κουρκουμπέτης. Επίσης την ίδια ημέρα έγιναν και τα εγκαίνια του Αναγνωστηρίου του Χριστιανικού Συλλόγου Νέων, το οποίο είχε κτισθεί με την προσωπική εργασία κυρίως των μελών του Συλλόγου. Η ανέγερση του Σχολικού Κτιρίου έγινε κατόπιν διαταγής της Γενικής Διευθύνσεως Εποικισμού Μακεδονίας.

Το Μάρτιο του 1930, μετά τα μεσάνυχτα, ο Ναός αποτεφρώθηκε από πυρκαγιά, για την οποία ευθύνονται φανατικοί εμπρηστές, οι οποίοι όμως ποτέ δεν ανακαλύφθηκαν. Η ανοικοδόμηση του Ναού άρχισε στις αρχές του 1931 κατόπιν απόφασης του Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Από το καλοκαίρι του 1949 άρχισε η λειτουργία του Θερινού (Κατηχητικού) Σχολείου η οποία συνεχίζεται μέχρι και σήμερα⁴². Η λειτουργία του σχολείου αυτού, που ξεκινούσε με τη λήξη των σχολικών μαθημάτων, κάλυπτε αρχικά, μέχρι την έναρξη της συστηματικής λειτουργίας των κατασκηνώσεων τα επόμενα χρόνια, ολόκληρη τη θερινή περίοδο και περιελάμβανε όλα τα παιδιά της Κοινότητας.

---

⁴² «Η Ευαγγελική Εκκλησία Κατερίνης», ό.π. Η πρώτη ομάδα υπευθύνων του Θερινού Σχολείου αποτελούνταν από την κατηχήτρια Αννέτα Μποσαντζόγλου, την Ελένη Μπούρα και την Άννα Σιονακίδου.

Αργότερα περιορίστηκε ως την έναρξη των κατασκηνώσεων, ενώ σε πολλές περιπτώσεις λειτουργούσε και παράλληλα με αυτές, για παιδιά τα οποία παρέμεναν στην Κατερίνη. Σκοπός του σχολείου αυτού ήταν η συγκέντρωση και ψυχαγωγία των μικρών αγοριών και κοριτσιών της Ευαγγελικής Κοινότητας Κατερίνης κάτω από την επίβλεψη ειδικών παιδαγωγών. Τα παιδιά αυτά στην εποχή αυτή των εντατικών γεωργικών εργασιών των γονιών τους αναγκαστικά θα παραμελούνταν και αυτό θα απέβαινε επιζήμιο για την υγεία και τη γενική ανατροφή τους. Τα πρώτα χρόνια το Θερινό Σχολείο χρησιμοποίησε ως χώρο απασχόλησης των παιδιών τον κήπο της εκκλησίας.

Την ίδια περίοδο (αρχές δεκαετίας του '50) δίπλα στο Σχολικό Κτίριο κτίστηκε το κτίριο του Ορφανοτροφείου, με σκοπό τη φροντίδα των ορφανών παιδιών, τα οποία άφησε ο πόλεμος. Το Ορφανοτροφείο λειτούργησε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80.

Παράλληλα ήταν αυτές τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες που δημιουργήθηκαν οι Κατασκηνώσεις της Ευαγγελικής Εκκλησίας Κατερίνης στην Λεπτοκαρυά Πιερίας. Ο χώρος αυτός χρησιμοποιείται για τα παιδιά της Ευαγγελικής Κοινότητας Κατερίνης, καθώς και άλλων Ευαγγελικών Κοινοτήτων, κυρίως της Βόρειας Ελλάδας. Δεν αποκλείονται βέβαια και παιδιά Ορθοδόξων οικογενειών, που επιλέγουν να στείλουν τα παιδιά τους στις κατασκηνώσεις αυτές. Οι Κατασκηνώσεις ωστόσο λειτουργούν όλη τη θερινή περίοδο και ως συνεδριακό κέντρο από όλη την Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία, αλλά και από άλλες Διαμαρτυρόμενες εκκλησίες της πατρίδας μας.

Το 1953-1954 εκτός από το πατροπαράδοτο Κυριακό Σχολείο (κατηχητικό) η Ευαγγελική Εκκλησία Κατερίνης έθεσε σε λειτουργία ένα ιδιότυπο φροντιστηριακό και κατηχητικό σχολείο, για τα ευαγγελικά παιδιά του Δημοτικού Σχολείου. Το σχολείο αυτό λειτουργούσε όλη τη διάρκεια της εβδομάδας καλύπτοντας τις ελεύθερες ώρες των μαθητών και στεγαζόταν κατά τάξεις στις επάνω αίθουσες του Σχολικού Κτιρίου. Γίνονταν ασκήσεις επάνω στα μαθήματα που διδάσκονταν στο Δημοτικό Σχολείο από προσωπικό που οριζόταν από την εκκλησία με σκοπό την ενίσχυση των μαθητών στη μελέτη τους. Ταυτόχρονα τα Σάββατα παραδίδονταν μαθήματα θρησκευτικού και πνευματικού περιεχομένου και στα μεγαλύτερα παιδιά του γυμνασίου, συνήθως από τον ίδιο τον ποιμένα. Το 1955 το σχολείο αυτό ξεπερνούσε τους 200 μαθητές. Το ημερήσιο κατηχητικό σχολείο, όπως το ονόμαζαν, λειτούργησε ως το 1962, δηλαδή ως την απαγόρευση εισόδου του ποιμένα Άργου

Ζωδιάτη στη χώρα⁴³.

Οι δεκαετίες 1950 και 1960 ήταν μια περίοδος τριβών, όσον αφορά τις σχέσεις της Ευαγγελικής Κοινότητας με το Δήμο Κατερίνης αλλά και τους κρατικούς μηχανισμούς γενικότερα. Η Ευαγγελική Εκκλησία αναγκάστηκε να καταφύγει σε μακροχρόνιους δικαστικούς αγώνες για να επιβάλει την αναγνώριση της νομικής της προσωπικότητας και να προστατεύσει την περιουσία της, ενώ έπρεπε να αντιμετωπίσει διάφορες δυσμενείς διοικητικές πράξεις νομαρχιακού και υπουργικού επιπέδου, οι οποίες έθεταν σε κίνδυνο την ελεύθερη και ομαλή λειτουργία της. Ήδη από το 1950 και εξής σημεία τριβής συγκεκριμένα απετέλεσαν: α) η ανακήρυξη του κήπου της εκκλησίας από τον δήμο ως δημοτικής περιουσίας, β) η κατακράτηση του κτιρίου του Αναγνωστηρίου του Συλλόγου των νέων από τη Σχολική Εφορεία του Ε' Δημοτικού Σχολείου ακόμη και μετά την ανέγερση του νέου σχολικού κτιρίου του Ε' Δημοτικού το 1960 και γ) τέλος, η διαταγή απελάσεως του κυπριακής καταγωγής-και άρα βρετανικής υπηκοότητας τότε-ποιμένα της εκκλησίας Άργου Ζωδιάτη το 1962, οπότε η Ευαγγελική Εκκλησία Κατερίνης θεώρησε πλέον ότι υπόκειται σε διωγμό. Οι δικαστικοί αγώνες έληξαν στις αρχές της δεκαετίας του 1970 με την αναγνώριση της νομικής προσωπικότητας της Ευαγγελικής Εκκλησίας και την εξασφάλιση της περιουσίας της. Ο κήπος της εκκλησίας τελικά παραχωρήθηκε στο Δήμο, το Αναγνωστήριο αποδόθηκε πίσω στην εκκλησία και γκρεμίστηκε, ενώ ο αιδεσιμότατος Άργος Ζωδιάτης έμεινε στο εξωτερικό και αντικαταστάθηκε μόνιμα από τον έως τότε ποιμένα Αθανάσιο Ηλία.

Οι πωλήσεις κατόπιν οικοπέδων εκ μέρους Ευαγγελικών προς Ορθοδόξους, για να εγκατασταθούν αυτοί στο Συνοικισμό τους, αποδείκνυαν το πνεύμα της εμπιστοσύνης, της κατανόησης και της ανεξιθρησκίας, το οποίο διέπνεε τους Ευαγγελικούς στις σχέσεις τους με τους Ορθοδόξους και μαρτυρούσε την αδιατάρακτη αρμονική συμβίωσή τους για δεκαετίες. Ιδιαίτερα στην πρώτη τριακονταετία της ύπαρξης του Συνοικισμού, αν εξαιρεθεί ο εμπρησμός της εκκλησίας το 1930, που αναφέρθηκε παραπάνω, η ζωή εξελισσόταν ομαλότατα, οι σχέσεις Ευαγγελικών και Ορθοδόξων κατοίκων της πόλεως ήταν αδελφικότητες και οι δογματικές διαφορές δεν αναφέρονταν καν στη συνεργασία τους. Μάλιστα αναγνωριζόταν –και αναγνωρίζεται ακόμη– από όλους η θετική και αποφασιστική συμβολή του Ευαγγελικού στοιχείου στην εμπορική, οικονομική, κοινωνική και

---

⁴³Βλ. Μ. Β. Κυριακάκη, «Πρωτοπορία και Πρωτοπόροι», 1985, σελ. 93-95, 113-127, 145-149

εκπολιτιστική πρόοδο της πόλης της Κατερίνης και του νομού.

Κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 παρατηρήθηκε στην Ευαγγελική Κοινότητα Κατερίνης, όπως και γενικότερα στην ελληνική κοινωνία, έντονο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις Η.Π.Α., Δυτική Γερμανία, Αυστραλία κ.ά. Ως αποτέλεσμα ο πληθυσμός της κοινότητας συρρικνώθηκε σημαντικά.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 έως και σήμερα η ζωή της Ευαγγελικής Κοινότητας εξελίσσεται. Σταθερά συνεχίζεται το Κυριακό Σχολείο, η Φιλόπτωχος αδελφότητα, οι όμιλοι των διαφόρων ηλικιών, οι κατασκηνώσεις και ακόμη η σημαντική πνευματική και πολιτιστική διακονία της χορωδίας. Στο πνευματικό έργο της νεολαίας τις δύο τελευταίες δεκαετίες σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα προσκλήθηκαν και διακόνησαν ως «εργάτες νεολαίας» ο Γεώργιος Υφαντίδης, ο Παύλος Δημητριάδης και ο Δημήτριος Μησουράς. Στην ποιμανση διαδέχθηκε τον αιδεσιμότατο Αθανάσιο Ηλία το 1986 ο αιδεσιμότατος Νικόλαος Στεφανίδης και τον τελευταίο το 1995 ο αιδεσιμότατος Ιωάννης Υφαντίδης ο οποίος ποιμαίνει την εκκλησία μέχρι και σήμερα. Πληθυσμιακά η Ευαγγελική Κοινότητα Κατερίνης αριθμεί τώρα περί τα 1.100 άτομα⁴⁴.

---

⁴⁴Α. Κάλφας και Π. Παπαγεωργίου, ο.π.

Γ' ΜΕΡΟΣ

3. Μεθοδολογία έρευνας

3.1. Μέθοδος- Ερευνητικά ερωτήματα

Η προηγηθείσα επισκόπηση της βιβλιογραφίας κάνει ορατή και την ανάγκη για άμεση μελέτη των καθημερινών πρακτικών στο χώρο της εκπαίδευσης ετερόδοξων και αλλόδοξων ομάδων που διαβιούν στην ελληνική επικράτεια. Σκοπός, λοιπόν, της παρούσας επιτόπιας έρευνας με στοιχεία case-study και με ερευνητικά εργαλεία τη συμμετοχική παρατήρηση και τη συνέντευξη είναι η ανάδειξη των νομικών διαστάσεων ως μία αναγκαιότητα λειτουργίας του επίσημου αναλυτικού προγράμματος για ετερόδοξες ομάδες όπως οι Ευαγγελικοί της Κατερίνης αλλά και η καθημερινή πρακτική όπως κατατίθεται από τους ίδιους. Ο ορισμός της έρευνας στα πλαίσια ενός case-study μας οδηγεί στην παρατήρηση, συλλογή, επεξεργασία, κατανόηση και ερμηνεία πολλών χαρακτηριστικών του θέματος που καλούμαστε να ερευνήσουμε.

Ακολουθώντας αυτόν τον τρόπο εργασίας υιοθετήσαμε εθνογραφικά στοιχεία σύμφωνα με τα οποία ως εθνογραφική μέθοδος ορίζεται: «η συστηματική ερευνητική προσέγγιση ακέραιων κοινωνικών σκηνών και ομάδων, που έχει ως σκοπό την αναλυτική περιγραφή των τρόπων που τα δρώντα πρόσωπα δημιουργούν τα κοινωνικά φαινόμενα της ομάδας μέσα από το νόημα που αποκτά γι' αυτά η κοινωνική ζωή και ο κόσμος τους»⁴⁵. Βασική αρχή είναι η διατύπωση ερευνητικών υποθέσεων *a posteriori* και όχι *a priori*⁴⁶, όπως είθισται στην οργάνωση μεθοδολογίας μιας «ποσοτικής» έρευνας. Οι ερευνητικές υποθέσεις αντικαθίστανται από τα ερευνητικά ερωτήματα που επιτρέπουν να διαφανεί ο προσανατολισμός της έρευνας⁴⁷. Εξάλλου η βιβλιογραφική ένδειξη που παρατηρήθηκε στον τομέα των θρησκευτικών ομάδων και

---

⁴⁵ Βλ. Π. Πηγιάκη, Πηγιάκη, *Εθνογραφία: Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην Κοινωνική και Παιδαγωγική έρευνα*. Εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1994 [Επαν.2004], σ. 13. Για την ερευνητική σημασία της γνώμης των μελών της υπό μελέτη ομάδας, βλ. D. M. Fetterman, *Ethnography. Step by step*. Applied Social Research Methods, Sage Publications, Newbury Park, London, 1989, p.p. 30-32.

⁴⁶ Βλ. Πηγιάκη, ο.π., Μ. Βάμβουκας, *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*, Σειρά: Επιστήμες της Αγωγής, Γρηγόρης, Αθήνα, 1998

1998, M. Hammersley. *Classroom Ethnography: empirical and methodological essays*, Milton Keynes, Open University Press, Philadelphia, 1990, N. Blurton-Jones, (ed.). *Ethnological Studies of Child Behavior*, Cambridge University Press, Cambridge, England 1975.

⁴⁷ Βλ. Βάμβουκας, ο.π.

της εκπαίδευσής τους κάνει ακόμα πιο επισφαλή τη διατύπωση σαφών ερευνητικών υποθέσεων⁴⁸.

Έχοντας αποδεχτεί, το θεωρητικό μοντέλο της πολυπολιτισμικής κοινωνίας και της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως αυτό έχει διατυπωθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, προχωρήσαμε στη διερεύνησή του σε ένα γνώριμο χώρο για μας, διατυπώνοντας τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

α) Ποιες από τις διαστάσεις της επίσημης εκπαιδευτική πολιτικής επηρέασαν τους Ευαγγελικούς της Κατερίνης, β) ποιες ήταν οι σχέσεις τους και η αντιμετώπισή τους από τους πλειονοτικούς Ορθόδοξους συνανθρώπους τους γ) ποια ήταν η δράση, κοινωνική, πολιτιστική, εκπαιδευτική των Ευαγγελικών στην Κατερίνη, δ) ποια είναι τα στοιχεία, κατά τους ίδιους, που θα πρέπει να υπάρχουν στην εκπαιδευτική πολιτική ώστε οι πιστοί όλων των δογμάτων και των θρησκειών να συμμετέχουν ανεμπόδιστα στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Η διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων θεωρείται ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς πολλές φορές τα ζητήματα που αφορούν ανθρώπους με διαφορετική πίστη εδράζονται σε μη συνειδητές διαδικασίες. Όπως αναφέρει και ο Άγγλος ερευνητής Barnes⁴⁹, τα παραπάνω σχετίζονται με ζητήματα που αφορούν το κρυφό αναλυτικό πρόγραμμα το οποίο ενεργοποιείται παρά τη θέληση του εκπαιδευτικού, χωρίς δηλαδή πολλές φορές να αποτελεί σκοπό του. Μόλις το συνειδητοποιήσει παύει να είναι κρυφό⁵⁰. Για αυτό το λόγο στους συμμετέχοντες πληροφορητές αποκαλύφθηκε ο ακριβής σκοπός της έρευνας μας, και τους διευκρινίστηκε ότι πέρα από την προσωπική επαφή, συνεντεύξεις, ερωτηματολόγια, στα αποτελέσματα της έρευνας θα έπαιζε σημαντικό ρόλο η μελέτη της βιβλιογραφίας αλλά και τα στοιχεία που θα προέκυπταν από την επιτόπια μελέτη μας.

---

⁴⁸ Βλ. Β. Φύλιας. *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Gutenberg, Αθήνα, 1996, J., Mason. *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996, J., Amos – Hatch, (ed.). *Qualitative Research in early Childhood Development*, Praeger, Westport London, 1995, N.K., Denzin & Y.S., Lincoln, Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S., *Handbook of qualitative Research* Thousand Oaks, Sage, California, 1994, D.M. Fetterman, *Ethnography. Step by step*. Applied Social Research Methods, Sage Publications, Newbury Park, London, 1989.

⁴⁹ Βλ. D. Barnes, *Practical Curriculum Study*, Routledge and Kegan Paul, London, 1982

⁵⁰ P., Jackson. *Life in classrooms*. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1968, P. Jackson, R., Boostrom, R. & D. Hansen. *The Moral Life of Schools*, Jossey-Bass, San Francisco, 1993.

3.2.Δείγμα

Το αποφασιστικό βήμα για την έναρξη της πραγματικής ερευνητικής διαδικασίας είναι η εξασφάλιση πρόσβασης (access) στο ερευνητικό πεδίο. Έτσι, λοιπόν, πριν την οριστικοποίηση του πεδίου έρευνας είχε προηγηθεί συνεργασία με τις αρχές των Ευαγγελικών στην Κατερίνη. Μετά την παρουσίαση των σκοπών της έρευνας προτάθηκαν αρκετοί πληροφορητές από τους οποίους θα είχα τη δυνατότητα να επιλέξω αυτούς που θα ήθελα. Αφού επισκέφθηκα τους σχετικούς με τους Ευαγγελικούς χώρους κατέληξα, μετά από επαφή και με τον επιβλέποντα καθηγητή, στα στοιχεία που θα μπορούσα να συλλέξω. Η γεωγραφική θέση αποτελεί το συγκείμενο (context) του ερευνητικού πεδίου. Για το λόγο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι η κοινότητα των Ευαγγελικών που επιλέχθηκε για να διεξαχθεί η έρευνα βρίσκεται στην πόλη της Κατερίνης, γενέθλιας πόλης για εμένα, και σε προσιτή απόσταση από τη Θεσσαλονίκη, μεγάλο πολιτιστικό και αστικό κέντρο. Στην πόλη, κατοικεί μεγάλος αριθμός Ευαγγελικών, καθώς υπήρξε σημείο συγκέντρωσης για τους Ευαγγελικούς μετά την ανταλλαγή πληθυσμών που ακολούθησε τη Μικρασιατική καταστροφή. Όπως καταγράφεται και από τους ίδιους για πολλά χρόνια οι Ευαγγελική κοινότητα ακολουθούσε σκληρό πουριτανικό μοντέλο για τη συμπεριφορά των μελών της. Αυτή η κατάσταση λειτουργούσε αποτρεπτικά στην εφαρμογή καινοτομιών στην κοινότητα, στοιχείο το οποίο εμφανίζεται και σε κοινωνίες με άλλο θρησκευτικό προσανατολισμό⁵¹.

Οι λόγοι επιλογής του συγκεκριμένου πεδίου αναφέρθηκαν και πιο πάνω. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα οικείο περιβάλλον, όπου υπήρχαν οι «γέφυρες» για έρευνα και εξέλειπε από τους ντόπιους η καχυποψία για την παρουσία μου.

Για την επιλογή, λοιπόν, του συγκεκριμένου πεδίου ορίστηκαν εξ αρχής κάποιες σημαντικές συνιστώσες, όπως:

1. Η σύσταση του γενικού πληθυσμού, μεγάλος αριθμός Ευαγγελικών.
2. Η ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού, όλες οι ηλικίες.
3. Η πρόθεση συνεργασίας των αρχών της Ευαγγελικής κοινότητας και διακεκριμένων μελών της να συνεργαστούν μαζί μου.

---

⁵¹ Βλ. Π. Δήμου. «*Το Δημάριο, το χωριό μας, ήθη και έθιμα*», Σπανίδης, Ξάνθη, 2001

3.3.Χρονοδιάγραμμα της έρευνας

Η εθνογραφική μέθοδος απαιτεί τη μακρόχρονη παραμονή του ερευνητή στο ερευνητικό πεδίο, ο οποίος οφείλει να αφήσει έξω από την ερευνητική διαδικασία τις προσωπικές του απόψεις και προκαταλήψεις, όσο είναι αυτό δυνατόν, αλλά και τις προκατασκευασμένες υποθέσεις και την σχηματισμένη θεωρία, που θα μειώσουν την ενορατική προσέγγιση και καταγραφή των δεδομένων⁵².

Αναφέρεται μάλιστα από πολλούς ερευνητές και ανάμεσά τους οι Fetterman⁵³ και Woods, αλλά και άλλους, πως είναι βασική προϋπόθεση η μακρόχρονη παραμονή στο ερευνητικό πεδίο να ξεπερνά τις 100 ώρες.

Η έναρξη των παρατηρήσεων έγινε στις 18 Ιουλίου 2009 και έληξε τυπικά στις 5 Απριλίου 2010, σε πέντε χρονικές περιόδους, με παραμονή 20 ημερών. Η επιλογή των χρονικών στιγμών δεν ήταν τυχαία. Το πρώτο μέρος αφορούσε τη γνωριμία με την κοινότητα, τα μέλη της και την παρακολούθηση του τελετουργικού των θρησκευτικών δοξασιών της. Από τη δεύτερη επίσκεψη επιδίωξα να είμαι κοντά στη μεγάλη θρησκευτική γιορτή των Χριστουγέννων, ώστε να είναι εύκολο να διερευνηθούν τυχόν διαφοροποιήσεις ή αντιδράσεις. Στην επόμενη περίπτωση η παρατήρησή μου συνέπιπτε με τις προετοιμασίες για τον εορτασμό της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου (19 έως 22 Μαρτίου) και ήταν πολύ σημαντικό να παρατηρήσω το συντονισμό, τις προετοιμασίες, αλλά και την ανταπόκριση της τοπικής κοινωνίας στη συγκεκριμένη γιορτή. Η τέταρτη περίοδος παρατήρησης ήταν λίγο πριν από το Πάσχα (26 Μαρτίου έως 4 Απριλίου) ενώ παράλληλα το ίδιο διάστημα έριξα το κύριο βάρος παρατήρησης στις παιδαγωγικές-θρησκευτικές λειτουργίες συμμετέχοντας ως παρατηρητής στις δραστηριότητες του Κυριακού σχολείου αλλά και της καλοκαιρινής κατασκήνωσης.

Η διαδικασία της παρατήρησης ξεκινούσε με την άφιξη του ερευνητή στους χώρους της κοινότητας και ολοκληρώνονταν με την αποχώρηση των μελών από τους χώρους της. Το σύνολο των ωρών παρακολούθησης ξεπέρασε τις 100.

Η συμμετοχική παρατήρηση επέβαλλε στον ερευνητή να συμμετέχει σε ένα μικρό βαθμό στις δραστηριότητες που εφαρμόζονταν στο Κυριακό σχολείο στην

---

⁵² Πηγιάκη, ό.π.

⁵³ Fetterman, ο.π.

παιδαγωγική διαδικασία, ως ισότιμο μέλος της ομάδας κερδίζοντας την εμπιστοσύνη και την αναγνώριση από τα μέλη της. Ο ρόλος αυτός περιλάμβανε τα καθήκοντα και του παιδαγωγού, καθώς συνέβαλε επικουρικά στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες, αφού είχε προηγηθεί στενή συνεργασία και προετοιμασία των δράσεων.

Η καταγραφή γινόταν την ίδια στιγμή με τη μορφή σημειώσεων. Πιο συγκεκριμένα, σε ένα τετράδιο κρατούσαμε σημειώσεις πεδίου (field notes), επικεντρώνοντας την προσοχή μας σε καίρια σημεία, ώστε στη συνέχεια να υπάρχει η δυνατότητα για την όσο το δυνατόν πληρέστερη και λεπτομερειακή καταγραφή των γεγονότων και των συνθηκών. Ειδικότερα, γίνονταν προσπάθεια ανίχνευσης και διερεύνησης των κρυφών διαστάσεων των ανθρώπινων σχέσεων που υπήρχαν τόσο μεταξύ των μελών της κοινότητας όσο και με την κοινωνία, όλα αυτά, βέβαια γίνονταν μέσα από την οπτική του ερευνητή, του οποίου η ερμηνεία για τα φαινόμενα, καθώς και τα συναισθήματα που γεννιόνταν από την παραμονή του στο ερευνητικό πεδίο επηρέασαν το τελικό κείμενο. Η παρατήρηση ήταν συνεχής και καταγράφονταν κάθε γεγονός που γινόταν αντιληπτό από τον ερευνητή στο σύνολο του χρονικού διαστήματος παραμονής του στο ερευνητικό πεδίο. Καταλήξαμε σε αυτήν την επιλογή θεωρώντας ότι η χρήση δομημένων μονάδων καταγραφής, όπως φύλλα παρατήρησης, θα μείωνε τελικά τόσο την ποσότητα όσο και την ποιότητα των καταγραφών, γιατί θα απέκλειε τις μικρές λεπτομέρειες που προσφέρουν μια πλήρη προσέγγιση και ερμηνεία των συμπεριφορών, αλλά ίσως θα μείωνε και τον αυθορμητισμό, την ταχύτητα, αλλά και την αντικειμενικότητα των καταγραφών και η εφαρμογή τους στο ερευνητικό πεδίο ίσως και να εξέθετε τον ερευνητή στα υποκείμενα της έρευνας.

Στη δεύτερη επίσκεψη έγινε προσπάθεια καταγραφής με τη χρήση βιντεοκάμερας, γεγονός όμως που ήταν αρνητικό, καθώς επηρέασε τον αυθορμητισμό των συμμετεχόντων και δυσχέραινε την παρατήρηση. Έτσι ακολουθήθηκε το μοντέλο της παρατήρησης με τη μορφή σημειώσεων (field notes).

3.4. Περιορισμοί της έρευνας

Εδώ θεωρείται σκόπιμο ν' αναφερθούν κάποιοι σημαντικοί περιορισμοί της έρευνας. Η απόσπαση του ερευνητή σε χώρα του εξωτερικού και η πίεση του περιορισμένου χρόνου επέβαλε τη διεξαγωγή της έρευνας στο προαναφερθέν χρονικό διάστημα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να καταγραφεί ένα μέρος της καθημερινής

δραστηριότητας της Ευαγγελικής εκκλησίας παρά μόνο μέσα από στα στενά πλαίσια των παρατηρήσεων.

Η χρήση της βιντεοκάμερας αποτέλεσε ένα σημαντικό περιορισμό καθώς, όπως προαναφέρθηκε επηρέασε την υλοποίηση του καθημερινού τελετουργικού των μελών. Όμως η απαγόρευση της, μας στέρησε τη δυνατότητα να ξαναδούμε τα περιστατικά και να καταλήξουμε σε πιο έγκυρα συμπεράσματα. Μπορεί επίσης το διαδίκτυο να δίνει πρόσβαση σε έγκυρους κόμβους βιβλιοθηκών, στην περίπτωση μου όμως το να ζεις στο εξωτερικό αποτέλεσε ένα ακόμα στοιχείο περιορισμού στην πιο συστηματική αναζήτηση πληροφοριών.

3.5.Ερευνητικά Εργαλεία

Συνήθως χρησιμοποιείται από έναν ερευνητή ένα σύνολο ερευνητικών εργαλείων, όπως η συμμετοχική παρατήρηση, η ημι-δομημένη συνέντευξη, η μελέτη των γραπτών πηγών και κειμένων με τη βοήθεια οπτικοακουστικών μέσων, όπως του βίντεο και του μαγνητοφώνου. Στην παρούσα έρευνα έγινε επιλογή των παρακάτω ερευνητικών εργαλείων:

α. Συμμετοχική παρατήρηση

Η παρατήρηση και πιο συγκεκριμένα η συμμετοχική, είναι ίσως η πιο σημαντική μέθοδος έρευνας και τεχνική συλλογής δεδομένων σχετικών με το ερευνητικό πρόβλημα⁵⁴, και απαιτεί την ενσωμάτωση του παρατηρητή στην ομάδα, άρα την αποδοχή του ως ισότιμου μέλους από αυτή. Στην συμμετοχική παρατήρηση ο ερευνητής εισέρχεται στο υπό έρευνα περιβάλλον, φροντίζει να γίνει αποδεκτός και συμμετέχει στα δρώμενα εξασφαλίζοντας ένα λειτουργικό ρόλο, «ως ενεργό μέλος του συστήματος η της κατάστασης που μελετά ...»⁵⁵.

Την χρησιμότητα της παρατήρησης, τονίζουν πολλοί ερευνητές⁵⁶, καθώς προσφέρει την αναλυτική χαρτογράφηση και μελέτη τόσο των συνηθισμένων όσο και των πλέον σπάνιων πλευρών της σχολικής καθημερινότητας και ζωής. Ο Μάγος⁵⁷,

---

⁵⁴ Βλ. Βάμβουκας, ο.π.

⁵⁵ Βλ. Βάμβουκας, ο.π.:194.

⁵⁶ Βλ. P. Woods. *Inside School, Ethnography in Educational Research*, Routledge, London, 1991.

⁵⁷ Βλ. K. Μάγος . «Ο καφές του παρατηρητή: αξιοποιώντας το ερευνητικό εργαλείο της παρατήρησης

αναφέρει ότι «Οι απόψεις και οι στάσεις των εκπαιδευτικών, η επικοινωνία μεταξύ των μαθητών, καθώς και μεταξύ δασκάλων και μαθητών, η αποτελεσματικότητα των διαφόρων διδακτικών προσεγγίσεων, η λειτουργικότητα του αναλυτικού προγράμματος, η αξιολόγηση των σχολικών βιβλίων και του εκπαιδευτικού υλικού αποτελούν μερικά μόνο παραδείγματα από τον απεριόριστο αριθμό θεμάτων που μπορούν να ερευνηθούν με τη βοήθεια της παρατήρησης».

Ο ερευνητής πρέπει να βρει τρόπο, ώστε να καταγράφει με κάθε λεπτομέρεια όλα τα απαραίτητα στοιχεία και σχεδόν ταυτόχρονα με την εκδήλωσή τους⁵⁸. Σε περιπτώσεις συμμετοχικής παρατήρησης κοινωνικών ομάδων καταγράφονται ο χώρος, οι συνθήκες, η διάθεση των υποκειμένων, του ερευνητή, ένα απρόσμενο γεγονός, οι ρόλοι, οι στάσεις, ακόμα και οι κινήσεις και η χροιά της φωνής είναι αντικείμενα παρατήρησης και λεπτομερειακής καταγραφής, γιατί συμβάλλουν καθοριστικά στην επικοινωνιακή διαδικασία⁵⁹.

Μάλιστα οι Κοντάκος και Πολεμικός⁶⁰ σε πρόσφατη έρευνά τους, αλλά και ο Βρεττός⁶¹ παλαιότερα, αποδεικνύουν την σημασία της μη λεκτικής συμπεριφοράς, της σωματικής επικοινωνίας, (non verbal communication, bodily communication) στην επικοινωνία και κυρίως στην παιδαγωγική σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ διδάσκοντος και διδασκομένων⁶² δίνοντας μάλιστα πολιτισμική διάσταση ακόμα και στις εκφράσεις του προσώπου, κάτι που μπορεί να δυσχεράνει την επικοινωνία μεταξύ των ατόμων από διαφορετικά πολιτισμικά συστήματα⁶³.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι η συμμετοχική παρατήρηση παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες στην εφαρμογή της, καθώς πολλές φορές η «προκατάληψη του παρατηρητή» μπορεί να επιδράσει αρνητικά στην αξιοπιστία της έρευνας και γι' αυτό το λόγο καλό είναι να καθορίζεται μια «απόσταση ασφαλείας»

στην καθημερινή εκπαιδευτική πράξη» στο *Γέφυρες*, τχ.24, σ.58-63,2005^a, σ. 59.

⁵⁸ Βλ. J.P. Spradley. *The Ethnography Interview*, Holt, Rinehart, and Winston, USA, 1979.

⁵⁹ Για το ακριβές περιεχόμενο των παρατηρήσεων και τον τρόπο καταγραφής κυρίως της συμπεριφοράς των παιδιών, αναφέρουμε ενδεικτικά τους Woods, ο.π., 40-48, L., Cohen, L., Manion, . *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας* (μετ. Μητσοπούλου, Φίλοπούλου), Σειρά: εκπαιδευτική βιβλιοθήκη, Έκφραση, Αθήνα, 1997, p.p. 157-162, Πηγάκη, ο.π..

⁶⁰Βλ. Ν. Πολεμικός & Α., Κοντάκος, Α. (επιμ.). *Μη λεκτική επικοινωνία*, Αθήνα,2002

⁶¹ Βλ. Ε.Γ. Βρεττός. Γ.Α., Κωνάλης, Α. *Αναλυτικά προγράμματα*, ART of TEXT, Θεσσαλονίκη, 1994.

⁶² Βλ. R. Dreeben. On What Is Learned In School. Reading, Mass: Addison-Wesley,1968 and The Contribution of Schooling to the Learning of Norms. *Harvard Educational Review*, 37, 1967.

⁶³ Βλ. Ε. Παπαδάκη-Ε. Μιχαηλίδη, *Η σιωπηλή γλώσσα των συναισθημάτων. Η μη λεκτική επικοινωνία στις διαπροσωπικές σχέσεις*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995, 1997, M.L., Knapp, *Non verbal Communication in Human Interaction*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1972.

μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου. Σημαντικό επίσης, είναι να δημιουργηθεί μια ατμόσφαιρα ασφάλειας και αμοιβαίας εμπιστοσύνης ώστε η παρουσία του ερευνητή να μη θεωρείται «αξιολογική επίσκεψη» και ο παρατηρούμενος να δρα ανεπηρέαστος⁶⁴. Στην περίπτωση μας χρειάστηκε συστηματική προετοιμασία ώστε να περιορίσουμε την ανάπτυξη μηχανισμών άμυνας από τους παρατηρούμενους.

Η ανάλυση του περιεχομένου της συμμετοχικής παρατήρησης μας οδήγησε στις εξής βασικές κατηγοριοποιήσεις:

1. Ο χωροχρόνος του σχολείου (Σχολική γνώση – αναλυτικό πρόγραμμα – διδακτική μεθοδολογία): Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται πληροφορίες για το χώρο που στεγάζονται οι δραστηριότητες της Ευαγγελικής εκκλησίας, τη διαμόρφωση της αίθουσας, τον εσωτερικό διάκοσμο και το προσφερόμενο παιδαγωγικό εκπαιδευτικό υλικό. Επίσης περιλαμβάνονται στοιχεία σχετικά με τις προσφερόμενες γνώσεις του Κυριακού σχολείου αλλά και των δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται στον χώρο των καλοκαιρινών κατασκηνώσεων.

2. Επικοινωνία εκπαιδευτικών λειτουργών-μαθητών: Σε αυτό το σημείο εντάσσονται πληροφορίες σχετικά τόσο με την λεκτική, τόνος, ύφος φωνής, χρήση του λόγου, επιβράβευση-υποτιμητική παρατήρηση, διακρίσεις μεταξύ των μαθητών, θετικά ή αρνητικά σχόλια, όσο και με τη μη λεκτική επικοινωνία παιδαγωγών Κυριακού σχολείου-μαθητών, βλέμματα, απόσταση -στάση σώματος⁶⁵.

3. Η παρεμβολή των μαθητών: οι διαπροσωπικές σχέσεις των παιδιών: Σε αυτή τη κατηγορία περιλαμβάνονται πληροφορίες για τη σχέση των παιδιών μεταξύ τους, ανάπτυξη φιλικών/ανταγωνιστικών σχέσεων, ομαδική/ατομική εργασία, διαχωρισμός φύλου, συγκρούσεις.

4. Σχέση γονέων με το Κυριακό σχολείο και με τις τελετές της Ευαγγελικής Εκκλησίας: Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται πληροφορίες για την σχέση των γονέων με το σχολείο: συμμετοχή σε δραστηριότητες του σχολείου, προσέλευση στο σχολείο, σχέση με τους παιδαγωγούς, συνέπεια στις «υποχρεώσεις» του σχολείου και της εκκλησίας.

---

⁶⁴ Βλ. Κ., Μάγος, «Συνέντευξη ή παρατήρηση;» Η έρευνα στη σχολική τάξη. Στο *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, τχ.10, 2005β, σ.σ.5-19, Mason, Φίλιας, ό.π.

⁶⁵ Βλ. A Blumberg, & P. Blumberg, *The Unwritten Curriculum. Things Learned but not Taught in Schools*. Corwin Press, Inc, California, 1994.

β. Ημι-δομημένη συνέντευξη

Ένα άλλο εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε είναι η ημι-δομημένη συνέντευξη η οποία είναι ένα από τα κύρια ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιεί ο ερευνητής, ώστε να καταγράψει την άποψη των μελών της ομάδας για ένα γεγονός ή φαινόμενο. Ο ερευνητής οφείλει να διερευνήσει μέσα από ποικιλία ερωτήσεων των υποκειμένων, οι απαντήσεις των οποίων θα τον βοηθήσουν στη συνέχεια να έχει πιο αξιόπιστα ερευνητικά αποτελέσματα.

Βέβαια ο ερευνητής οφείλει να έχει εξασφαλίσει την άμεση και διακριτική καταγραφή των απαντήσεων, ώστε να μην αλλοιωθούν από τον ίδιο, αλλά και να μην επηρεάσει αρνητικά τον ερωτώμενο⁶⁶. Στη συγκεκριμένη έρευνα τέθηκε μία συνέντευξη, ημι-δομημένη- στα μέλη της κοινότητας και πολλές ανεπίσημες στα πλαίσια αυθόρμητου διαλόγου.

Σχεδιάστηκε ένας οδηγός συνέντευξης ο οποίος αφορούσε τις δραστηριότητες και το τελετουργικό της κοινότητας, τις απόψεις των μελών για την Ευαγγελική εκκλησία, για τις σχέσεις τους με τα άλλα δόγματα αλλά και την καθημερινή δυναμική που αναπτύσσεται μεταξύ συνανθρώπων που πρεσβεύουν διαφορετική θρησκευτική πίστη.

Παρόλο που οι περισσότερες έρευνες δηλώνουν την γενικότερη διστακτικότητα από πλευράς εκπαιδευτικών να δώσουν συνέντευξη με τη χρήση μαγνητοφώνου⁶⁷, τα μέλη ήταν ιδιαίτερα άνετα στη χρήση του σε όλες τις συναντήσεις μας. Πραγματοποιήθηκαν δέκα (10) συνεντεύξεις με άτομα που πληρούσαν τις τρεις προϋποθέσεις που είχαμε θέση στο δείγμα.

Η ανάλυση του περιεχομένου των συνεντεύξεων έγινε με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου και πιο συγκεκριμένα με την τεχνική της «μικροανάλυσης»⁶⁸, κατά την οποία πραγματοποιείται λεπτομερή ανάλυση για τη

---

⁶⁶ Πηγιάκη, οπ.,σ.σ. 98-104, Fetterman, ο,π. σ.σ. 47-63, Woods, ο.π., σ.σ. 62-89, Spradley, ο.π., J.Amos - Hatch, (ed.). *Qualitative Research in early Childhood Development*, Praeger, Westport, London, 1995, J.P. Goetz, M.D. Lecompte, M.D.. *Ethnography and Qualitative Design in Educational Research*, Academic Press, London, 1984, G. Hitchcock, D., Hughes, (1989). *Research and their Teacher. A qualitative Introduction to Schoolbased Research*, Routledge, London, 1989, , W. Shaffir, and R.A. Stebbins (eds.). *Experiencing fieldwork. An inside view of qualitative research*, Sage, USA, 1991

⁶⁷ Βλ. Κ. Μάγος, (2005β), ό.π.

⁶⁸ Βλ. A., Strauss, & J. Corbin, J.. *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for*

δημιουργία των αρχικών κατηγοριών και την ανάδειξη των μεταξύ τους σχέσεων. Οι κατηγορίες πρέπει να οριοθετηθούν με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια, έτσι ώστε και διαφορετικοί αναλυτές, αν τις εφαρμόσουν στο ίδιο περιεχόμενο, να εξασφαλίσουν τα ίδια αποτελέσματα⁶⁹. Ο Μάγος⁷⁰, επίσης, αναφέρει ότι «στην ανάλυση περιεχομένου των συνεντεύξεων μιας έρευνας απαιτείται συστηματική προσπάθεια για την αποφυγή αυτού που οι Strauss και Corbin αποκαλούν κυματισμό της κόκκινης σημαίας, δηλαδή την επιρροή που μπορεί να έχουν οι προκαταλήψεις, απόψεις και υποθέσεις του ερευνητή στην προσέγγιση του λόγου των υποκειμένων της έρευνας».

Επίσης, τα στοιχεία που θα προκύψουν πρέπει να συνδυασθούν μεταξύ τους ώστε να δώσουν κάτι αυθεντικό και ζωντανό, δείγμα της ζωντανής επικοινωνίας ανάμεσα στον ερευνητή και στο υποκείμενο της έρευνας⁷¹.

Καθώς η εθνογραφική ερευνητική μέθοδος έχει κατηγορηθεί από πολλούς επιστήμονες για έλλειψη ασφαλούς ελέγχου αξιοπιστίας, ακόμα και από βασικούς υποστηρικτές της, όπως ο Hammersley⁷², ο οποίος αναφέρεται εκτενώς στο πρόβλημα του ελέγχου της αξιοπιστίας των αποτελεσμάτων, αλλά και της εγκυρότητας των ερευνητικών εργαλείων, προχωρήσαμε με τη μέθοδο της τριγωνοποίησης ή τριγωνισμού στον έλεγχο της αξιοπιστίας για την εξαγωγή όσο το δυνατόν πιο έγκυρων αποτελεσμάτων. Η «τριγωνοποίηση/διασταύρωση» (triangulation) αφορά σε μια μέθοδο που υλοποιείται με διάφορες τεχνικές, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η πιστότητα, η αυθεντικότητα, η δυνατότητα αναπαραγωγής και η σταθερότητα των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Στη δική μας περίπτωση εφαρμόστηκε η τεχνική διασταύρωσης δύο μεθόδων (methodological triangulation) ίδιας ή διαφορετικής προσέγγισης, της συνέντευξης και της συμμετοχικής παρατήρησης⁷³.

Developing Grounded Theory, Sage, London, 1998.

⁶⁹ B. Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, Hafner Publishing Company, New York, 1971

⁷⁰ Βλ. Μάγος, (ο.π., 2005β).

⁷¹ D., Silverman. "Analyzing Talk and Text" in N. K. Denzin and Y.S. Lincoln (eds), *Handbook of Qualitative Research*, 2nd Ed., Sage, London, 2000

⁷² M. Hammersley, *Classroom Ethnography: empirical and methodological essays*, Milton Keynes, Open University Press, Philadelphia, 1990. Τις ίδιες επιφυλάξεις διατυπώνουν και οι N., Blurton – Jones, N., (ed.). *Ethological Studies of Child Behavior*, Cambridge University Press, Cambridge, England, 1975

⁷³ Βλ. Θ. Δραγώνα, «Συναρθρώσεις ποσοτικών και ποιοτικών προσεγγίσεων ή όταν τα διχαστικά τείχη καταρρέουν» στο *ΔΩΔΩΝΗ, τόμος ΙΘ', μέρος τρίτο*, Επιστημονική επετηρίδα του Τμήματος

Οι κατηγορίες που προέκυψαν από την ανάλυση περιεχομένου της αρχικής και της τελικής συνέντευξης του ερευνητή είναι οι εξής:

1. Οι Ευαγγελικοί, άτομα με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα: Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται απόψεις των συμμετεχόντων για την θρησκευτική τους οντότητα, το πώς έγιναν μέλη της Ευαγγελικής εκκλησίας και τα βασικά σημεία της πίστης τους.

2. Η προσφορά των εκκλησιαστικών λειτουργιών, προσδοκίες, θρησκευτικός χωροχρόνος: Οι αναφορές που κάνουν οι θρησκευτικοί λειτουργοί για την εμπειρία τους και την προσφορά τους στην τοπική κοινότητα αλλά και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τόσο εξαιτίας του σύγχρονου τρόπου ζωής όσο και με την επίσημη πολιτεία και γενικά οι απόψεις τους για το ρόλο της εκπαίδευσης σε μία πολυπολιτισμική κοινωνία.

3. Η ταυτότητα των Ευαγγελικών μαθητών και η κοινωνική διάκριση: Σε αυτή τη κατηγορία περιλαμβάνονται θέματα ταυτότητας τόσο των μαθητών όσο και των θρησκευτικών λειτουργιών που αφορούν τη θρησκεία στο δημόσιο ελληνικό σχολείο, τα σχολικά εγχειρίδια και τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών.

4. Η επίδραση των εκπαιδευτικών και οι αξιολογικές αναφορές τους στους Ευαγγελικούς μαθητές: Περιλαμβάνει τις αναφορές των Ευαγγελικών για την επίδοση τους από τους εκπαιδευτικούς του δημόσιου σχολείου.

Παράλληλα και μετά το πρώτο διάστημα προσαρμογής πραγματοποιήθηκαν οι άτυπες και αυθόρμητες συζητήσεις – εθνογραφικές συνεντεύξεις με τους συμμετέχοντες. Η συμπεριφορά των συμμετεχόντων, αλλά και οι επιλογές τους σε καθημερινά εκπαιδευτικά ζητήματα καταγράφηκαν στα πλαίσια των γενικότερων παρατηρήσεων, χωρίς να διαχωρίζονται από το σύνολο.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί εκ νέου ότι στόχος της έρευνας δεν είναι η γενίκευση των δεδομένων και η εξαγωγή και διατύπωση θεωρητικών πορισμάτων, αλλά η διερεύνηση των διαστάσεων της θρησκευτικής ετερότητας και πόσο αυτές επηρεάζουν την εκπαιδευτική διαδικασία.

Φιλοσοφικής, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα, σ. 31-39, 1990.

Δ΄ ΜΕΡΟΣ

4. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Παρακάτω παρατίθενται τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν με τον Πάστορα και στελέχη της Ευαγγελικής Κοινότητας της Κατερίνης.

4.1. Η συνέντευξη

4.1.1. Οι Ευαγγελικοί, άτομα με διαφορετική θρησκευτική ταυτότητα

Γίνεται εύκολα κατανοητό ότι οι πληροφορητές μας διακρίνονται από βαθιά πίστη. Σύμφωνα με το δόγμα που πρεσβεύουν δίνουν μεγάλη έμφαση στην ελευθερία του ανθρώπου να πλησιάσει στο Θεό. Αυτό άλλωστε αποτελεί ένα από βασικά χαρακτηριστικά πίστης των Ευαγγελικών, όπως καταγράφηκε και στο θεωρητικό μέρος. Ο Πάστορας (ΠΑ) δηλώνει χαρακτηριστικά:

«Η ζωή μας όλη βασίζεται στην πίστη μας στο Θεό. Ο καθένας από εμάς μέσα από τις τελετές της εκκλησίας μας αλλά και ατομικά προσπαθεί να γίνεται καλύτερος, φτάνοντας πιο κοντά στο Δημιουργό».

Τα παραπάνω στοιχεία έρχονται σε αντίθεση με το γεγονός ότι το σύνολο των πληροφορητών έχει ενστερνιστεί μέσα από κληρονομικές διαδικασίες το θρησκευτικό του δόγμα. Στο σύνολο τους οι πληροφορητές μας ανήκουν σε Ευαγγελικές οικογένειες.

Κοινή βάση όλων είναι ο σεβασμός στο διπλανό ανεξάρτητα του δόγματος ή της διαφορετικής θρησκευτικής του πίστης. Διακρίνεται όμως μια κριτική διάθεση για όσους είναι απομακρυσμένοι από οποιαδήποτε θρησκεία και δίνουν έμφαση σε κοσμικές –επιστημονικές ερμηνείες για τη δημιουργία του κόσμου. Οι πληροφορητές 1 και 2 (ΠΑ1 και ΠΑ2) αντίστοιχα αναφέρουν⁷⁴:

«Δε με ενδιαφέρει που πιστεύεις. Η πίστη η δικιά μου είναι να είμαι καλός γείτονας και να βοηθάω αυτόν που έχει ανάγκη».

---

⁷⁴ Στο εξής οι δηλώσεις των συνεντευξιζόμενων θα καταγράφονται ως: Πάστορας (ΠΑ) και οι πληροφορητές ως (ΠΑ) με αύξοντα αριθμό από το 1 ως το 9, σύμφωνα με τη σειρά που έδωσαν τη συνέντευξή τους.

Ειδικότερα ο (ΠΛ3) δηλώνει:

«Εντάξει, μπορώ να δεχτώ ότι ο κάθε άνθρωπος μπορεί να έχει τη δική του πίστη και να δίνει στο Θεό του διαφορετικό όνομα, αλλά είναι δυνατόν να πιστεύεις ότι δεν υπάρχει Θεός;»

Είναι φανατικοί υποστηρικτές του διαχωρισμού πολιτείας και θρησκείας, ενστερνιζόμενοι τη θρησκευτική ελευθερία για τον κάθε πολίτη, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά δεδομένα που παρουσιάζονται στο Α΄ μέρος.

«Δεν μπορούμε να λέμε ότι είμαστε πολιτισμένο κράτος και η θρησκεία να μην είναι διαχωρισμένη από το κράτος. Με ποια λογική ο ιερέας μιας θρησκείας να πληρώνεται από το κράτος;»

Στέκονται επίσης κριτικά σε όσους δείχνουν άγνοια ή ημιμάθεια για τις αρχές της πίστης τους, όπως ο ΠΛ2, στοιχείο το οποίο μπορεί να σχετίζεται και με το υψηλό γνωστικό υπόβαθρο του πληροφορητή.

«Υπάρχουν κάποιοι βέβαια που ακόμη και σήμερα ακούν ότι είμαστε Ευαγγελικοί και δε ξέρουν τι σημαίνει αυτό ή πολλές φορές μας μπερδεύουν με άλλα δόγματα π.χ. Μάρτυρες του Ιεχωβά...».

Η παραπάνω διαπίστωση έρχεται ως αποτέλεσμα της χρόνιας αντίληψης για την επικρατούσα θρησκεία στον ελλαδικό χώρο⁷⁵.

Στη πρώτη μας συνάντηση ο ΠΑ τόνισε την καλή σχέση των μελών της Ευαγγελικής Κοινότητας με τους συμπατριώτες τους στην Κατερίνη, πιστούς άλλων δογμάτων.

«Με τους συμπατριώτες μας έχουμε πολύ καλή σχέση. Η δογματική διαφορά δε μας απασχολεί, άλλωστε υπάρχουν τόσα καθημερινά ζητήματα που μας ενώνουν ώστε θα ήταν πολυτέλεια να βρίσκουμε και να τονίζουμε ζητήματα που μας χωρίζουν. Η κοινωνική μας ζωή, οι σχέσεις είναι ζεστές και νιώθουμε ο ένας τον άλλον».

Η παραπάνω διαπίστωση είναι ταυτόσημη με αυτή του ΠΛ4, ο οποίος δραστηριοποιείται επιχειρηματικά στην περιοχή και σχετίζεται με ανθρώπους ποικίλων θρησκειών και δογμάτων.

---

⁷⁵ Βλ. Α΄ μέρος, σ.σ.35-36.

Θεωρεί ότι οι Ορθόδοξοι δείχνουν ειλικρινές ενδιαφέρον για τις δραστηριότητες της Ευαγγελικής Κοινότητας, αγκαλιάζοντας πολλές από αυτές. Επισημαίνει ότι σήμερα δεν υφίσταται καμία διαφορά και όλοι οι κάτοικοι της Κατερίνης εργάζονται από κοινού για τη βελτίωση των συνθηκών της καθημερινής ζωής. Όλοι οι τοπικοί φορείς είναι δίπλα στην κοινότητα και πέρα από μικρά προβλήματα οι σχέσεις τους αποτελούν πρότυπο συνύπαρξης. Γενικότερα πιστεύει ότι έχουν αλλάξει οι συνθήκες σήμερα, καθώς η πόλη αποκτά ένα πολυπολιτισμικό χαρακτήρα, έτσι ώστε Ορθόδοξοι και Ευαγγελικοί που αποτελούν τους παλιότερους κατοίκους της Κατερίνης να αποτελούν και τη βάση της πόλης απέναντι στους καινούριους κατοίκους της πόλης.

«Δείχνουν ενδιαφέρον ,ναι, ότι τους πω ανταποκρίνονται, δεν μπορώ να πω ότι υπάρχει αδιαφορία, ναι, με βοηθάνε. Τα τελευταία χρόνια υπάρχει στήριξη στη συντήρηση και αποκατάσταση των κτιρίων αλλά και ενίσχυση σε όλες της δραστηριότητές μας».

Τονίζει, ακόμα, πως δεν τίθεται θέμα ετερότητας, προβάλλοντας ότι όλοι οι κάτοικοι –Ευαγγελικοί και Ορθόδοξοι– είναι Έλληνες πολίτες που αγαπούν την πατρίδα τους, κάτι που το δείχνουν σε κάθε ευκαιρία. Αυτό άλλωστε διαπιστώνεται στο κεφάλαιο στο οποίο περιγράφεται η εξέλιξη της Ευαγγελικής Εκκλησίας και των πιστών της.

«Είμαστε Έλληνες πολίτες και ανεξάρτητα από το δόγμα αγαπάμε την πατρίδα μας και προσφέρουμε σ' αυτή ότι καλύτερο μπορούμε, όποτε μας ζητηθεί.....».

Κάτι τέτοιο με παρόμοια διατύπωση κατατίθεται από τους ΠΛ5, ΠΛ7 και ΠΛ8.

4.1.2. Η προσφορά των εκκλησιαστικών λειτουργιών, προσδοκίες, θρησκευτικός χωροχρόνος

Αποτελεί κοινή συνισταμένη στις συνεντεύξεις η ανθρωπιστική διάθεση που διακρίνει τους εκκλησιαστικούς λειτουργούς της Ευαγγελικής Κοινότητας. Σύμφωνα με τους πληροφορητές είναι διάχυτο το αίσθημα προσφοράς προς την κοινότητα αλλά και ευρύτερα προς την πολιτεία. Πιο συγκεκριμένα ο ΠΑ δηλώνει:

«Όλη η Κοινότητα λειτουργεί με ένα κοινό σκοπό: την προσφορά στα μέλη μας αλλά και σε όλη την Κατερίνη. Η πρόοδος είναι κοινή υπόθεση και δεν κάνει διακρίσεις. Μια πλούσια πολιτεία δίνει άφθονους καρπούς σε όλα τα παιδιά της».

Αναφέρονται στις συνεντεύξεις μικρά προβλήματα τα οποία σχετίζονται με τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των λειτουργών και της επίσημης λειτουργίας αλλά οι πληροφορητές δε θέλησαν να δώσουν έκταση τόσο ο ΠΑ αλλά και ο ΠΑ7, ο οποίος βοηθά πιο τακτικά σε δραστηριότητες της κοινότητας.

«Σήμερα η κοινότητά μας απολαμβάνει τα προνόμια που της ανήκουν και ευχαριστεί το Θεό για αυτό. Βέβαια, δεν είχαμε ποτέ προβλήματα ιδιαίτερα σε σχέση με τους υπόλοιπους αδερφούς μας. Μικρά ζητήματα που αφορούσαν τη λειτουργία και τη δράση ορισμένων Πρεσβυτέρων ανήκουν στο παρελθόν».

Στις προσδοκίες τους υπάρχει βαθιά πίστη ότι η γνώση θα βοηθήσει και θα στηρίξει τη σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία, όπως καταθέτει ο ΠΛ4:

«Αποτελούμε ένα παράδειγμα το πώς μπορούν οι άνθρωποι να ξεπερνούν τις διαφορές τους. Με τις δραστηριότητές μας αγκαλιάζουμε όλους τους νέους αδερφούς που έχουν την ανάγκη μας και έχουν βρεθεί εξαιτίας διαφόρων λόγων στην περιοχή μας».

Εντοπίζουν το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση και οι γενικότερες μετακινήσεις πληθυσμών αλλάζουν τον κοινωνικό χάρτη και κρύβουν κινδύνους εκκοσμίκευσης για τους πιστούς της κοινότητάς τους. Ο ΠΛ2 δηλώνει χαρακτηριστικά:

«Πρέπει να είμαστε δίπλα και να δείχνουμε το σωστό και να αποτελούμε και οι ίδιοι το καλό παράδειγμα για τους νέους αδερφούς μας. Σε διαφορετική περίπτωση, αν υπάρχει κενό παραδείγματος, είναι μοιραίο ότι και τα ίδια μας τα μέλη θα παρασυρθούν από αλλότριες προς εμάς συμπεριφορές και δράσεις μακριά από την πνευματικότητα».

Διαπιστώνεται τακτική έως συστηματική παρακολούθηση των τελετών. Είναι επίσης καθολική η συμμετοχή και στις ευρύτερες δραστηριότητες, θρησκευτικές, εκπαιδευτικές και γενικότερης θεματολογίας εκδηλώσεις των πιστών όλων των ηλικιών. Αυτό διαφαίνεται από τον ΠΛ7 ο οποίος μας είπε:

«Έχουμε καταφέρει να έχουμε μια πολύ δυναμική Κοινότητα και τα μέλη μας να αγκαλιάζουν συστηματικά τις δραστηριότητές μας. Αυτό μας δίνει ικανοποίηση ότι μπορούμε να προσφέρουμε το καλύτερο στους αδερφούς μας».

Η πλειοψηφία των ερωτωμένων διατύπωσε θετικά σχόλια για τη λειτουργικότητα των χώρων και των δραστηριοτήτων. Διαπιστώνεται όμως παράλληλα η ανάγκη για συνεχή βελτίωση των εγκαταστάσεων και των χώρων στους οποίους δραστηριοποιείται η Ευαγγελική Κοινότητα. Ζητήματα, όσον αφορά τις διεκδικήσεις της πολιτείας, σε χώρους της κοινότητας έχουν τεθεί στο παρελθόν και αναφέρονται πιο συστηματικά στο κείμενο που παρατίθεται στο παράρτημα.

4.1.3. Η ταυτότητα των Ευαγγελικών μαθητών και η κοινωνική διάκριση

Παρατηρείται ότι κατά το παρελθόν υπήρξαν σε μικρή κλίμακα διακρίσεις κατά των Ευαγγελικών μαθητών στη διάρκεια της φοίτησής τους στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα. Στο Β' μέρος γίνεται μια πρώτη αναφορά σε διάφορα ζητήματα. Ο ΠΛ2 μας είπε:

«Ευτυχώς οι περισσότεροι από τους καθηγητές μου ήταν υπέροχοι άνθρωποι. Υπήρχαν όμως ένας δυο που για όλα τα παιδιά ήταν δύσκολο να τους αντέξουμε. Εμένα για παράδειγμα μου έκανε διάφορα σχόλια για τη θρησκεία μου.»

Λίγες φορές αυτού του είδους οι συμπεριφορές κατέληγαν και σε βαθμολογικές διαφοροποιήσεις ως προς τους μαθητές που πρέσβευαν το Ευαγγελικό δόγμα. Κάτι σχετικό μας δηλώνει ο ΠΛ6:

«Δεν μπορώ να μιλήσω για ιδιαίτερα προβλήματα αλλά υπήρξαν αρκετές φορές που η βαθμολογία μου επηρεάστηκε από το γεγονός ότι ήμουν μέλος της Ευαγγελικής Κοινότητας».

Αυτό το φαινόμενο συνέβαινε, σύμφωνα με τους πληροφορητές μας ως αποτέλεσμα της ελλιπούς κατάρτισης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών. Πιο έντονα βέβαια ήταν τα κριτικά σχόλια για μαθητές άλλων δογμάτων π.χ. Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι οποίοι αποκαλούνταν «μιάσματα» και «εξωγήνιοι».

Υπήρξαν επίσης πολλά ζητήματα που αφορούσαν τον τρόπο διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών. Η ΠΛ5 θυμάται:

«Αρκετές φορές μου δημιουργούνταν η εντύπωση ότι οι καθηγητές μου θεωρούσαν ότι έπρεπε να αλλάξω δόγμα τονίζοντας με έμφαση κατά τη διάρκεια του μαθήματος το πόσο «σωστό» ήταν το Ορθόδοξο δόγμα».

Πιο έντονο το ζήτημα γίνονταν όταν δίδασκαν το συγκεκριμένο μάθημα οι ιερείς του Ορθόδοξου Δόγματος εκπαιδευτικοί οι οποίοι σε ορισμένες περιπτώσεις επεδείκνυαν ακατάλληλη ως προσβλητική συμπεριφορά. Ο ΠΛ2 καταθέτει:

«Απέφευγαν οι ιερείς να μας κοιτάζουν ή να μας δώσουν το λόγο και όταν γινόταν αυτό ήταν ιδιαίτερα αυστηροί. Αν καταφέρναμε να διατυπώσουμε κάποια διαφορετική άποψη τότε μας διέκοπταν ή μας απαντούσαν με δογματικό ύφος».

Σε μια μεμονωμένη περίπτωση σε ερώτημα του ιερέα-δασκάλου σχετικά με ένα θρησκευτικό ζήτημα η ΠΛ5 μας αφηγείται: *«όταν ρωτήθηκα από τον Πατέρα Γεράσιμο τι γνώμη είχα πάνω σ' αυτό το θέμα, άνοιξα τη μικρή μου Καινή Διαθήκη, που πάντα κουβαλούσα μαζί μου, και του ανέφερα τις περικοπές αυτές. Άρχισε να φωνάζει, να με αποκαλεί άθεη, αιρετική, να μου λέει ότι η Γραφή αυτή που κρατάω είναι Ευαγγελική και δεν έχει καμία σχέση με την επίσημη θρησκεία του κράτους, ότι είμαι εγωίστρια και δεν είμαι ούτε καν Ελληνίδα, και δεν έφταναν όλα αυτά, αρπάζει τη Γραφή από τα χέρια μου, την κομματιάζει και μου την πετά στα μούτρα. Δεν μπορείτε να φανταστείτε τι ένοιωσα εκείνη τη στιγμή. Οι συμμαθητές μου όλοι άφωνοι παρακολουθούσαν τον έξαλλο ιερέα.....».*

Το παραπάνω αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα του ομολογιακού χαρακτήρα του μαθήματος των θρησκευτικών αλλά και του εναγκαλισμού του κράτους με το ορθόδοξο δόγμα.

Κριτικά σχόλια υπάρχουν και για τα σχολικά εγχειρίδια για τα οποία οι Έλληνες Ευαγγελικοί ήταν «αόρατοι». Επίσης και ο τρόπος που παρουσιάζονταν μέσα από τα βιβλία των θρησκευτικών οι άλλες θρησκείες και δόγματα ήταν ένα από τα σημεία που αναφέρθηκαν αρνητικά από τους πληροφορητές. Πιο συγκεκριμένα ο ΠΛ2 μας είπε:

«Στο σχολείο, πιστεύω, ότι ο μαθητής πρέπει να γνωρίσει τα βασικά στοιχεία των κυριότερων θρησκειών και δογμάτων χωρίς φανατισμό ή με τον τρόπο που γίνονταν στο ελληνικό σχολείο, δηλαδή να θεωρείται ότι όλοι είναι ή πρέπει να είναι Ορθόδοξοι».

Η παραπάνω διαπίστωση βρίσκει σύμφωνους τους ΠΛ7, ΠΛ8 ΚΑΙ ΠΛ9.

Σημαντικό ήταν το στοιχείο που αναφέρθηκε από τον ΠΛ2 ότι η πίστη στο Ευαγγελικό δόγμα αποτέλεσε τροχοπέδη στην εξέλιξή του στον Πανεπιστημιακό χώρο κατά τη δεκαετία του 50, αφού προτιμήθηκε συνυποψήφιος του, με σαφώς λιγότερα προσόντα, αλλά ανήκων στην Ελληνορθόδοξη Εκκλησία, στοιχείο που δείχνει τον περιορισμό της θρησκευτικής ελευθερίας.

«Είχε προκηρυχτεί θέση υφηγητή στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στο αντικείμενό μου. Όλοι μου έδιναν συγχαρητήρια καθώς ήταν σίγουρο ότι θα καταλάμβανα τη θέση, αφού είχα τα περισσότερα προσόντα. Δυστυχώς όμως εγώ ήμουν Ευαγγελικός, ενώ ο συνυποψήφιάς μου Ορθόδοξος. Προτιμήθηκε εκείνος.»

4.2.Η συμμετοχική παρατήρηση

Όπως προαναφέρθηκε η συμμετοχική παρατήρηση είναι ένας ενεργητικός τρόπος διερεύνησης απεριόριστων θεμάτων όπως οι απόψεις και οι στάσεις των Λειτουργών, η επικοινωνία μεταξύ των μελών της κοινότητας και αυτή με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Στη συγκεκριμένη έρευνα διερευνήθηκαν τα εξής:

4.2.1. Ο χωροχρόνος κατά τη διάρκεια των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων

Στις εκκλησιαστικές συναθροίσεις δεν υπάρχει κανένα λειτουργικό στοιχείο. Η τελετουργία περιλαμβάνει αυθόρμητες προσευχές, διάβασμα αποσπασμάτων της Βίβλου, ψαλμωδίες, σε ορισμένες εκκλησίες συμμετοχή χορωδίας και κήρυγμα, το οποίο αποτελεί το κύριο μέρος της τελετουργίας. Άτομα που δεν έχουν χειροτονηθεί από την Ευαγγελική Εκκλησία δεν μπορούν να κηρύξουν. Οι συναθροίσεις λαμβάνουν χώρα το απόγευμα της Κυριακής και στο μέσο της εβδομάδας. Συνήθως όταν πρόκειται για μικρές συναθροίσεις λειτουργούν Πρεσβύτεροι οι οποίοι έχουν τη

δυνατότητα να κηρύττουν αλλά και να διεξάγουν τις ιερές τελετές όταν οι ιερείς δεν είναι διαθέσιμοι.

Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες οι οποίες παρέχονται από την Ευαγγελική κοινότητα είναι: οι συναθροίσεις των μελών της μέσα από τις οποίες γίνεται μελέτη του Ευαγγελίου. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι συμμετέχει συστηματικά ένας σημαντικός αριθμός μελών της κοινότητας, στοιχείο που δείχνει την επιτυχία της δραστηριότητας. Τόσο αυτή η δραστηριότητα όσο και αυτές που ακολουθούν αποτελούν μερικές από αυτές που είδαμε στο Β΄ μέρος.

Η πιο συστηματική εκπαιδευτική δραστηριότητα βέβαια είναι η λειτουργία του Κυριακού σχολείου για το οποίο ήδη έχουμε αναφέρει αρκετά στοιχεία σε προηγούμενο κεφάλαιο. Η μόνη παρατήρηση από την πλευρά μας θα είναι ότι θα πρέπει να παρακολουθούν τις εξελίξεις οι όποιες εκπαιδευτικές δραστηριότητες ώστε να συνεχίσει το πλούσιο έργο του και να μη μετασχηματιστεί σε ένα απλό κατηχητικό σχολείο.

Παιδιά νηπιακής, παιδικής και έφηβοι συγκεντρώνονται κάθε Κυριακή πρωί για πνευματική συντροφιά και μελέτη του Λόγου του Θεού, συζήτηση θεμάτων που τους αφορούν και ψυχαγωγία.

Κάθε Κυριακή γίνεται διδασκαλία στο Κυριακό Σχολείο, διάρκειας 2 ωρών περίπου ανά τμήμα. Συμμετέχουν συνολικά 40 παιδιά.

«Οι στόχοι και το περιεχόμενο της διδασκαλίας μας παραμένουν σταθεροί αλλά γίνεται προσπάθεια να το κάνουμε πιο ελκυστικό το πρόγραμμα. Πρέπει να διδάσκουμε διότι αγαπάμε τις ψυχές που ο Θεός μας εμπιστεύθηκε και διότι σαν ύψιστο σκοπό της ζωής μας έχουμε να οδηγούμε ψυχές στον Χριστό».

Οι σκοποί του Κυριακού Σχολείου είναι ο κάθε μαθητής:

- 1) Να γνωρίσει τον Θεό σαν Ουράνιο Πατέρα
- 2) Να δεχθεί τον Χριστό προσωπικό του Σωτήρα και Κύριό του
- 3) Να γνωρίσει το Άγιο Πνεύμα σαν πρόσωπο και δύναμη στη ζωή του
- 4) Να αγαπήσει την Αγία Γραφή και να τη μελετάει κάθε μέρα
- 5) Να αποκτήσει την ευλογημένη συνήθεια της προσευχής

6) Να αγαπήσει τους πιστούς και την Εκκλησία του Χριστού, βρίσκοντας τη θέση του στην κοινωνία της Εκκλησίας, σαν αναπόσπαστο μέλος του σώματος του Χριστού.

Είναι πολύ σημαντικό να μεταφέρουμε τον προβληματισμό του υπευθύνου του Κυριακού σχολείου όπως μεταφέρθηκε σε νεότερους συναδέλφους του:

«Για να επιτευχθούν οι παραπάνω στόχοι οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί θα πρέπει να αναρωτηθούν Κι αυτή τη χρονιά τα πρόσωπα των παιδιών είναι στραμμένα σε μας, τους δασκάλους. Τι θα τα διδάξουμε; Κύριε φώτισέ μας! Δεν θα τα 'χουμε στα χέρια μας για πολύ ακόμα. Αύριο θ' αφήσουν τα θρανία του Κυριακού Σχολείου. Θα μεταπηδήσουν στα θρανία της Εκκλησίας; Ας σταθούμε στα γόνατα για καθένα παιδί που μας εμπιστεύθηκε ο Θεός. Εμείς οι δάσκαλοι έχουμε το προνόμιο να επηρεάζουμε το μέλλον των παιδιών του Κυριακού Σχολείου. Ο δάσκαλος πρέπει να συνδέεται στενά με κάθε μαθητή της τάξης του».

Το παραπάνω κομμάτι είναι αρκετό για να αντιληφθούμε το πόσο συνδέεται η διδασκαλία στο Κυριακό σχολείο με τη θρησκεία και αυτά που υπαγορεύει το ευαγγελικό δόγμα. Αυτό όμως δεν εμποδίζει τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς να αναζητούν και άλλες μεθόδους προσέγγισης των μαθητών. Θεωρούν ότι οι ίδιοι αποτελούν το παράδειγμα για αυτούς και γι' αυτό το λόγο οι καθημερινές τους πράξεις είναι από μόνες τους ένας οδηγός αγωγής προς την αρετή για τα παιδιά.

Οι ίδιοι, παρατηρούμε, ότι δίνουν έμφαση σε δραστηριότητες όπως συχνές επισκέψεις στα σπίτια των μαθητών τους, καθώς κρίνουν σκόπιμο να γνωρίζουν όλο το πλαίσιο της ζωής των μαθητών τους, ώστε ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός να μην είναι αποσπασματικός αλλά να καλύπτει όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες για το κάθε παιδί.

Θεωρείται δεδομένο επίσης ότι ο δάσκαλος του Κυριακού Σχολείου θα πρέπει να συμμετέχει ενεργά και στις υπόλοιπες δραστηριότητες της Εκκλησίας του και οπωσδήποτε να είναι παρών στις κύριες συνάξεις της (Λατρείες, Συμμελέτη, Συμπροσευχή), για να δίνει το παράδειγμα στους μαθητές του και στους γονείς τους, ώστε να μορφώσουν εκκλησιαστική συνείδηση.

Οι εκπαιδευτικοί ήταν, όντως, ιδιαίτερα φιλικοί με τα παιδιά. Δημιουργούσαν την κατάλληλη παιδαγωγική ατμόσφαιρα, αφού όπως έχουμε προαναφέρει, αναγνωρίζουν την προσπάθεια των παιδιών μετά από μια δύσκολη εβδομάδα. Αστειεύονταν μαζί τους, ενώ είναι αυτοί που θα δώσουν το ρυθμό για κάποιο τραγούδι ή θρησκευτικό ύμνο.

Κατά της διάρκεια της παρατήρησης διοργανώθηκαν δύο εκδρομές του Κυριακού Σχολείου με όλη την Εκκλησία, γεγονός που φέρνει κοντά όλες τις ηλικίες και τα μέλη της κοινότητας.

Πρέπει να αναφέρουμε επίσης τον ενθουσιασμό που προκάλεσε η συμμετοχή του Κυριακού σχολείου σε ορισμένες λατρείες της Εκκλησίας ή ειδικές συνάξεις (Υμνωδία, Γιορτή Χριστουγέννων και Παραμονής Πρωτοχρονιάς, Γιορτή της Μητέρας, Γιορτή Κυριακού Σχολείου).

Σε αυτές τις περιπτώσεις είναι ιδιαίτερα σημαντικό όταν ο ποιμένας κατά τη διάρκεια της λατρείας έχει ένα σύντομο παιδικό μήνυμα, με αποτέλεσμα τα παιδιά να αισθάνονται πως υπάρχει ένας μέρος της λατρείας που ιδιαίτερα απευθύνεται σ' αυτά.

Μας έκανε ιδιαίτερη εντύπωση ότι δίνεται έμφαση στο να μάθουν τα παιδιά από νωρίς να δίνουν την οικονομική εισφορά τους στο έργο της Εκκλησίας, με τις τακτικές λογίες που γίνονται κάθε Κυριακή στο Κυριακό Σχολείο καθώς και στις έκτακτες λογίες, που τα παιδιά προσφέρουν τα χρηματικά δώρα τους για ειδικούς σκοπούς.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι το Κυριακό σχολείο είναι πολύ βασικό για την ύπαρξη της Ευαγγελικής εκκλησίας στην Κατερίνη. Σύμφωνα με τον υπεύθυνο του Κυριακού σχολείου το «75% των μελών των Εκκλησιών προέρχονται από τις τάξεις του Κυριακού Σχολείου. Το 85% των εργατών της Εκκλησίας προέρχονται από τις τάξεις του Κυριακού Σχολείου. Το 95% των ποιμένων προέρχονται από τις τάξεις του Κυριακού Σχολείου. Το Κυριακό Σχολείο είναι η μόνη ελπίδα της Εκκλησίας».

4.2.2.Επικοινωνία εκπαιδευτικών λειτουργών-μαθητών

Στη συγκεκριμένη ενότητα παρουσιάζεται η επικοινωνία των μαθητών τόσο με τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς στο ημερήσιο γενικό σχολείο (όπως την παρουσιάζουν οι πληροφορητές μας) όσο και με τους υπεύθυνους της Ευαγγελικής Κοινότητας οι οποίοι κατευθύνουν τις δραστηριότητες στο Κυριακό σχολείο και στην κατασκήνωση.

Όπως ήδη έχει προαναφερθεί στο μεγαλύτερο μέρος τους τα παιδιά των Ευαγγελικών δεν αντιμετωπίζουν κανένα πρόβλημα επικοινωνίας. Έγινε αναφορά για μεμονωμένα περιστατικά τα οποία αφορούσαν παρελθόντα έτη. Όπως τονίζεται

και από τους ίδιους μας τους πληροφορητές όταν οι εκπαιδευτικοί προέρχονται από άλλες περιοχές και δεν έχουν γνώση της τοπικής πραγματικότητας τους αντιμετωπίζουν με μία σχετική αμηχανία, που υπαγορεύεται, όπως έχει προαναφερθεί, από τη λογική της επικρατούσας θρησκείας στην ελληνική επικράτεια.

Από την άλλη πλευρά, η παρακολούθηση στο Κυριακό σχολείο σε έναν πρώτο σχολιασμό παρουσιάζεται ως μία ευχάριστη αλλά και «αναγκαστική» δραστηριότητα. Γι' αυτό το λόγο τα παιδιά τα οποία προέρχονται από μία απαιτητική εβδομάδα με σχολείο και πλήθος εξωσχολικών δραστηριοτήτων επιθυμούν πιο ελεύθερο πρόγραμμα. Σε αυτό οφείλεται και η διάθεσή τους να αποφεύγουν με την πρώτη ευκαιρία την Κυριακάτικη συνάθροιση και να αποτελεί σημείο τριβής με τις οικογένειές τους.

«Είναι ωραίο να βρισκόμαστε με τους φίλους μας στο Κυριακό σχολείο και να διδασκόμαστε το Λόγο του Θεού αλλά είναι δύσκολο να το κάνεις κάθε Κυριακή για τόσα πολλά χρόνια».

Παραπονιούνται επίσης ότι οι Λειτουργοί του Κυριακού σχολείου ενώ έχουν καλή διάθεση και είναι ευγενικοί μαζί τους είναι και αυτοί υποχρεωμένοι να ακολουθούν το τυπικό πρόγραμμα που θυμίζει κατηχητικό σχολείο και δεν τους είναι και τόσο ευχάριστο.

«Όλοι είναι ευγενικοί μαζί μας και είναι φίλοι μας. Πρέπει όμως να είναι τυπικοί και να λένε συγκεκριμένα πράγματα γύρω από τη θρησκεία και αυτό μας κουράζει...κάτι πιο χαλαρό χρειαζόμαστε».

Το εκπαιδευτικό προσωπικό του Κυριακού σχολείου αντιλαμβάνεται ότι τα παιδιά έχουν επιβαρυνμένο εβδομαδιαίο πρόγραμμα και γι' αυτό το λόγο προσπαθούν να δημιουργήσουν μία πιο χαλαρή ατμόσφαιρα ώστε τα παιδιά να «κερδίζουν» όσο το δυνατόν περισσότερα μέσα από καινοτόμες προσπάθειες, όπως θεατρικά δρώμενα, τραγούδια, συμμετοχή στη χορωδία, εθελοντική εργασία, φιλανθρωπίες κ.ά., όπως προβλέπεται από τις αρχές της σύγχρονης παιδαγωγικής.

Σε αντιδιαστολή με τα παραπάνω είναι φανερό ότι η κατασκήνωση και οι δραστηριότητες που υπάρχουν σε αυτήν ελκύουν τα παιδιά τα οποία την παρακολουθούν φανατικά.

Δεν είναι τυχαίο επίσης ότι η κατασκήνωση πλέον δεν αφορά μόνο τα παιδιά της Ευαγγελικής κοινότητας αλλά και ένα μεγάλο αριθμό παιδιών από την τοπική

περιοχή, τα οποία με αυτόν τον τρόπο δείχνουν την προτίμησή τους στις δραστηριότητές της, καθώς και το νέο πνεύμα μεταξύ των κοινοτήτων.

4.2.3. Η παρεμβολή των μαθητών: οι διαπροσωπικές σχέσεις των παιδιών

Οι σχέσεις των παιδιών που παρακολουθούν το Κυριακό σχολείο είναι ιδιαίτερα φιλικές. Έχουν αναπτύξει δεσμούς από μικρή ηλικία ενώ οι περισσότεροι είναι συγγενείς μεταξύ τους. Υπάρχει μια διάθεση αλληλοϋποστήριξης και ευγενούς άμιλλας. Διατηρούν φιλικές σχέσεις και εκτός Ευαγγελικής Κοινότητας.

Όπως τονίζουν και οι ίδιοι η καλύτερη περίοδος για τις σχέσεις τους είναι το καλοκαίρι όταν συμμετέχουν στην καλοκαιρινή κατασκήνωση της Λεπτοκαρυάς. Το γεγονός ότι είναι μακριά από τους γονείς τους, το ότι γνωρίζονται με άλλα άτομα, ότι ασχολούνται και με άλλες δραστηριότητες πέρα από το τυπολατρικό τους δημιουργεί ιδιαίτερα ευχάριστη διάθεση⁷⁶.

Όσον αφορά τις σχέσεις των παιδιών της Ευαγγελικής κοινότητας με τα άλλα παιδιά στις τάξεις του ημερήσιου σχολείου, διαπιστώνεται ότι είναι από πολύ καλές έως άριστες και δεν παρατηρείται κανένα πρόβλημα.

Τα παιδιά συμμετέχουν σε κοινές δραστηριότητες, παρακολουθούν κοινά εξωσχολικά τμήματα και οι σχέσεις τους χαρακτηρίζονται από αμοιβαίο σεβασμό. Στην περίοδο των μεγάλων θρησκευτικών εορτών, Χριστουγέννων και Πάσχα, δεν παρατηρήθηκε κάτι άξιο αναφοράς.

4.2.4. Σχέση γονέων με το Κυριακό Σχολείο και με τις τελετές της Ευαγγελικής Εκκλησίας

Αυτό που παρατηρήσαμε είναι ότι οι γονείς ανεξαρτήτου ηλικίας παρακολουθούν συστηματικά τις τελετές αλλά και συμμετέχουν ενεργά σε όλες τις δραστηριότητες. Φροντίζουν για τη συμμετοχή στα τελετουργικά δρώμενα και για τη συμμετοχή των παιδιών τους στο Κυριακό σχολείο. Ο λόγος τους είναι επηρεασμένος από τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, τις οποίες θεωρούν καθήκον τους να μεταδώσουν στις επόμενες γενιές.

---

⁷⁶ Η κατασκήνωση και οι άλλες δραστηριότητες παρουσιάζονται στο κεφ. «Η Ευαγγελική Κοινότητα της Κατερίνης».

Πρέπει να αναφέρουμε επίσης τη σημαντική εκδοτική δραστηριότητα που παρατηρείται στην Κατερίνη σε θρησκευτικά βιβλία Ευαγγελικού περιεχομένου, τα οποία βρίσκονται σε μεγάλο αριθμό αντιτύπων όχι μόνο στους χώρους που λαμβάνουν μέρος οι Ευαγγελικές δραστηριότητες αλλά και σε όλα τα σπίτια των πιστών.

Ε΄ ΜΕΡΟΣ

5. Γενικά συμπεράσματα

Η πρώτη βασική διαπίστωση είναι ότι έχουμε μία συμπαγή πληθυσμιακά ομάδα, η οποία με τη δραστηριότητά της έχει κατακτήσει μία ξεχωριστή θέση σε κοινωνικό, πολιτιστικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Αυτά τα 86 χρόνια συνεχούς παρουσίας στην πόλη της Κατερίνης αποτυπώνονται σε μία σειρά κτισμάτων αλλά και θεσμών που φέρουν τη σφραγίδα της Ευαγγελικής Κοινότητας.

Μία δεύτερη σημαντική παρατήρηση αλλά και προϊόν της ανάλυσης λόγου από τις συνεντεύξεις των πληροφορητών μας είναι οι πολύ καλές σχέσεις μεταξύ των κατοίκων της πόλης. Τόσο στο παρελθόν, όσο και σήμερα οι κοινές δραστηριότητες και τα κοινά επιτεύγματα των πολιτών αποτελούν την καλύτερη απόδειξη των παραπάνω διαπιστώσεων.

Σε αυτό συνετέλεσε η χρηστή διοίκηση της Κοινότητας από συνετούς και δημιουργικούς ανθρώπους που εργάζονταν ακατάπαυστα για την παραγωγή έργου αλλά και την εξέλιξη των πιστών της εκκλησίας.

Πρέπει επίσης να αναφέρουμε ότι όλοι οι πληροφορητές μας δήλωσαν ότι έγιναν μέλη της Ευαγγελικής Κοινότητας μέσα από μια κληρονομική διαδικασία δηλαδή συνέχισαν τον ασπασμό του οικογενειακού δόγματος, στοιχείο που δείχνει τη δυναμική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των μελών αλλά και το πειστικό κλίμα το οποίο διαμορφώνουν οι εκκλησιαστικοί λειτουργοί.

Στο διάστημα της παρατήρησής μας και μέσα από την ανάλυση των συνεντεύξεων παρατηρήθηκε ότι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα μέλη της Ευαγγελικής Κοινότητας είναι κοινού χαρακτήρα με την Ορθόδοξη πλειονότητα. Δίνεται δηλαδή μεγάλη έμφαση σε ζητήματα ποιότητας του εκπαιδευτικού συστήματος, των σχολικών εγχειριδίων και της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών για διαπολιτισμικά ζητήματα και πιο συγκεκριμένα σε ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας.

Από την επισκόπηση όμως της βιβλιογραφίας προκύπτει ότι υπήρξαν προβλήματα της Κοινότητας με τις πολιτικές αρχές κατά τις δεκαετίες 50-70. Προβλήματα στα οποία θα αναφερθούμε πιο συστηματικά παρακάτω και αφορούν μια χρονική περίοδο όπου επιχειρείται ομογενοποίηση του ελλαδικού πληθυσμού γύρω από το δόγμα «Πατρίς-θρησκεία (Ορθοδοξία)-οικογένεια».

Όπως έχουμε προαναφέρει και σε προηγούμενο κεφάλαιο στόχος της εργασίας μας δεν είναι μέσα από αυτή να προχωρήσουμε σε γενικεύσεις που

αφορούν τις εμπειρίες των Ευαγγελικών ως μια θρησκευτική μειονότητα στην Ελλάδα. Από την ανάλυση λόγου των συνεντεύξεων είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς ότι οι Ευαγγελικοί ως Κοινότητα δεν επιδιώκουν να προβάλλουν τα όποια προβλήματά τους με τις αρχές με τον τρόπο που συνήθως βλέπουμε να τα προβάλλουν διάφορες κοινωνικές ομάδες στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

Οι συνθήκες έχουν αλλάξει με την πάροδο του χρόνου και υπάρχει μια αργή αλλά σταθερή βελτίωση στη στάση των κοσμικών αρχών, τουλάχιστον ως αρχή. Αυτό που έχουμε αντιληφθεί είναι ότι ήταν δύσκολο για κάποιον να είναι Ευαγγελικός στις μικρές πόλεις και τα χωριά παρά στα μεγάλα αστικά κέντρα. Τα περισσότερα μέλη της Εκκλησίας, των οποίων η κοινωνική, μορφωτική και οικονομική κατάσταση αποτελεί ένα περίπου αντιπροσωπευτικό δείγμα του έθνους ως σύνολο, είναι σε θέση να διάγουν την επαγγελματική τους ζωή ανεμπόδιστα άσχετα από τη θρησκευτική τους τοποθέτηση

Παλιότερα έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο ο απαιτούμενος προσδιορισμός της θρησκείας κάποιου στις ταυτότητες γεγονός που προκάλεσε για πολλές δεκαετίες έντονες συζητήσεις και προβλημάτιζε έντονα το νομικό κόσμο της χώρας μας.⁷⁷

Όπως διαπιστώθηκε από την ανάγνωση της βιβλιογραφίας σημαντικό πρόβλημα ήταν η χορήγηση άδειας για την ανέγερση εκκλησιών από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων αλλά επίσης και η τακτική απαίτηση του ίδιου φορέα ώστε οι Ευαγγελικές εκκλησίες να υποβάλλουν λεπτομερειακές εκθέσεις για τις δραστηριότητές τους⁷⁸.

Κατά περιόδους, οι θρησκευτικές μειονότητες, συμπεριλαμβανομένων των Ευαγγελικών, έχουν κατηγορηθεί για έλλειψη πατριωτισμού. Στις δεκαετίες του 1940 και 1950 μια κατηγορία που συχνά εκτοξευόταν κατά των Ευαγγελικών ήταν ότι δεν είχαν επιδείξει επαρκή αντίθεση προς το «σλάβο-κομμουνισμό».

---

⁷⁷ Η πρακτική (δηλαδή, της αναγραφής του θρησκευάτος) καταδικάστηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ως μια παραβίαση του Άρθρου 9 της Ευρωπαϊκής Συνθήκης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 39 και το ζήτημα αναμένεται να αποτελέσει σημείο τριβής ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα κατά τα προσεχή χρόνια.

⁷⁸ Για παράδειγμα, μια εγκύκλιος του Ιουλίου του 1979 απαιτούσε τις ακόλουθες πληροφορίες «το συντομότερο δυνατό»: ακριβής διεύθυνση του χώρου λατρείας, τηλέφωνο «όπου μπορούμε να σας βρούμε», πλήρες όνομα του τωρινού ποιμένα, τίτλους των περιοδικών και άλλων εντύπων της επιμέλειας της Εκκλησίας, ονόματα άλλων οργανώσεων, συλλόγων ή σχολείων που λειτουργούν από την Εκκλησία. Η εγκύκλιος κατέληγε με την υπόμνηση ότι «οποιαδήποτε αλλαγή στη διεύθυνση του ποιμένου σας απαιτεί την έγκρισή μας».

Διατυπώνεται πολλές φορές επίσης και η άποψη ότι οι Ευαγγελικοί καθώς και μέλη άλλων θρησκευτικών μειονοτήτων, συμπεριλαμβανομένων των Καθολικών, συστηματικά αποκλείονταν κατά το παρελθόν από ευαίσθητες κυβερνητικές θέσεις.

Για πολλούς το πρόβλημα ξεκινά από την επιθυμία των Ορθοδόξων ιεραρχών να βρίσκονται στο κέντρο του ενδιαφέροντος και να εμφανίζονται ως οι υπέρμαχοι του έθνους έναντι των ξένων επιρροών⁷⁹. Παρότι είναι κατοχυρωμένο νομοθετικά το ζήτημα της ανεξιθρησκίας η σύμπλευση πολλές φορές πολιτείας και εκκλησίας δίνει το δικαίωμα σε αρκετούς ιεράρχες να συμπεριφέρονται ως οι μόνοι θρησκευτικοί εκπρόσωποι.

Σήμερα όμως στη περιοχή της Κατερίνης παρατηρείται ιδανική συνύπαρξη και δε τίθεται θέμα επιβολής της μίας προς την άλλη κοινότητα. Όλοι οι πολίτες εργάζονται από κοινού για την προαγωγή μιας πολυπολιτισμικής κοινότητας η οποία διακρίνεται από σεβασμό και ίσες ευκαιρίες σε όλους. Δίνεται μεγάλη έμφαση στην εκπαιδευτική διαδικασία ώστε όλα τα παιδιά να έχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν τη μόρφωσή τους από σωστά καταρτισμένους εκπαιδευτικούς και μέσα από σύγχρονα εγχειρίδια.

Είναι κοινό το αίτημα της διατήρησης του μαθήματος των θρησκευτικών μέσα από ένα θρησκευσιολογικό πρίσμα όπου οι μαθητές σε μικρή ηλικία θα έχουν τη δυνατότητα να γνωρίζουν θρησκείες και δόγματα από όλο τον κόσμο. Τα βιβλία, σύμφωνα με τους Ευαγγελικούς μαθητές και τους γονείς τους πρέπει να γίνουν πιο ενδιαφέροντα και οικουμενικά, χωρίς να εξυπηρετούν τον ομολογιακό χαρακτήρα που είχαν τα προηγούμενα χρόνια.

---

⁷⁹ Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή που είχε εμπλέξει τους Ευαγγελικούς της Κατερίνης, οι δυσκολίες των οποίων με τις αρχές κατά τη δεκαετία του '60 είχαν ελκύσει την προσοχή της Βρετανικής κυβέρνησης, επειδή ο ποιμένας, που δεχόταν την επίθεση, ήταν Ελληνοκύπριος και κατ' επέκταση Βρετανός υπήκοος. Σύμφωνα με το Βρετανό διπλωμάτη που εξέτασε το ζήτημα, οι Ευαγγελικοί της Κατερίνης ήταν μια κοινωνία πρότυπο «τόσο καλά οργανωμένη κοινωνικά, κι η συνοχή που υπήρχε ανάμεσα τους τόσο ισχυρή, ώστε σπάνια να γίνει γνωστό ότι κάποιο από τα μέλη της είχε καταστεί δημόσιο βάρος –εκτός στην ίδια την κοινότητα του– λόγω ασθένειας, φτώχειας ή ανεργίας». Ωστόσο, η επιτυχία της εκκλησίας να προσελκύει μέλη είχε εξεγείρει την εχθρότητα του τοπικού Ορθοδόξου ιεράρχη ο οποίος 'εκτός από άλλους υπολογισμούς (ο Μητροπολίτης είναι κάποιος που αρέσκεται στο να ελκύει την προσοχή, μια ισχυρή και εξαιρετικά φιλόδοξη προσωπικότητα, πρόθυμος να υπερασπιστεί οποιοδήποτε σκοπό που θα ενίσχυε τη δημόσια του εικόνα), ως ζήτημα πολιτικής ο Μητροπολίτης Βαρνάβας πολύ εύλογα θεώρησε καθήκον του να καταπολεμήσει την πρόκληση της Ευαγγελικής Εκκλησίας». Κατά συνέπεια, αφού φρόντισε ώστε οι πολιτικές αρχές να απαλλοτριώσουν το μικρό πάρκο της Ευαγγελικής κοινότητας, ο Μητροπολίτης κατηγορήσε τον ποιμένα για προσηλυτισμό πετυχαίνοντας τον χαρακτηρισισμό του ως «ανεπιθύμητου», επισπεύδοντας με τον τρόπο αυτό την απέλαση του από τη χώρα. Η έκθεση της αστυνομίας, που υποβλήθηκε με την υποκίνηση του Μητροπολίτη, συμπεριλάμβανε την κατηγορία ότι ο ποιμένας είχε λάβει 'υπολογίσιμα ποσά χρημάτων από το Βρετανικό Προξενείο στη Θεσσαλονίκη, χωρίς να αποκλείεται η χρήση τους για κάποιο άλλο σκοπό...».

Τα παιδιά πληροφορητές δε βιώνουν καθεστώς διακρίσεων στο σχολικό χώρο καθώς πλέον πλήθος νέων συμμαθητών από άλλες βαλκανικές και πιο μακρινές χώρες είναι φορείς άλλων θρησκειών και δογμάτων. Σε αυτήν την κατεύθυνση βοηθάει πολύ η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα πολυπολιτισμικότητας και ισότιμης αντιμετώπισης μαθητών που προέρχονται από διαφορετικά εθνοπολιτισμικά ή θρησκευτικά περιβάλλοντα.

Στη διατήρηση και ενίσχυση της Ευαγγελικής Κοινότητας πέρα από τα πρόσωπα σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι δομές-θεσμοί που προέκυψαν από την παρουσία της Κοινότητας στην Κατερίνη. Μπορούμε να διατυπώσουμε την παρατήρηση ότι το Κυριακό σχολείο αλλά και η κατασκήνωση αποτελούν δύο πετυχημένους θεσμούς που συσπειρώνουν και αποτελούν σημείο αναφοράς της κοινότητας. Είναι πολύ σημαντικό ότι οι εκκλησιαστικοί λειτουργοί και οι υπεύθυνοι των δομών παρακολουθούν συστηματικά και λαμβάνουν τα μηνύματα για τη βελτίωση και την εξέλιξή τους μέσα σε ένα κοινωνικοπολιτισμικό γίνεσθαι που συνεχώς αλλάζει⁸⁰.

Ο δυναμισμός της Κοινότητας δεν είναι αρκετός για να εμποδίσει μία πληθυσμιακή συρρίκνωση της για την οποία δεν μπορεί να δοθεί μια μονοσήμαντη απάντηση. Τα οικονομικά προβλήματα των προηγούμενων δεκαετιών επηρέασαν και τα μέλη της κοινότητας και οδήγησαν αρκετά από αυτά στο δρόμο της μετανάστευσης.

Ένα ακόμη ζήτημα είναι οι μεικτοί γάμοι οι οποίοι μοιραία «κρατούν» το νέο ζευγάρι μακριά από τους χώρους της εκκλησίας, καθώς το θέμα της θρησκευτικής πίστης, όπως μας εκμυστηρεύτηκαν είναι σημείο τριβής σε τέτοιου είδους ζευγάρια. Το πιο σημαντικό πρόβλημα όμως, όπως διαπιστώνεται από τους εκκλησιαστικούς λειτουργούς είναι η εκκοσμίκευση, φαινόμενο που παρουσιάζεται και σε πιστούς άλλων δογμάτων και θρησκειών και τους κάνει να επιδεικνύουν υλιστική συμπεριφορά.

---

⁸⁰Βλ. Δ. Μιχαήλ, (1997). *Έθνος, Εθνικισμός και Εθνική συνείδηση*, Αθήνα, Λεβιάθαν.

5.1. Προτάσεις – προοπτικές της έρευνας

Το κράτος οφείλει να λειτουργεί με βάση την ισονομία και την ισοπολιτεία, και να διασφαλίζει την ελευθερία των πολιτών. Η χώρα μας ως μέλος της ευρωπαϊκής οικογένειας έχει θωρακιστεί συνταγματικά και νομοθετικά απέναντι σε ζητήματα ανεξιθρησκίας και προστασίας των πολιτών απέναντι σε οποιαδήποτε αυθαιρεσία. Η πρότασή μας είναι να περάσουν αυτές οι σύγχρονες αντιλήψεις και ως νοοτροπία στο σύνολο των πολιτών ώστε να διασφαλίζεται το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του.

Σε μια κοινωνία πολιτιστικά και θρησκευτικά πλουραλιστική, όπως είναι η σύγχρονη, καμιά ομάδα, μεγάλη ή μικρή, δεν μπορεί να επιβάλλει τις απόψεις της στους άλλους. Για αυτό θα ήταν σκόπιμο οι μαθητές να αποκτούν ασφαλή και αντικειμενική γνώση των μεγάλων θρησκειών της οικουμένης, χωρίς να παρεμποδίζεται συγχρόνως και η κριτική διάθεση που απαιτείται για την εμπέδωση της δικής τους πολιτιστικής και θρησκευτικής προοπτικής. Πρόκειται για μία διαδικασία επικοινωνίας με την ετερότητα και αναζήτησης ομοιοτήτων και διαφορών με σκοπό την αντιρατσιστική και πολυπολιτισμική εκπαίδευση. Συγχρόνως δίνει τα εφόδια στους μαθητές να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν σύγχρονα προβλήματα του παγκοσμιοποιημένου κόσμου με θρησκευτική διάσταση, όπως ο θρησκευτικός φανατισμός, ο φονταμενταλισμός, η μισαλλοδοξία, ο ρατσισμός, οι διακρίσεις, οι θρησκευτικές συγκρούσεις ή ο θρησκευτικός αποχρωματισμός και το φαινόμενο της εκκοσμίκευσης.

Πρέπει λοιπόν η οργανωμένη πολιτεία να προχωρήσει σε ένα γενναίο διάλογο γύρω από τα ζητήματα της πολυπολιτισμικότητας και της θρησκευτικής διαφοροποίησης. Τα πορίσματα αυτού του διαλόγου θα ενισχύσουν την πολιτεία και θα θέσουν τις βάσεις για μια εκπαίδευση που θα αγκαλιάζει όλους τους μαθητές. Σε αυτό θα βοηθήσει πολύ η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών πάνω σε ζητήματα πολυπολιτισμικότητας, ο σχεδιασμός αναλυτικών προγραμμάτων κατάλληλων για μία τέτοιου είδους στοχοθεσία και η παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού που θα ενισχύσει τους εκπαιδευτικούς.

Απαιτείται, γενικότερα, μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με στόχο την κατάργηση των διακρίσεων. Πέρα από τις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις και τις αναθεωρήσεις των αναλυτικών προγραμμάτων και τη τήρησή τους σε θεσμικό επίπεδο, οι οποίες στοχεύουν στην αλλαγή των εκπαιδευτικών δομών, πρέπει οι

εκπαιδευτικοί να επαναπροσδιορίσουν το ρόλο τους σε σχέση με τους πολιτισμικά διαφέροντες μαθητές και τις κοινότητες τους. Αυτή είναι η βαθιά τομή σε μία εκπαιδευτική μεταρρύθμιση η οποία θα προάγει τη διαπολιτισμική αγωγή⁸¹.

Πρέπει, εξάλλου, ο εκπαιδευτικός να κατανοήσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελείται η εκπαιδευτική διαδικασία, να δημιουργήσει σχέση εμπιστοσύνης με τους μαθητές του. Μια σχέση ουσιαστικής επαφής στην οποία θα είναι φυσικά σαφή τόσο τα όρια και η δυναμική όσο και το γνήσιο ενδιαφέρον του εκπαιδευτικού για τη ζωή των μαθητών του. Η σχέση αυτή δε χτίζεται από τη μια μέρα στην άλλη. Απαιτεί ειλικρινείς προθέσεις. Απαιτεί δηλαδή ένα «άνοιγμα» από την πλευρά του εκπαιδευτικού. «Άνοιγμα» προς τον άλλο, αυτόν που φαίνεται τόσο διαφορετικός, όχι για να τον αφομοιώσει, αλλά για να τον ακούσει, να τον καταλάβει και να βρει τις συνιστάμενες στις οποίες θα μπορέσει να στηριχτεί για να φτιάξει τη γέφυρα που θα οδηγήσει τα παιδιά στην επιθυμία να μάθουν.

Είναι επίσης σημαντικό το παράδειγμα της Κατερίνης να αποτελέσει τον οδηγό και για άλλες κοινότητες ώστε το έργο, οι δράσεις και οι δομές διαφορετικών κοινοτήτων να προβάλλονται και οι πολίτες αυτών των περιοχών να έχουν τη δυνατότητα να γίνουν μέτοχοι αυτού του πλούτου.

---

⁸¹ Βλ. Γ. Χατζηγεωργίου, Γ. *Πρόταση για ένα Σύγχρονο Αναλυτικό Πρόγραμμα*. Ατραπός, Αθήνα, 2003

Επίλογος

Στην παρούσα έρευνα αποτυπώθηκε η διαλεκτική σχέση Κράτους-θρησκείας μέσα από μία ευρωπαϊκή διάσταση. Καταγράφηκε η ιστορική πορεία του συγκεκριμένου δίπολου και οι ποικίλες διαλλακτικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους όπως αυτές αποτυπώνονται στο νομοθετικό πλαίσιο των ευρωπαϊκών κρατών.

Στη συνέχεια παρουσιάστηκε η ελληνική περίπτωση εξειδικεύοντας την οπτική μας στην κοινότητα των Ευαγγελικών και πιο συγκεκριμένα στην Ευαγγελική κοινότητα της Κατερίνης. Αφού τέθηκαν τα ερευνητικά ερωτήματα εργαστήκαμε με ανθρωπολογικά επιστημονικά εργαλεία για να καταλήξουμε ότι για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα η Ευαγγελική κοινότητα παρά τη δυναμική παρουσία της με πλήθος δραστηριοτήτων παρέμενε στην αφάνεια θύμα του δόγματος «Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια». Ως αποτέλεσμα αυτού του δόγματος ήταν ο ομολογιακός χαρακτήρας της σχολικής θρησκευτικής διδασκαλίας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Εντοπίστηκαν επίσης ζητήματα που αντιμετώπισαν μεμονωμένα μέλη της Ευαγγελικής κοινότητας αλλά και η ίδια η Κοινότητα ως Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου. Τα παραπάνω όμως αποτελούν παρελθόν χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν πρέπει να είμαστε ευαισθητοποιημένοι και να εργαζόμαστε συνεχώς σε ζητήματα που αφορούν τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και την αξιοποίηση της ετερότητας.

Η Ελλάδα πλέον είναι σήμερα μια σταθερή, δημοκρατική κοινωνία, το Σύνταγμα και το δικαίκο σύστημα της οποίας προστατεύει τον κάθε πολίτη από οποιαδήποτε αυθαίρετη συμπεριφορά.

Κλείνοντας, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η συμμετοχή της Κοινότητας των Ευαγγελικών στην κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της Κατερίνης και του νομού γενικότερα είναι ακόμη ιδιαίτερα αισθητή και προκαλεί το θαυμασμό με τις ποικίλες και αξιόλογες δραστηριότητές της. Ο θεσμός του Κυριακού σχολείου και της κατασκήνωσης ενισχύουν τους δεσμούς μεταξύ των μελών της κοινότητας και αποτελούν το ερέθισμα να έρθουν κοντά περισσότεροι νέοι άνθρωποι.

Τα σημερινά προβλήματα της κοινότητας είναι η συρρίκνωσή της από γενικότερα προβλήματα που αφορούν το σύνολο των ελλήνων πολιτών. Όπως τονίζεται από τους ίδιους όμως η Ευαγγελική Εκκλησία δεν κινδυνεύει από κάποιον εξωτερικό διωγμό αλλά από ένα κίνδυνο πνευματικής φύσης. Πρόκειται για την

εκκοσμίκευση της κοινωνίας, ένα φαινόμενο, που αντιμετωπίζουν όλες οι χριστιανικές εκκλησίες, τόσο στη χώρα μας όσο και στον ευρύτερο κόσμο, καθώς έρχονται αντιμέτωπες με τον «νέο δυτικό μεταχριστιανικό πολιτισμό». «Ο απαρέγκλιτος στόχος της Ευαγγελικής Εκκλησίας μέσα σε αυτό το πλαίσιο είναι να λειτουργεί ως μάρτυρας του Ιησού Χριστού σε κάθε τομέα και δραστηριότητα της ζωής της»⁸².

Σύμφωνα με τις συνταγματικές επιταγές και τη σύγχρονη θεώρηση των κοινωνικών αξιών, οι οποίες έχουν αποκτήσει οικουμενική αξία, η πολιτεία οφείλει να είναι ουδετερόθρησκη. Η αποφυγή διακρίσεων σχετικά με το θρήσκευμα είναι υποχρέωση μιας οργανωμένης πολιτείας που οφείλει να παρέχει σε κάθε πολίτη το δικαίωμα ελεύθερης πίστης και έκφρασης. Άλλωστε η ένταξη της χώρας μας στην ευρωπαϊκή οικογένεια αποτελεί την εγγύηση ότι καμιά ομάδα δε νομιμοποιείται να επιβάλλει τις όποιες απόψεις της στους υπόλοιπους πολίτες. Η ισονομία, η ισοπολιτεία και η διασφάλιση της ελεύθερης έκφρασης των πολιτών αποτελούν τα θεμέλια μιας πλουραλιστικής πολιτιστικά και θρησκευτικά κοινωνίας.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι μαθητές, πέρα από τις θρησκευτικές γνώσεις που λαμβάνουν σε οικογενειακό επίπεδο και δεν είναι πάντα οι πλέον αντικειμενικές, θα πρέπει να αποκτούν σε σχολικό επίπεδο αντικειμενική γνώση των μεγάλων θρησκειών της οικουμένης. Με αυτή τη γνώση από μικρή ηλικία θα είναι σε θέση να ξεπερνούν ζητήματα θρησκευτικού φανατισμού και ρατσισμού κατανοώντας τα σύγχρονα προβλήματα που εδράζονται σε θρησκευτική βάση εξαιτίας της άγνοιας και της παραπληροφόρησης.

---

⁸²Βλ. Α., Κάλφας, Π., Παπαγεωργίου, σ. 114

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Amos - Hatch, J., (ed.), (1995). *Qualitative Research in early Childhood Development*, London: Praeger, Westport.

Balerdi, F., (1997). Bilingualism and Biculturalism in the Basque Country, *Education Review*, vol.49 (2), p.141-149.

Barnes, D., (1982). *Practical Curriculum Study*, London: Routledge and Kegan Paul.

Berelson, B., (1971). *Content Analysis in Communication Research*, New York: Hafner Publishing Company.

Blumberg, A. & Blumberg, P. (1994). *The Unwritten Curriculum. Things Learned but not Taught in Schools*. California: Corwin Press, Inc.

Blurton – Jones, N., (1975), (ed.). *Ethological Studies of Child Behavior*, Cambridge , England: Cambridge University Press

Casanova J.,(1994). *Public Religions in the Modern World*, Chicago: University Press.

Cole, M. (ed.) (1989). *The Social Contexts of Schooling*. London: Falmer Press.

Christensen H., E., (1995). "Is the Lutheran Church still the State Church?: an Analysis of Church- State Relations in Finland", *"Brigham Young University Law Review"*, σ.585-601

Denzin, N .K. and Lincoln, Y. S., (1994). *Handbook of qualitative Research* Thousand Oaks, California: Sage

Dreeben, R. (1968). *On What Is Learned In School*. Reading, Mass: Addison-Wesley.

Dreeben, R. (1967). The Contribution of Schooling to the Learning of Norms. *Harvard Educational Review*, 37.

Durham, W.C., Jr., (1996). "Perspectives on Religious Liberty: A Comparative Framework", σε: J. D. Van Der Vyver, J. Witte, Jr. (eds.) *Religious Human Rights in Global Perspective: Legal Perspectives*, Martinus Nijhoff, Publishers, p.p. 1-44

Feinberg, W. & Soltis, J. (1992). *School and Society*. New York: Teacher College Press.

Feldman, S., (1977). *Please don't wish me a Merry Christmas: A Critical History of the Separation of Church and State*, New York: University Press.

Fetterman, D.M., (1989). *Ethnography. Step by step*. Applied Social Research Methods, Newbury Park, London: Sage Publications.

Frazer, C., (1969). *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852*, Cambridge University Press

Frazier N., Sadker M., (1973). *Sexism in School and Society*, New York: Harper and Row.

Frank, T., (1997). "Is Personal Freedom a Western Value?", *American Journal of International Law* 91 (4), p.p.593-627

Gelfand G., (1987). "Of Monkey's and Men - An Atheist's Heretical View of the Constitutionality of Teaching the Disproof of a Religion in the Public Schools", *Journal of Law & Education*, 16 (3), p.p.271-338.

Goetz, J.P., Lecompte, M.D., (1984). *Ethnography and Qualitative Design in Educational Research*, London: Academic Press.

Gordon, D., (1982). "The concept of the Hidden Curriculum", *Journal of Philosophy of Education*, vol. 16, p.p.187-198.

Gustafson C., Juviler, P., (eds.), (1998). *Religion and Human Rights, Competing Claims?* M.E. Sharpe, N. York: σ.12-35

Hammersley, M., & Atkinson, P., (1983). *Ethnography, Principles in Practice*, London: Tavistock Publications.

Hammersley, M., (1990). *Classroom Ethnography: empirical and methodological essays*, Milton Keynes, Philadelphia: Open University Press.

Halstead, J. M. (1996). Values and Values Education in Schools. In Halstead, J. M. & Taylor, M.J. (eds) *Values in Education and Education in Values*. London: The Falmer Press.

Hitchcock, G., Hughes, D., (1989). *Research and their Teacher. A qualitative Introduction to Schoolbased Research*, London: Routledge.

Howe, K.R., (1988). Against the quantitative – qualitative incompatibility thesis or dogmas die hard , *Educational Researcher*, 17(8), p.p. 10 – 16.

Jackson, P. (1968). *Life in classrooms*. Holt, New York: Rinehart and Winston.

Jackson, P., Boostrom, R. & Hansen, D., (1993). *The Moral Life of Schools*. San Francisco: Jossey-Bass.

Knapp, M.L., (1972). *Non verbal Communication in Human Interaction*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

Levack, B., (1987). *The witch-hunt in early modern Europe*, London-N. York: Longman, p.p.63-92

Makrides, V., (1991). "Orthodoxy as a condition sine qua non: religion and state/politics in modern Greece from a sociohistorical perspective", *"Ostkirchliche Studien"* vol. 40 , p.p.281-305

McLaren, R. (1994). *Life in schools: An Introduction to Critical Pedagogue in the Foundation of Education*, New York: Longman.

McCLEAN, D., (1989). "State financial support for the Church: the United Kingdom", σε: *Church and State in Europe, State Financial Support, Religion and the School*, Proceedings of the meeting Milan-Parma, October 20-21, 1989, Dott. A. Giuffre Editore, S.p.A. Milan 1992, σ.77-84, εδ. σ.77.

Meigham, R. (1983). *A sociology of education*. London: Holt Education.

Robinson, R.E.D., (1974). «An Ethnography of classrooms» in EGGLESTON, I., (ed.), *Contemporary Research in the Sociology of Education*, London, Methuen.

Sadurski, W., (1990). *Moral Pluralism and Legal Neutrality*, Dordrecht, Boston , p.167.

Sadurski, W., (1999). "Rights and Freedoms under the New Polish Constitution: Reflections of a Liberal" σε: WYRZYKOWSKI, M., (1999) (ed.), *Constitutional Essays*, Institute of Public Affairs, Warsaw , σ.2V35-255, ειδ.σ.253επ.

Shaffir, W., and Stebbins, R.A., (eds.), (1991). *Experiencing fieldwork. An inside view of qualitative research*, Sage, USA.

Silverman, D. (2000). " Analyzing Talk and Text" in N. K. Denzin and Y.S. Lincon (eds), *Handbook of Qualitative Research*, 2nd Ed., London, Sage

Sprandley, J.P., (1979). *The Ethnography Interview*, Holt, Rinehart, and Winston, USA.

Sprandley, J.P., (1980). *Participant Observation*, Holt, Rinehart and Winston.

Spyropoulos Ph.(1981). *Die Beziehungen zwischen Staat und Kirche in Griechenland*, Universität Freiburg

Strauss, A. & Corbin, J., (1998). *Basics of Qualitative Research*. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory, London:Sage

Troiannos Sp., (1992). "Die Beziehungen zwischen Staat und Kirche in Griechenland", "Orthodoxes Forum" vol. 6 σ.221-231

Tschannen O., (1992). *Les théories de la sécularisation*, Genève: Droz

Woods, P., (1991). *Inside School, Ethnography in Educational Research*, London: Routledge.

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Ε. (1997). «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: «εμείς» και οι «άλλοι», στο Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα Θ.,(επιμ.), «Τι είν' η πατρίδα μας;» *Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Αγαπίδη Ι., (1950), «Ελληνικαί Ευαγγελικαί Κοινότητες της Μικράς Ασίας» σελ. 16-23, 38-41, Θεσσαλονίκη: Ι.Ε.

Άκογλου, Ξ., (1964). Από τη ζωή του Πόντου, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, τ.Β΄, σ.21

Αμπατζόγλου, Φ (1998). *Ο άλλος εν διαγωγώ (η εικόνα του εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας)*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Ανδρούσου, Α., Μάγος, Κ. (2001). «Η καθημερινή εκπαιδευτική πράξη» στο Εκπαίδευση: *Πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες*, τόμος Β΄: Εθνοπολιτισμικές Διαφορές και Εκπαίδευση, Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Ασκούνη, Ν., & Ανδρούσου Α., (2001). Οι «άλλοι» μαθητές στο σχολείο: από την αφομοίωση των διαφορών στη «διαπολιτισμική αναζήτηση», στο Εκπαίδευση: *Πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες*, τόμος Β΄: Εθνοπολιτισμικές Διαφορές και Εκπαίδευση, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Ασκούνη, Ν. (2004). Κοινωνικές ανισότητες στο σχολείο, Κλειδιά και Αντικλειδιά, ΥΠΕΠΘ, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών

Βακαλιός,Θ. (1997). *Το πρόβλημα της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης στη Δυτική Θράκη*, Αθήνα: Gutenberg.

Βάμβουκας, Μ., (1998), *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*, Σειρά: Επιστήμες της Αγωγής, Αθήνα, Γρηγόρης.

Βενιζέλος Ζ, (1998). *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος και της Ολομέλειας της Βουλής επί των προτάσεων αναθεώρησης διατάξεων του Συντάγματος*, Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος Θ΄ - Σύνοδος Β΄, Αθήνα σ.8 και 140

Βρεττός, Ε. Γ. - Καψάλης, Γ. Α. (1994). *Αναλυτικά προγράμματα*. Θεσσαλονίκη: ART of TEXT.

Γκότοβος, Α., (1983). «Η ποιοτική έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής. Μεθοδολογικές προϋποθέσεις για την εμπειρική προσέγγιση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας» στο *Δωδώνη*, Τόμος 12^{ος} , Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, σ.σ. 199 – 234.

Γκότοβος, Α., (1986). *Η λογική του υπαρκτού σχολείου*, Αθήνα: Σύγχρονη Εκπαίδευση.

Γκότσης Γ., (1996). *Θρησκεία, Νεωτερικότητα και σύγχρονη πολιτισμική ταυτότητα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας.

Γκότσης, Γ., (1998). "Εξουσία και πολιτική εκκλησιολογία στη δυτικοευρωπαϊκή μεσαιωνική πολιτειολογική σκέψη", *"Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης"* 11 ,, σ.99-135

Cohen, L – Manion, L., (1997). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας* (μετ. Μητσοπούλου, Φιλοπούλου), Σειρά: εκπαιδευτική βιβλιοθήκη, Αθήνα: Έκφραση.

Δήμου, Γ., (1987). *Ελληνικό τμήμα διεθνούς Αμνηστίας, Ανθρώπινα δικαιώματα. Οι κυριότερες διεθνείς συμβάσεις*, Unesco, Αθήνα

Δήμου, Π., (2001). *«Το Δημάριο, το χωριό μας, ήθη και έθιμα»*, Ξάνθη, Σπανίδης

Δραγώνα, Θ., (1990). «Συναρθρώσεις ποσοτικών και ποιοτικών προσεγγίσεων ή όταν τα διχαστικά τείχη καταρρέουν» στο *ΔΩΔΩΝΗ, τόμος ΙΘ', μέρος τρίτο*, Επιστημονική επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφικής, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα, σ.σ. 31 – 39.

Ενεπεκίδης, Π., (1969). *Οι διωγμοί των Εβραίων εν Ελλάδι 1941-44*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, σ.σ.19-20

Θεοχαρίδης, Π. (1994). *Πομάκοι. Οι Μουσουλμάνοι της Ροδόπης*. Ξάνθη. Εκδ. Π.Α.ΚΕ.ΘΡΑ.

Καλοποθάκη, Δ., (1923). *Η Πίστις των Ελλήνων Ευαγγελικών*, Αθήνα: «ο Λόγος».

Κάλφας, Α., και Παπαγεωργίου, Π., (2001). *Ο Συνοικισμός Ευαγγελικών της Κατερίνης (1923-2000)*, Κατερίνη: Τα Τραμάκια

Κανακίδου, Ε. (1994). *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα

Κανακίδου, Ε. (1996). «Το Δίγλωσσο Αναλυτικό Πρόγραμμα και η Παράλληλη Διδασκαλία στα Μουσουλμανικά Σχολεία της Δ.Θράκης», περ. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.89, σ.47-54.

Κελεσιδής, Γ., Μαραγκός, Σ. (2003). «Από τα Μειονοτικά Σχολεία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» 6^ο Διεθνές Συνέδριο «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Τα Ελληνικά ως δεύτερη ξένη γλώσσα» Πάτρα.

Κονιδάρι, Ι., (1996). *Εκκλησιαστικά Άτακτα*, Αθήνα :Αντ. Σάκκουλας, σ.306

Κοντάκος, Α. – Πολεμικός, Ν., (2000). *Η Μη Λεκτική Επικοινωνία στο Νηπιαγωγείο*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κυριακάκη Μ. Β., (1985) , *Πρωτοπορία και Πρωτοπόροι*, σελ. 93-95, 113-127, 145-149

Νικολοπούλου-Σακκά, Ν, (2000), "Σχέσεις Εκκλησίας και Κράτους. Η περίπτωση της Ισπανίας", *Δίκαιο και Πολιτική*, 15(χ.χ.), σ.143-165

Μάγος, Κ. (2005α). «Ο καφές του παρατηρητή: αξιοποιώντας το ερευνητικό εργαλείο της παρατήρησης στην καθημερινή εκπαιδευτική πράξη» στο *Γέφυρες*, τχ.24, σ.58-63

Μάγος, Κ. (2005β). «Συνέντευξη ή παρατήρηση;» Η έρευνα στη σχολική τάξη. Στο *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, τχ.10, σ.σ.5-19

Μαρίνος Α., (1984). *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, Αθήνα: Ίδρυμα Ι. & Ε. Γρηγοριάδου

Mason, J. (1996). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ματσούκα, Ν., (1995). *Ο Προτεσταντισμός*, Θεσσαλονίκη: .Πουρνάρα.

Μαυριά Κ., Παντελή, Α., (1996). *Συνταγματικά Κείμενα*, Ελληνικά και Ξένα, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας, 3η έκδ. , σ. 566.

Μαυρομμάτης Γ. (2002). «Γιατί ο μικρός Μεμέτ δε μαθαίνει Ελληνικά. Ζητήματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας στα παιδιά των μουσουλμάνων μειονοτικών της Θράκης» στο Ε.Τρέσσου-Σ.Μητακίδου (επιμ.) *Η διδασκαλία της*

γλώσσας και των μαθηματικών: εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 394-401.

Μιχαήλ, Δ. (1997). *Έθνος, Εθνικισμός και Εθνική συνείδηση*, Αθήνα: Λεβιάθαν.

Μπέης Κ., (1997). *Η θρησκευτική Ελευθερία(θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη)*, Κέντρο Δικανικών Μελετών, Δικον.Διάλογοι IV, σελ. 208 επιμέλεια έκδοσης Κ.Μπέη, Αθήνα :ΕΥΝΟΜΙΑ.

Παναγιωτίδης, Ν., (1996). *Το Μειονοτικό Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας*, Αλεξανδρούπολη: Γνώμη.

Παμπούκης , Γ., (1999). *Στην τροχιά ενός Θεού. Απόπειρα προσέγγισης των πραγματικών γεγονότων στις μονοθεϊστικές θρησκείες*, Αθήνα :Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.

Παπαδάκη Ε., Μιχαηλίδη, Ε., (1995). *Η σιωπηλή γλώσσα των συναισθημάτων. Η μη λεκτική επικοινωνία στις διαπροσωπικές σχέσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Περιοδικό *Σύναξη*, τεύχος 51 (1994). Αφιέρωμα στον Προτεσταντισμό.

Πηγιάκη, Π., (1994), [Επαν.2004], *Εθνογραφία: Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην Κοινωνική και Παιδαγωγική έρευνα*. Εκδ. Γρηγόρης

Πολεμικός Ν. & Κοντάκος, Α. (επιμ.) (2002). *Μη λεκτική επικοινωνία*, Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα

Σαλτσή, Δ., (1955). *Χρονικά Κοτυώρων*, σ.148

Στεφανίδη, Β., (1978). *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σ. 586

Σωτηρέλη, Γ., (1998), *Θρησκεία και εκπαίδευση κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Από τον κατηχητισμό στην πολυφωνία*, Αθήνα- Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας ,3η έκδ.

Τρωιανός Σ., Δημακόπουλος, Χ. (1999). *Εκκλησία και Πολιτεία. Οι σχέσεις τους κατά τον 19ο αιώνα (1833-1852)*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας

Τσιτσελίκη Κ., Κονιδάρης Ι. (1994). *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεώς τους*, Αθήνα-Κομοτηνή : Αντ. Σάκκουλας

Φίλιας, Β., (1996). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα: Gutenberg.

Φραγκουδάκη, Α., (1985). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Φραγκουδάκη, Α., Δραγώνα Θ.(επιμ.).(1997). *«Τι είν' η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση», Αθήνα: Αλεξάνδρεια.*

Φραγκουδάκη, Α., (2001). «Η κοινωνική ανισότητα στην εκπαίδευση» στο Εκπαίδευση: Πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες, τόμος Α: Κοινωνικές ταυτότητες/ετερότητες-Κοινωνικές ανισότητες, διγλωσσία, και σχολείο, Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Φραγκουδάκη, Α., (2004). *Η εθνική ταυτότητα, το έθνος και ο πατριωτισμός, Κλειδιά και Αντικλειδιά*, ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Χατζηαντωνίου, Γ., (1955). *Η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση του 16ου αιώνα*, Εκδόσεις «Ο Λόγος».

Χατζηαντωνίου, Γ., (1957), *Το Ευαγγέλιο ανοιχτό*, Β' Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας Αθηνών.

Χατζηαντωνίου, Γ. (1995), *Η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση του Δέκατου Έκτου Αιώνα*, Εκδόσεις «ο Λόγος».

Χατζηλέλεκας, Δ., (2003). *Η Καθολική Κοινότητα της Σύρου*, Ι.Ε.

Χριστόπουλος, Δ., (1999), (επιμ.) *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*, Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, Αθήνα: Κριτική.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο/Η κάτωθι υπογεγραμμένος/η.....του.....
επιτρέπω στον εκπαιδευτικό-ερευνητή Σαπίδη Παναγιώτη του Ιορδάνη να κάνει
χρήση της συνέντευξής που του έδωσα της οποίας έχω αντίγραφο και
πραγματοποιήθηκε στις.....στη διπλωματική εργασία την οποία εκπονεί στα
πλαίσια του ΜΠΣ του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του
Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και αφορά την Ευαγγελική Κοινότητα Κατερίνης χωρίς να
γίνεται αναφορά σε προσωπικά μου στοιχεία (ονοματεπώνυμο και επάγγελμα).

Ο Ερευνητής

Ο Δηλών

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

A. Θέματα σχετικά με τους μαθητές

1. Η ταυτότητα των Ευαγγελικών (εθνοπολιτισμική καταγωγή, φύλο, ηλικία κλπ)
2. Τα γνωστικό επίπεδο
3. Η στάση τους απέναντι στο σχολείο (τακτικότητα φοίτησης, ενδιαφέρον για το μάθημα, υλοποίηση εργασιών σπιτιού κ.α.)
4. Κινητικότητα στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες.
5. Γενικότερη συμπεριφορά των μαθητών στην τάξη

B. Θέματα σχετικά με τη διδακτική μεθοδολογία και την εκπαιδευτική πράξη

1. Η συνήθης διδακτική μεθοδολογία των εκπαιδευτικών
2. Άλλες διδακτικές προσεγγίσεις που χρησιμοποιούν
3. Η διδακτική προσέγγιση των θρησκευτικών θεμάτων και οι θρησκευτικές εορτές στο σχολείο
4. Οι σχολικές εκδρομές και επισκέψεις
5. Η προετοιμασία του μαθήματος
6. Οι μέθοδοι αξιολόγησης των μαθητών
7. Η επιβράβευση και η τιμωρία των μαθητών

Γ. Θέματα σχετικά με το αναλυτικό πρόγραμμα

1. Τα σχολικά βιβλία και άλλο εκπαιδευτικό υλικό που χρησιμοποιούνται από τους εκπαιδευτικούς
2. Το περιεχόμενο του αναλυτικού προγράμματος και η κάλυψη της διδακτέας ύλης.

3. Τα βιβλία και το εκπαιδευτικό υλικό του Κυριακού Σχολείου

Δ. Θέματα σχετικά με γονείς και εκπαιδευτικούς

1. Η στάση των γονιών απέναντι στο σχολείο. Επικοινωνία των γονιών με τους εκπαιδευτικούς
2. Η συνεργασία και η σχέση του Κυριακού σχολείου με το «κανονικό» σχολείο

Ε. Θέματα σχετικά με το σχολείο

1. Το γενικότερο κλίμα του σχολείου
2. Τα συνήθη καθημερινά προβλήματα και οι τρόποι υπέρβασής τους

ΣΤ. Θέματα σχετικά με τους Ευαγγελικούς και το Κυριακό Σχολείο

1. Σύγκριση μεταξύ γενικών και Ευαγγελικών και γενικότερα μειονοτικών σχολείων
2. Γενικότερες απόψεις των εκπαιδευτικών των γενικών σχολείων για τους Ευαγγελικούς

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΡΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (ΜΗΝΑΣ- ΧΡΟΝΟΣ)	ΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
7/2009	Προσέγγιση πεδίου-Διεξαγωγή πιλοτικής έρευνας
12/2009	Παρατήρηση, αρχικές συνεντεύξεις, διανομή ερωτηματολογίων
3/2010	Παρατήρηση εκπαιδευτικών δομών, γενικής εκπαίδευσης
4/2010	Παρατήρηση εκπαιδευτικών δομών Ευαγγελικής εκκλησίας
6/2010	Αναστοχασμός-Καταγραφή

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Το άρθρο 16 παρ. 2, το οποίο προβλέπει την καλλιέργεια θρησκευτικής συνείδησης, σε συνδυασμό με το άρθρο 3 παρ. 1, αφορά κυρίως τη γνωριμία και σπουδή της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης. Επειδή, όμως, σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ. 1, «Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη» και «Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη...», η θρησκευτική αγωγή υπόκειται σε απαλλαγές και εξαιρέσεις, όταν ορισμένοι μαθητές ή οι κηδεμόνες τους το επιθυμούν. Εφαρμόζοντας την συνταγματική επιταγή, το περιεχόμενο της θρησκευτικής αγωγής στη δημόσια εκπαίδευση έχει ως προσανατολισμό τη γνώση γύρω από την πίστη, την παράδοση, τη ζωή και τον πολιτισμό της Ορθοδοξίας, αλλά και τη γνωριμία με τις άλλες χριστιανικές Εκκλησίες, Ομολογίες και Παραδόσεις, με το θρησκευτικό φαινόμενο γενικότερα καθώς και με τις μεγάλες Θρησκείες του κόσμου.

Στο πλαίσιο αυτό, οι αλλόδοξοι ή αλλόθρησκοι μαθητές έχουν, ως γνωστόν, τη δυνατότητα απαλλαγής από το μάθημα των θρησκευτικών. Οι αλλόδοξοι μαθητές, Ρωμαιοκαθολικοί και Προτεστάντες, έχουν μάλιστα τη δυνατότητα διδασκαλίας ιδιαίτερου ομολογιακού θρησκευτικού μαθήματος σύμφωνα με το άρθρο 14, παρ. 17 του Ν. 1566/85. Οι αλλόθρησκοι μαθητές στα δημόσια σχολεία της χώρας δεν διδάσκονται ιδιαίτερο μάθημα θρησκευτικών σύμφωνα με τη θρησκεία τους, παρεκτός των Ελλήνων μουσουλμανοπαίδων στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης.

Ο Νόμος 1566/85 (στα άρθρα 1 παρ. 1, 6 παρ. 2 και 14 παρ. 17) εξειδικεύει τα περί θρησκευτικής αγωγής του Συντάγματος σε σχέση με την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση. Στο θεωρητικό πλαίσιό του, θέτει ως κύριο σκοπό της εκπαίδευσης «τη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου και καθολικού ανθρώπου σε σχέση», μεταξύ άλλων, και «με την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση».

Στο άρθρο 1 παρ. 1, ο σκοπός της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εξειδικεύεται έτσι, ώστε οι μαθητές «να διακατέχονται από πίστη προς την πατρίδα και τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης. Η ελευθερία της θρησκευτικής τους συνείδησης είναι απαραβίαστη». Ειδικότερα στο άρθρο 6 παρ. 2, επισημαίνεται ότι στο λύκειο επιδιώκεται η ολοκλήρωση των σκοπών της εκπαίδευσης, ώστε οι μαθητές, «Να συνειδητοποιούν τη βαθύτερη σημασία του

ορθόδοξου χριστιανικού ήθους και της σταθερής προσήλωσης στις πανανθρώπινες αξίες...».

**Συνέντευξη Πάστορα της Ευαγγελικής Εκκλησίας Κατερίνης κ. Υφαντίδη
Ιωάννη.**

1η ΕΡΩΤΗΣΗ: Πότε αναλάβατε τη θέση αυτή και ποιες είναι οι λειτουργίες που επιτελείτε στα πλαίσια αυτού του ρόλου;

Ανέλαβα το λειτούργημά μου πριν από 15 χρόνια στην τοπική κοινότητα. Είμαι χειροτονημένος λειτουργός από το 1982 στην ευρύτερη ελληνική Ευαγγελική εκκλησία και τα καθήκοντά μου είναι να υπηρετώ όλη την εκκλησία. Οδηγώ στις λατρείες και λειτουργίες της εκκλησίας, κηρύττω το Λόγο του θεού, κάνω τις ιερές τελετές της Βάπτισης και Θείας Κοινωνίας. Άλλες τελετές γάμους, κηδείες ,εγκαίνια, να κατηχώ τους νέους.

2η ΕΡΩΤΗΣΗ: Πότε αποκτήσατε το δόγμα;(από την οικογένεια του πατέρα, της μητέρας ή λόγω γάμου;)

Μέσω της μητέρας μου που ήταν ευαγγελική από τους γονείς της. Ο πατέρας είναι Ορθόδοξος και εξακολουθεί να διατηρεί την πίστή του. Συμμετέχει εδώ και 15 χρόνια ανελλιπώς στην Ευαγγελική εκκλησία, γιατί θέλει να έρχεται να ακούει το Ευαγγέλιο, χωρίς να αλλάζει δόγματα ή ταυτότητες. Είμαι βαπτισμένος ορθόδοξος. Διατηρώ το βάπτισμα μου και το Χρίσμα μου. Οι αδελφές μου αποφάσισαν να μην συμμετέχουν πουθενά. Χαρακτηρίζονται ορθόδοξες, αλλά κρατούν ουδέτερη στάση.

3η ΕΡΩΤΗΣΗ: Ήταν συνειδητή απόφαση μετά την ενηλικίωσή σας;

Ήταν μια συνειδητή απόφαση στα χρόνια της εφηβείας. Απόφαση ζωής ,παρά τους ενδοιασμούς του πατέρα μου. Υπηρετησα στο στρατό, παντρεύτηκα, έκανα σπουδές στο εξωτερικό και επέστρεψα στη διακονία. Η ζωή μας όλη βασίζεται στην πίστη μας στο Θεό. Ο καθένας από εμάς μέσα από τις τελετές της εκκλησίας μας αλλά και ατομικά προσπαθεί να γίνεται καλύτερος, φτάνοντας πιο κοντά στο Δημιουργό.

4η ΕΡΩΤΗΣΗ: Υπάρχουν σχέσεις με άλλες(Ευαγγελικές και μη) εκκλησίες του εξωτερικού ή του εσωτερικού ; Πως θα χαρακτηρίζατε τις σχέσεις σας με την Ορθόδοξη Εκκλησία;

Βεβαίως πολύ καλές. Η ελληνική ευαγγελική εκκλησία είναι από τα ιδρυτικά μέλη του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών από το 1948. Συμμετέχουν πλήθος Προτεσταντικών εκκλησιών καθώς και η Ορθόδοξη και Καθολική εκκλησία χωρίς να

είναι πλήρη μέλη. Έχουμε πολύ καλές σχέσεις με Προτεσταντικές εκκλησίες στο εσωτερικό και εξωτερικό. Οι σχέσεις με την ορθόδοξη εκκλησία στα πλαίσια του Παγκόσμιου . Συμβουλίου Εκκλησιών , στις επιτροπές μελέτης και άλλες επιτροπές , είναι εξαιρετικές και ευγενικές. Στον ελληνικό χώρο οι ευαγγελικοί είναι μειονότητα και τα πράγματα είναι διαφορετικά. Είναι κάπου εκεί στην άκρη. Είμαστε από τις λίγες χώρες στον κόσμο που δεν υπάρχει ένα Εθνικό Συμβούλιο Εκκλησιών , όπως στη Βρετανία, όπου εκεί συναντιούνται- συζητούν -επικοινωνούν και προσπαθούν να βρουν λύσεις σε κοινά προβλήματα με κοινούς αγώνες. Εκείνο που έχει βοηθήσει σε μια πολύ καλή σχέση σήμερα είναι η συμμετοχή στην Ελληνική Βιβλική Εταιρεία , χριστιανών-καθολικών-διαμαρτυρομένων ευαγγελικών, οι όποιοι συναντούν τον τοπικό μητροπολίτη κ. Αγαθόνικο. Είχε δημιουργηθεί μια μικροπαρεξηγησούλα, δεν χρειάζεται να μπω σε λεπτομέρειες, ξεπεράστηκε. Είναι καλές οι σχέσεις , είναι ανθρώπινες και πιστεύω ειλικρινείς. Δεν ήταν όμως έτσι πάντοτε τα πράγματα στο παρελθόν και ίσως με ρωτήσετε παρακάτω πράγματα.

5η ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιες είναι οι δράσεις -δραστηριότητες (θρησκευτικού, κοινωνικού , οικονομικού ή άλλου χαρακτήρα) που αναπτύσσει η Ευαγγελική Εκκλησία της Κατερίνης;

Σχεδόν ταυτόχρονα από την ίδρυση της μετά το 1923 με τον ερχομό των προσφύγων από τον Πόντο και τη Μ.Ασία μια από τις πιο σημαντικές διακονίες ήταν αυτή της Φιλοπτώχου που γιόρτασε πριν από μερικά χρόνια τα 80α της χρόνια. Χωρίς να επιλέξουν αν είναι ορθόδοξος ή ευαγγελικός πρόσφεραν σημαντική βοήθεια. Ένα μεγάλο έργο είναι αυτό της κατασκήνωσης στη Λεπτοκαρυά. Πέρα από τα παιδιά της κοινότητας μας και ευρύτερων ευαγγελικών κοινοτήτων συμμετέχουν πολλά παιδιά που είναι έξω από το χώρο , φίλων -γνωστών-συγγενών για 15 ή περισσότερες μέρες. Έχει κάνει καλές τις σχέσεις με την ευρύτερη κοινωνία. Επιλέγουν να βρεθούν όχι μόνο κάτω από τη φύση, τη θάλασσα, το βουνό. Αναγνωρίζουν οι γονείς , όταν επιστρέφουν τα παιδιά τους, την μεταμορφωτική δύναμη που έχει ασκήσει το Ευαγγέλιο , ο λόγος του θεού στη ζωή τους. Δεν πρέπει να χαρακτηριστεί ως προσελκυστικό μέσο. Διδάσκει ο καθένας αυτό που είναι , δεν βγαίνει έξω από τον εαυτό του, αυτό που είμαι αυτό διδάσκω. Ελπίζουμε ότι είναι κοινά πράγματα, γιατί εδώ δεν είναι κάτι που διαφέρει κανείς με τις άλλες μεγάλες ομολογίες. Λες κάποιες ιστορίες της Παλαιάς Διαθήκης και τις μεταφέρεις με έναν σύγχρονο τρόπο προς την κατάσταση, την πραγματικότητα και την κατανόηση του παιδιού. Μια διακονία που

έχει βγει από τα σπλάχνα της εκκλησίας είναι του Βενιαμίν. Προήρθε από παιδιά που έζησαν εδώ στο Ορφανοτροφείο που υπήρχε μετά τον πόλεμο. Τώρα έχει ανασταλεί η λειτουργία του. Το κτίριο που στεγαζόταν έχει μετατραπεί σε Οίκο Ηλικιωμένων - Γηροκομείο. Είναι ένα πρότυπο αν θέλετε να το γνωρίσετε. Ωφελήθηκαν στο Ορφανοτροφείο και τώρα προσφέρουν αυτή τη διακονία, τη βοήθεια προς τα παιδιά, η οποία μπορεί να συνεχιστεί μέχρι το Πανεπιστήμιο. Κι αυτό είναι πολύ ευχάριστο. Το γηροκομείο φέρει τον τίτλο «Ο Κάλος Σαμαρείτης». Δεν είναι σε εθελοντική βάση εκτός του διευθυντή και μερικούς άλλους. Οι υπόλοιποι εργάζονται εκεί. Πρόσωπα εντός και εκτός κοινότητας. Με πολύ αγάπη υπηρετούν περί τους 30 ηλικιωμένους. Υπάρχει προοπτική για επέκταση. Η τοπική κοινωνία εκτιμά την φροντίδα που έχουν εδώ οι ηλικιωμένοι, που βρίσκουν θαλπωρή και ανάπαυση εδώ.

Το τσουνάμι την περίοδο των Χριστουγέννων, οι καταστάσεις στο Αφγανιστάν, προσπαθεί να είναι εκεί η εκκλησία. Θα συλλέξουμε αμέσως ρούχα και αντικείμενα ή και χρήματα, ώστε η εκκλησία να είναι παρούσα. Μια άλλη διακονία που εδρεύει στην Αθήνα είναι «Τα χέρια βοήθειας». Δεν είναι δικός μας βραχίονας, ξεκινά από άλλους ανθρώπους. Τους έχουμε βοηθήσει και στο παρελθόν συλλέγοντας τρόφιμα και ρουχισμό. Έχουν προγράμματα βοήθειας προσφύγων. Τους παραλαμβάνουν, τους μαθαίνουν την ελληνική γλώσσα, την αγγλική, τους βοηθούν με τα χαρτιά τους, καλύπτουν τις βασικές ανάγκες τους σε μπάνιο σε καλό φαγητό, για μέρες για εβδομάδες ώστε να μπορέσουν να προσαρμοστούν στην ελληνική πραγματικότητα. Επίσης έχουμε δυο μικρότερες κοινότητες που βοηθούν άτομα να απεξαρτοποιηθούν. Η μια εδρεύει στην Αθήνα, τώρα πηγαίνει στη Θήβα, «ο Φιλήμων» και μια στη Θεσσαλονίκη, στον Ακροπόταμο. Περίπου 30 άτομα. Βοηθηθήκαν αρκετά άτομα αν και είχαμε και απογοητεύσεις. Αν κανείς συλλέξει και συγκρίνει τα αποτελέσματα με άλλους τεράστιους οργανισμούς, τα αποτελέσματα είναι συγκλονιστικά. Αγγίζουμε τους ανθρώπους. Ο Έλληνας είναι λίγο καχύποπτος, γιατί κανείς αυτά που κάνεις; Να σου πω. Μια κυρία ήρθε τελευταία στο χώρο, την παρέπεμψε μια άλλη. Σαν αποτέλεσμα το σπίτι της όλο είχε μεταμορφωθεί. Οι άνθρωποι αυτοί είναι σαν να ξαναζούν. Ελπίζουμε βέβαια αυτό να έχει διάρκεια. Είναι από αυτά που φέρνουν δάκρυα στα μάτια, λες αξίζει, παρά τις δυσκολίες. Άλλες διακονίες είναι η «Πόρτα Ζωής» στη Θεσ/νικη και η «Νέα Ζωή» στην Αθήνα που ασχολούνται με τη βοήθεια γυναικών που εκδίδονται από χώρες της Αφρικής ή της πρώην Σοβιετικής Δημοκρατίας. Να βοηθηθούν να απεγκλωβιστούν από αυτό το χώρο. Είναι μια

προωθημένη διακονία που πρέπει να υποστηριχτεί από την εκκλησία με προσευχή με σοφία. Επίσης, υπάρχει και η «Τράπεζα Αίματος» για ανάγκες της κοινότητας και πέρα από τα όρια μας.

Ρετσινιές κολλάει κανείς στο δρόμο, δεν ξέρεις από που προέρχονται και πως δημιουργούνται κάποιες εντυπώσεις. Όταν κάποιος επιλέξει να μπει στην ευαγγελική εκκλησία ή από τους γονείς του, γίνεται ένας άνθρωπος που προσφέρει, δίνει από το πορτοφόλι του, γιατί αγαπάει να δώσει στις διακονίες της εκκλησίας. Αυτό είναι πολύ σημαντικό γιατί κοστίζει, δεν δίνει κανείς εύκολα χρήματα.

6η ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιες είναι οι εντυπώσεις σας , γενικά, (ως μαθητής , ως πατέρας ή άλλο) από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα;(ευχάριστες-δυσάρεστες, περιγραφή)

Ακούω πολλές φορές παράπονα. Νομίζω ότι βελτιώνονται τα πράγματα. Χρειάζεται κανείς να έχει υπομονή , να περιμένει και να συμμετέχει με ιδέες και απόψεις σε διάφορα επίπεδα. Τα σχολεία μας συγκρινόμενα με άλλες δυτικές χώρες βρίσκονται σε καλό επίπεδο.

7η ΕΡΩΤΗΣΗ: Νιώσατε κάποιες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι συμμαθητές σας είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Εγώ θα έλεγα ότι δεν το ένιωσα. Περισσότερο το ένιωσαν τα παιδιά μας που μεγάλωσαν πλήρως σε μια ευαγγελική οικογένεια και συμμετείχαν στην ευαγγελική εκκλησία και βεβαίως από γονείς και παιδιά της κοινότητας. Εδώ στην Κατερίνη, γιατί όσο πιο στενή είναι μια κοινωνία τόσο πιο πολλές είναι οι πιέσεις που μπορεί να δέχεται κανείς. Αυτό κανείς το αντιλαμβάνεται όταν σχεδόν οι περισσότεροι μέσα σε ένα δημοτικό σχολείο το 95 ή το 97% ανήκουν στην ορθόδοξη εκκλησία. Είσαι εκεί με δυο άλλους συμμαθητές που ανήκουν στην ευαγγελική εκκλησία και αισθάνεσαι να ξεχωρίζεις. Τα παιδιά χρησιμοποιούν τη διαφορετικότητα αυτή για να σου δείξουν ότι δεν μπορείς να είσαι διαφορετικός. Και κάποιοι εκπαιδευτικοί έχουν κάνει διακρίσεις και μου έχουν έρθει κάποια παράπονα κατά καιρούς. Εγώ δεν είχα προσωπική εμπειρία, εξαιτίας του ότι ήμουν ο κατεξοχήν ορθόδοξος από τον πατέρα μου, ήταν η Αθήνα όπου μεγάλωσα. Τα πράγματα είναι πιο πλατιά εκεί. Κάποια πρόσωπα μου ανέφεραν και καθηγητές και δάσκαλους που έκαναν αυτό το

διαχωρισμό και τους πόνεσε. Βέβαια , κάποιες φορές ήταν από κάποιον ιερέα που ήταν και δάσκαλος, χωρίς να θέλω να κάνω κάποιο μεγάλο θέμα γύρω από αυτό, ο οποίος ξεχώριζε τα παιδιά της ευαγγελικής εκκλησίας. Με τη συμπεριφορά τους κάποια παιδιά ξεχώριζαν π.χ. Την ώρα της προσευχής το πρωί δεν έκαναν το σταυρό τους και με αυτό αμέσως ξεχώριζαν και θα τους ρώτησαν οι συμμαθητές τους αλλά και ο δάσκαλος «γιατί δεν κάνεις το σταυρό σου;». Βεβαίως δεν είναι γιατί η ευαγγελική εκκλησία δεν πιστεύει στο σταυρό. Το αντίθετο μάλιστα. Ο σταυρός δεσπόζει πάνω από τον άμβωνα μας. Το κήρυγμα της ευαγγελικής εκκλησίας είναι ο εσταυρωμένος Χριστός , ο αντικαταστατής του αμαρτωλού ανθρώπου και είναι το κέντρο μας. Αλλά δεν είναι στην παράδοση της ευαγγελικής εκκλησίας να χρησιμοποιεί το σύμβολο του σταυρού. Είναι ένα αναγνωριστικό σύμβολο μεταξύ ορθόδοξων και καθολικών σήμερα. Δεν θα ήταν αλλόκοτο ή κακό αν κάποιος ευαγγελικός έκανε το σταυρό του αλλά θα έλεγε στον άλλον ότι είμαι και εγώ σαν και σένα. Θα ήθελε να αποφύγει ένας ευαγγελικός να τον δείχνουν με το δάχτυλο αλλά πρέπει να μάθουμε εμείς και τα παιδιά μας να μας αποδέχονται και να μας σέβονται οι άλλοι με τη διαφορετικότητα μας , να μην προσπαθούμε να κρυφτούμε. Να μην ντρεπόμαστε για αυτό που είμαστε. Αν και προσωπικά πιστεύω ότι αν δούμε την ιστορία , η ελληνική ευαγγελική εκκλησία θα μπορούσε να έχει το σημείο του σταυρού και να το χρησιμοποιεί και στη λειτουργία της και στο σπίτι της. Όμως αν δεν το χρησιμοποιείς στην εκκλησία και στο σπίτι σου, όταν κανείς το σημείο του σταυρού στο σχολείο , στο στράτευμα, το ερώτημα είναι γιατί το κάνεις. Για να μην σε προσέξουν οι άλλοι, για να μη σε δείξουν με το δάχτυλο ή πρέπει να αποφασίσεις τι θέλεις να κάνεις. Πάντα το γιατί είναι το κίνητρο για αυτό που κάνεις. Έχουν υπάρξει πιέσεις αλλά έχουν βελτιωθεί τα πράγματα. Οι νεώτεροι άνθρωποι είναι πιο πλατιά σκεφτόμενοι και έχουν μεγαλύτερη ανοχή και αποδοχή του διαφορετικού. Το θέμα είναι να ξεπεράσουμε αυτές τις καταστάσεις και όχι απλώς να ανεχόμαστε. Το δικαίωμα να είσαι διαφορετικός και να ζεις , να δηλώνεις αυτό που είσαι να το διακηρύσσεις με το δικό σου τρόπο χωρίς να βιάζεις τις αρχές και την προσωπικότητα του άλλου.

8η ΕΡΩΤΗΣΗ: Υπήρχαν άλλοι συμμαθητές σας με διαφορετικό θρήσκευμα ή δόγμα; Πώς τους βλέπατε εσείς; Πώς αντιμετώπιζονταν από τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους;

Υπήρχαν αλλά εκείνο που διδαχθήκαμε από μικροί από την ευαγγελική εκκλησία είναι να έχουμε ανοιχτή σκέψη απέναντι στους άλλους, που είναι διαφορετικοί από εμάς. Και ενώ και η ευαγγελική εκκλησία, συγχωρέστε με, έχει τις αγκυλώσεις της, δεν θα κάνεις τίποτε με αυτό. Σε πολλά πράγματα εντούτοις, έχει μια πλατύτητα για τους άλλους. Ένα παράδειγμα, με πολύ μεγάλη ευκολία και ευχαρίστηση θα μπορούσα να συμμετέχω σε τελετές ή στο μυστήριο του γάμου στην ορθόδοξη εκκλησία, που με καλούν γνωστοί ή συγγενείς ή φίλοι ή και σε τελετές κηδείας. Βάζω το κολάρο μου και πηγαίνω. Κάθομαι με σεβασμό ή στέκομαι συνήθως. Μπορώ μέσα μου να προσευχηθώ για το ζευγάρι που ξεκινά τη νέα του ζωή. Ως πάστορας, πάω στην ορθόδοξη εκκλησία προσκεκλημένος από την οικογένεια ή αν έχει φύγει κάποιον πρόσωπο, το οποίο γνώριζα την οικογένεια του, πηγαίνω για αυτόν τον τελευταίο ασπασμό, να συλλυπηθώ. Αυτό το κάνω με πολύ μεγάλη άνεση και όχι μόνο εγώ αλλά και πολλοί άνθρωποι της κοινότητας μας. Από την αντίθετη πλευρά, μου το έλεγε ένα παιδί που πάντρεψα πρόσφατα εγώ, ευαγγελικός αυτός και η νύφη ορθόδοξη, κάποιος γνωστός του σχεδόν φίλος, ήρθε στο γάμο αλλά δεν μπήκε μέσα στο ναό. Έμεινε απέξω στο προαύλιο. Είναι λίγο ακραίο αυτό. Θεώρησε ότι δεν μπορεί να μπει μέσα στην ευαγγελική εκκλησία ή δεν πρέπει. Έτσι γαλουχήθηκε, έτσι έχει καταλάβει τα πράγματα. Τα φαινόμενα αυτά ακόμη δεν έχουν εξαλειφτεί, αλλά είναι μεμονωμένα. Τα πράγματα γίνονται ολοένα και πιο χαλαρά.

9η ΕΡΩΤΗΣΗ: Θεωρείτε ότι τα βιβλία των θρησκευτικών του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου αντιμετωπίζουν τις θρησκείες και τα δόγματα που υπάρχουν με αντικειμενικό τρόπο;

Νομίζω ότι γίνονται ολοένα και πιο αντικειμενικά. Βέβαια έχουν γραφτεί από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία, μια σκοπιά και το κατανοεί κανείς αυτό το πράγμα, καθώς ακόμα η πολιτεία είναι στενά συνδεδεμένη με την κρατούσα εκκλησία και θρησκεία και έχουν υπάρξει παράπονα και από γονείς και από διάφορους. Κάποτε στο παρελθόν πριν 4-5 χρόνια είδα κάποιο εγχειρίδιο του σχολείου, ήταν της Β΄ ή Γ΄ γυμνασίου και εκεί βεβαίως φαινόταν μια προκατάληψη κυρίως απέναντι στους Πεντηκοστιανούς, με τους οποίους η ευαγγελική εκκλησία έχει παρά πολύ καλές σχέσεις. Αναγνωρίζουμε ότι είναι μια άλλη ομάδα εκκλησιών, μια άλλη ομολογία, αλλά ξέρουμε ότι είναι χριστιανοί. Νομίζω ότι ήδη κάποιοι έκαναν κάποιες μνείες, αναφορές στο υπουργείο παιδείας και είχαν υποσχεθεί ότι όλα αυτά θα τα συμπεριλάβουν σε άλλες επανεκδόσεις των βιβλίων. Βέβαια δεν γνωρίζω αν τα

τελευταία έχουν γραφεί ξανά από την αρχή και έχουν προσέξει αυτά τα σημεία, ούτε έχουμε κάποιους σαν επιτροπή με ειδική αποστολή να ψάχνουν τα εγχειρίδια και να τα χτενίζουν. Δεν πάμε γυρεύοντας για τέτοια πράγματα αλλά όταν τα έφερναν κάποιοι γονείς;

10η ΕΡΩΤΗΣΗ: Γίνεται συζήτηση κατά καιρούς για τη μείωση ή και την κατάργηση του μαθήματος των Θρησκευτικών στις διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης. Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με το ζήτημα αυτό;

Το μάθημα των θρησκευτικών πρέπει να συνεχίσει να υπάρχει στα σχολεία. Θα πρέπει οι καθηγητές και οι δάσκαλοι που τα διδάσκουν να γίνουν πιο αντικειμενικοί, ακόμα να έχουν γνώση και των άλλων ομολογιών, όσον αφορά τον χριστιανισμό αλλά βεβαίως και τις άλλες θρησκείες και με έναν τρόπο αρκετά ανεξάρτητο να μπορούν να μεταδίδουν τις σωστές πληροφορίες αλλά ταυτόχρονα τη χριστιανική θεώρηση των πραγμάτων, την όλη κοσμοθεωρία, την αντίληψη τη χριστιανική, τη φιλοσοφία ζωής και αντιμετώπιση. Θα πρέπει εφόσον οι ίδιοι την έχουν διδαχτεί, τη ζουν, περνά μέσα από τη ψυχή τους να την μεταδώσουν με ακεραιότητα στα νέα παιδιά μας. Δεν νομίζω ότι πρέπει όλα αυτά να τα ξηλώσουμε. Είμαι εναντία σε εκείνους που λένε <<οι παραδόσεις είναι άχρηστες , ο Ευρωπαϊκός πολιτισμός>>. Νομίζω ότι δεν πρέπει να ξεχάσουμε τις ρίζες μας εδώ, και πιστεύω ότι η ελληνορθόδοξη εκκλησία έχει παίξει το ρολό της. Έχουν υπάρξει αρκετές αδυναμίες και συνήθως κάποιοι επιλέγουν τις αδυναμίες τις οποίες στοχεύουν. Νομίζω ότι και η εκκλησία μαθαίνει, εκπαιδεύεται, αποκτά εμπειρία, εκσυγχρονίζεται.

Παράθεση ενδεικτικών συνεντεύξεων

1) Πληροφορητής:

Ηλικία: 45

Οικογενειακή κατάσταση: έγγαμος

Εκπαίδευση: Λυκείου

- 1) Ποια είναι η σχέση σας με την Ευαγγελική Εκκλησία; (έχετε κάποιο ρόλο, ιδιότητα ή έχετε αναπτύξει κάποια δράση στα πλαίσιά της;)

Είμαι μέλος της και τα τελευταία χρόνια ως πρεσβύτερος (μαζί με τον ποιμένα, στην διοίκηση της εκκλησίας και με άλλους 5 αδερφούς ακόμα). Παλαιότερα ως πρόεδρος του ομίλου Νεολαίας και τώρα παράλληλα στον όμιλο Ζευγαριών και Κυριακό σχολείο (Κατηχητικό) και ως υπεύθυνος μουσικής.

- 2) α) Πότε αποκτήσατε το δόγμα; (από την οικογένεια του πατέρα, της μητέρας σας ή λόγω γάμου;)

Υπήρξα γόνος μιας γνήσιας και πιστής οικογένειας (Ευαγγελικοί) και από την μικρή μου ηλικία γαλουχήθηκα με την γνώση αυτή

β) Ήταν συνειδητή απόφαση μετά την ενηλικίωσή σας;

Ως νέος την ασπάστηκα και την αποδέχθηκα ως συνειδητή επιλογή μου.

- 3) Ποιες είναι οι εντυπώσεις σας γενικά, από την φοίτηση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα; (ευχάριστες-δυσάρεστες, περιγραφή).

Τα χρόνια που υπήρξα εγώ μαθητής, χαμηλό το επίπεδο διδασκαλίας στα σχολεία (Γυμνάσιο-Λύκειο) και μόνος τρόπος για κάτι περισσότερο η παράλληλη χρήση φροντιστηρίων. Μάλλον ευχάριστες, γιατί δυστυχώς, η επιλογή μου να μην πάρω σοβαρά πως κάπου εκεί χτίζεται το μέλλον που με άφηνε αδιάφορο η δυνατότητα για κάτι περισσότερο από το Λύκειο.

- 4) Νιώσατε κάποιες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι συμμαθητές σας είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Όχι, μάλλον η διαφορετικότητά μου, τουλάχιστον για μένα, ήταν προνόμιο και μάλλον ένα επιπλέον θετικό στοιχείο έναντι των συμμαθητών μου. Δεν ένοιωσα ποτέ ούτε ντροπή ούτε οτιδήποτε άλλο αρνητικό συναίσθημα για αυτή μου τη διαφορά. Με τους συμπατριώτες μας έχουμε πολύ καλή σχέση. Η δογματική διαφορά δε μας απασχολεί, άλλωστε υπάρχουν τόσα καθημερινά ζητήματα που μας ενώνουν ώστε θα ήταν πολυτέλεια να βρίσκουμε και να τονίζουμε ζητήματα που μας χωρίζουν. Η κοινωνική μας ζωή, οι σχέσεις είναι ζεστές και νιώθουμε ο ένας τον άλλον.

- 5) Νιώσατε ορισμένες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι εκπαιδευτικοί είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Όχι, αντίθετα οι καθηγητές που γνώριζαν την ιδιαίτερη αυτή μου επιλογή, αρκετές φορές στην ώρα της τάξης, μιλούσαν σε όλα τα παιδιά για την εκκλησία μας και το συνοικισμό και για το πόσο καλά μεγάλωναν τα παιδιά εκεί.

- 6) Υπήρχαν άλλοι συμμαθητές σας με διαφορετικό θρήσκευμα ή δόγμα; Πώς τους βλέπατε εσείς; Πώς αντιμετωπίζονταν από τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους;

Από όσο ξέρω, τα χρόνια που ήμουν εγώ μαθητής υπήρχαν μόνο ορθόδοξα παιδιά. Δεν αισθάνθηκα κάτι ιδιαίτερο, γιατί όλοι αυτοί ήταν ο κανόνας και εγώ η εξαίρεση σε κάποιες επιλογές (κάπνισμα, κοπάνα, σκονάκι κ.α.), πράγματα που για μένα ήταν άπιαστα ή μάλλον απορριπτέα.

- 7) Θεωρείτε ότι τα βιβλία των θρησκευτικών του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου αντιμετωπίζουν τις θρησκείες και τα δόγματα που υπάρχουν με αντικειμενικό τρόπο; Δικαιολογήστε, παρακαλώ, σύντομα την απάντησή σας.

Όχι βέβαια, όταν τα βιβλία αυτά γράφονται από θεολόγους ορθόδοξους ή ανθρώπους ιερωμένους της Ορθόδοξης Εκκλησίας, δε μπορεί να είναι

αντικειμενικά. Και κυρίως δε μπορεί να παρουσιάζεται ο προτεσταντισμός ως αίρεση.

- 8) Γίνεται συζήτηση για την μείωση των ωρών ή και την κατάργηση του μαθήματος των θρησκευτικών σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με το ζήτημα αυτό;

Η γνώση του Θεού είναι επιλογή ζωής, δε δίνεται υποχρεωτικά ως μάθημα με αντίκρισμα κάποιο βαθμό. Γενικές γνώσεις θρησκευτικών δε δίνουν το βασικό μήνυμα του χριστιανισμού ότι ο Θεός είναι αγάπη και πως υπάρχει σωτηρία δια του Ι. Χριστού. Όλα τα άλλα είναι απλές γνώσεις χωρίς αντίκρισμα. Προτιμώ την κατάργηση παρά το πώς είναι σήμερα.

- 9) Σημειώστε οποιαδήποτε άλλη σχετική παρατήρηση έχετε να κάνετε.

Η σύγχρονη κοινωνία που θέλει να λέγεται Ελλάδα, οφείλει να σέβεται και να προστατεύει τις μειονότητες ούτε θρησκευτικές, ούτε ρατσιστικές και να τις αντιμετωπίζει ίσα. Παρ' όλες τις βελτιώσεις που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια χρειάζονται ακόμα να γίνουν και άλλες. Και το ρητό «Πας μη ορθόδοξος.....βάρβαρος» , πρέπει να ξεπεραστεί στην νέα πολυπολιτισμική κοινωνία που ζούμε. Όλοι έχουμε δικαίωμα στο διαφορετικό, αρκεί να μη προσβάλουμε και ενοχλούμε τους διπλανούς μας.

2)Πληροφορητής:

Ηλικία: 71

Οικογενειακή κατάσταση: σύζυγος και τρία αγόρια

Εκπαίδευση: απόφοιτη λυκείου

- 1) Ποια είναι η σχέση σας με την Ευαγγελική Εκκλησία; (έχετε κάποιο ρόλο, ιδιότητα ή έχετε αναπτύξει κάποια δράση στα πλαίσιά της;)

Μητέρας και κόρης. Κοινωνό μέλος της εκκλησίας από τα 13 μου, είμαι ενεργό μέλος της χορωδίας μέχρι σήμερα. Υπηρέτησα ως διακόνισσα, ως δασκάλα του Κυριακού σχολείου για 40 χρόνια περίπου. Φοίτησα στο βιβλικό

σχολείο της εκκλησίας για 2 χρόνια. Είμαι στο συμβούλιο της Φιλοπτώχου Αδελφότητας «Περίθαλψη» και στην επιτροπή του συλλόγου Κυριών της εκκλησίας.

- 2) α) Πότε αποκτήσατε το δόγμα; (από την οικογένεια του πατέρα, της μητέρας σας ή λόγω γάμου;)

Γεννήθηκα και βαπτίσθηκα ως Ευαγγελική. Οι γονείς μου ήταν Ευαγγελιστές στον Πόντο.

β) Ήταν συνειδητή απόφαση μετά την ενηλικίωσή σας;

Ήταν ότι καλύτερο στη ζωή μου και συνειδητή και αμετάκλητη η απόφασή μου.

- 3) Ποιες είναι οι εντυπώσεις σας γενικά, από την φοίτηση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα; (ευχάριστες-δυσάρεστες, περιγραφή).

Εκπαίδευση με πάρα πολλές ελλείψεις. Από τότε που εγώ ήμουν μαθήτρια μέχρι σήμερα που τα εγγόνια μου πηγαίνουν σχολείο λίγα βήματα προόδου έχουν γίνει. Ακούγοντας τη σημερινή νεολαία να συζητά, διαπιστώνει κανείς το φτωχό λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί, αυτό είναι ένα απλό παράδειγμα.

- 4) Νιώσατε κάποιες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι συμμαθητές σας είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Γενικά η συμπεριφορά των συμμαθητών μου ήταν καλή. Ήμασταν λίγα παιδιά στην τάξη μας και αυτό το γεγονός ήταν η αιτία να είμαστε πολύ δεμένοι μεταξύ μας. Ελάχιστες φορές θυμάμαι πικράθηκα από ορισμένους και αυτό εξαιτίας του φανατισμού τους. Δε με ενδιαφέρει που πιστεύεις. Η πίστη η δικιά μου είναι να είμαι καλός γείτονας και να βοηθάω αυτόν που έχει ανάγκη.

- 5) Νιώσατε ορισμένες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι εκπαιδευτικοί είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Οι καθηγητές μας όχι. Αλλά οι ιερείς που διδάσκουν τα θρησκευτικά ήταν απαράδεκτοι. Ανοικτή απαξίωση και μειωμένη βαθμολογία. Ύστερα από μερικά χρόνια ψηφίστηκε ένας νόμος για την αποχή όλων των αλλόδοξων μαθητών από το μάθημα των θρησκευτικών. Ένα άσχημο περιστατικό συνέβη πρόσφατα με δάσκαλο ιερέα στην Ε΄ τάξη του Δημοτικού με παιδιά της εκκλησίας μας. Τα ξεχώρισε και τα πρόσβαλε και μείωσε το βαθμό τους. Αυτά συμβαίνουν όταν υπάρχει φανατισμός και μισαλλοδοξία.

- 6) Υπήρχαν άλλοι συμμαθητές σας με διαφορετικό θρήσκευμα ή δόγμα; Πώς τους βλέπατε εσείς; Πώς αντιμετωπίζονταν από τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους;

Είχαμε έναν εβραίο, αρκετούς διαμαρτυρόμενους και πολλούς ορθόδοξους. Όλοι είχαμε την ίδια αντιμετώπιση. Με τους συμμαθητές μου αυτό που μας χαρακτήριζε ήταν η αγάπη και η ενότητα, ακόμα και σήμερα το ίδιο συμβαίνει.

- 7) Θεωρείτε ότι τα βιβλία των θρησκευτικών του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου αντιμετωπίζουν τις θρησκείες και τα δόγματα που υπάρχουν με αντικειμενικό τρόπο; Δικαιολογήστε, παρακαλώ, σύντομα την απάντησή σας.

Πιστεύω ναι, και αυτό νομίζω ότι οφείλεται τόσο στην αντικειμενικότητα των συγγραφέων ή των διδασκόντων, αλλά και στην αδιαφορία που υπάρχει στις μέρες μας για τα θρησκευτικά θέματα.

- 8) Γίνεται συζήτηση για την μείωση των ωρών ή και την κατάργηση του μαθήματος των θρησκευτικών σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με το ζήτημα αυτό;

Θα ήθελα να μην καταργηθεί το μάθημα των θρησκευτικών γιατί έτσι χάνεται η μοναδική ευκαιρία να μάθουν μερικά πράγματα για το Θεό.

- 9) Σημειώστε οποιαδήποτε άλλη σχετική παρατήρηση έχετε να κάνετε.

Κάθε αλλαγή είναι συνήθως δύσκολη. Είναι δύσκολο να αλλάξεις τα πρότυπα που έχει μάθει στα πρώτα παιδικά σου χρόνια. Τουλάχιστον στο δημοτικό πρέπει να διδάσκονται τα παιδιά θρησκευτικά. Να μάθουν να φοβούνται και

να σέβονται το Θεό, να διαβάζουν το Λόγο Του και τότε θα πούμε πως υπάρχει ελπίδα για τον κόσμο μας.

3)Πληροφορητής:

Ηλικία:67

Οικογενειακή κατάσταση: έγγαμος, δύο παιδιά, δύο εγγόνια

Εκπαίδευση: μουσικές σπουδές στο κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης και στο Μουσικό Πανεπιστήμιο του Graz (Αυστρία).

- 1) Ποια είναι η σχέση σας με την Ευαγγελική Εκκλησία; (έχετε κάποιο ρόλο, ιδιότητα ή έχετε αναπτύξει κάποια δράση στα πλαίσιά της;)

Γεννήθηκα σε Ευαγγελική οικογένεια και ανατράφηκα με τα δόγματα της εκκλησίας που βασίζονται πάνω στο Λόγο του Θεού.

- 2) α) Πότε αποκτήσατε το δόγμα; (από την οικογένεια του πατέρα, της μητέρας σας ή λόγω γάμου;) β) Ήταν συνειδητή απόφαση μετά την ενηλικίωσή σας;

Συνειδητά, έκτοτε είμαι μέλος της, και για πολλά χρόνια ηγετικό στέλεχος σε διάφορους τομείς του έργου της με δραστηριότητες διάφορες ως σήμερα. Εντάξει, μπορώ να δεχτώ ότι ο κάθε άνθρωπος έχει τη δική του πίστη και να δίνει στο θεό του διαφορετικό όνομα, αλλά είναι δυνατόν να πιστεύεις ότι δεν υπάρχει Θεός;

- 3) Ποιες είναι οι εντυπώσεις σας γενικά, από την φοίτηση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα; (ευχάριστες-δυσάρεστες, περιγραφή).

Θα έλεγα, σήμερα μετά από πολλά χρόνια, σχετικά ευχάριστες, παρ' όλο που κάποιες φορές σαν Ευαγγελικός είχα μικροπροβλήματα με το μάθημα των θρησκευτικών, ανάλογα με τον εκάστοτε καθηγητή.

Υπάρχουν κάποιοι βέβαιοι, που ακόμη και σήμερα ακούν ότι είμαστε Ευαγγελικοί και δεν ξέρουν τι σημαίνει αυτό ή πολλές φορές μας μπερδεύουν με άλλα δόγματα π.χ. Μάρτυρες του Ιεχωβά.

- 4) Νιώσατε κάποιες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι συμμαθητές σας είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Κάτι τέτοιο εγώ προσωπικά δεν ένοιωσα στο σχολείο. Το ένοιωσα πολύ αργότερα όταν είχε προκυρηχθεί θέση υφηγητή στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στο αντικείμενό μου. Όλοι μου έδιναν συγχαρητήρια καθώς ήταν σίγουρο ότι θα καταλάμβανα τη θέση , αφού είχα τα περισσότερα προσόντα. Δυστυχώς όμως εγώ ήμουν ευαγγελικός, ενώ ο συνυποψηφίός μου ορθόδοξος. Προτιμήθηκε εκείνος.

- 5) Νιώσατε ορισμένες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι εκπαιδευτικοί είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Η μόνη διαφορετική μεταχείριση που είχα ήταν ο μικρός βαθμός που κάποιοι καθηγητές, όχι όλοι, μου έδιναν στα θρησκευτικά. Ευτυχώς οι περισσότεροι από τους καθηγητές μου ήταν υπέροχοι άνθρωποι. Υπήρχαν όμως, ένας, δυο, που για όλα τα παιδιά ήταν δύσκολο να τους αντέξουμε. Εμένα για παράδειγμα μου έκανε διάφορα σχόλια για τη θρησκεία μου. Απέφευγαν οι ιερείς να μας κοιτάζουν ή να μας δώσουν το λόγο και όταν γινόταν αυτό ήταν ιδιαίτερα αυστηροί. Αν καταφέρναμε να διατυπώσουμε κάποια διαφορετική άποψη τότε μας διέκοπταν ή μας απαντούσαν με δογματικό ύφος.

- 6) Υπήρχαν άλλοι συμμαθητές σας με διαφορετικό θρήσκευμα ή δόγμα; Πώς τους βλέπατε εσείς; Πώς αντιμετωπίζονταν από τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους;

Την εποχή μου, στα σχολεία που φοίτησα, υπήρχαν μόνο Ορθόδοξοι, που στην Κατερίνη την εποχή εκείνη μετρούσαμε γύρω στους 3000. Οι σχέσεις μας με τους Ορθόδοξους ήταν καλές.

Πρέπει να είμαστε δίπλα και να δείχνουμε το σωστό και να αποτελούμε οι ίδιοι το καλό παράδειγμα για τους νέους αδελφούς μας, σε διαφορετική περίπτωση αν υπάρχει κενό παραδείγματος, είναι μοιραίο ότι και τα ίδια μας τα μέλη θα παρασυρθούν από αλλότριες προς εμάς συμπεριφορές και δράσεις μακριά από την πνευματικότητα.

7) Θεωρείτε ότι τα βιβλία των θρησκευτικών του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου αντιμετωπίζουν τις θρησκείες και τα δόγματα που υπάρχουν με αντικειμενικό τρόπο; Δικαιολογήστε, παρακαλώ, σύντομα την απάντησή σας.

Δε γνωρίζω τη σημερινή ύλη των θρησκευτικών βιβλίων στα σχολεία. Ίσως να είναι μονόπλευρα, όπως ήταν στη δική μου εποχή. Αλλά ακόμη και έτσι, τα βιβλία, όταν σωστά διδαχθούν, μπορεί να είναι ωφέλιμα στους μαθητές. Συμφωνώ να διδάσκονται τα δόγματα άλλων χριστιανικών θρησκειών στα ελληνόπουλα. Στο σχολείο πιστεύω ότι ο μαθητής πρέπει να γνωρίσει τα βασικά στοιχεία των κυριότερων θρησκειών και δογμάτων χωρίς φανατισμό ή με τον τρόπο που γίνονταν στο ελληνικό σχολείο, δηλαδή να θεωρείται ότι όλοι είναι ή ότι πρέπει να είναι ορθόδοξοι.

- 8) Γίνεται συζήτηση για την μείωση των ωρών ή και την κατάργηση του μαθήματος των θρησκευτικών σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με το ζήτημα αυτό;

Νομίζω πως είναι λάθος η μείωση αλλά και η κατάργηση του μαθήματος των θρησκευτικών. Κατά τη γνώμη μου, ο Θεός είναι η μόνη αλήθεια και τα διδάγματα της Βίβλου τα μόνα που μπορούν να βοηθήσουν να ζήσει κάποιος μέσα στο σημερινό κόσμο που μέρα με τη μέρα γίνεται δυσκολότερα και χειρότερα.

- 9) Σημειώστε οποιαδήποτε άλλη σχετική παρατήρηση έχετε να κάνετε.

Η χριστιανική ηθική και οι αλήθειες της, ακόμη και σαν φιλοσοφική πρόταση ζωής και αν εκληφθούν, είναι πολύ ανώτερες από οποιαδήποτε άλλη φιλοσοφία του κόσμου αλλά και άλλων θρησκειών που κατά τη γνώμη μου δεν περιέχουν τη μόνη αλήθεια που είναι ο Τριαδικός Θεός. Ο μόνος ζωντανός Θεός που μπορεί να διαμορφώσει χαρακτήρες και να δώσει νόημα στη ζωή. Κάποιος καλός μου φίλος, αριστερός, πάντα αναφέρει στις συζητήσεις μας τονίζοντας την υψηλή εκείνη διδασκαλία του Χριστού που είπε: «Αγαπάτε τους εχθρούς σας, ευλογείτε εκείνους οίτινες σας καταρώνται, ευεργετείτε εκείνους οίτινες σας μισούσι και προσεύχεσθε υπέρ εκείνων

οίτινες σας βλάπτουσι και σας κατατρέχουσι» Ματθαίος ε'44. Η αγάπη μπορεί να λύσει όλα τα προβλήματα των ανθρώπων.

4) Πληροφορητής:

Ηλικία:55

Οικογενειακή κατάσταση: έγγαμος

Εκπαίδευση: απόφοιτος λυκείου

- 1) Ποια είναι η σχέση σας με την Ευαγγελική Εκκλησία; (έχετε κάποιο ρόλο, ιδιότητα ή έχετε αναπτύξει κάποια δράση στα πλαίσιά της;)

Εργάστηκα στη νεολαία. Πρεσβύτερος για πολλά χρόνια

- 2) α) Πότε αποκτήσατε το δόγμα; (από την οικογένεια του πατέρα, της μητέρας σας ή λόγω γάμου;) β) Ήταν συνειδητή απόφαση μετά την ενηλικίωσή σας;

α) γεννήθηκα σε ευαγγελική οικογένεια

β)ναι

- 3) Ποιες είναι οι εντυπώσεις σας γενικά, από την φοίτηση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα; (ευχάριστες-δυσάρεστες, περιγραφή).

Πολλά μαθήματα. Λίγη πρακτική μόρφωση. Αυστηροί δάσκαλοι, καθηγητές στο παρελθόν. Λίγοι εκπαιδευτικοί με συνείδηση, συνέπεια και σοβαρότητα σήμερα. Χρειάζονται αλλαγές.

- 4) Νιώσατε κάποιες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι συμμαθητές σας είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Ελάχιστοι συμμαθητές μας έβλεπαν διαφορετικούς, γιατί πολλοί από εμάς δεν ήταν διαφορετικοί στο χαρακτήρα και στη συμπεριφορά.

- 5) Νιώσατε ορισμένες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι εκπαιδευτικοί είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Ελάχιστοι θεολόγοι είχαν φανατισμό. Κάποιος θεολόγος (κληρικός) πέταξε την Καινή Διαθήκη σε μετάφραση μάλιστα του Βάμβα (Καθαρεύουσα).

- 6) Υπήρχαν άλλοι συμμαθητές σας με διαφορετικό θρήσκευμα ή δόγμα; Πώς τους βλέπατε εσείς; Πώς αντιμετωπίζονταν από τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους;

Ελάχιστοι «Μάρτυρες του Ιεχωβά». Τους βλέπαμε με καχυποψία, σαν να ήταν εξωγήινοι.

- 7) Θεωρείτε ότι τα βιβλία των θρησκευτικών του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου αντιμετωπίζουν τις θρησκείες και τα δόγματα που υπάρχουν με αντικειμενικό τρόπο; Δικαιολογήστε, παρακαλώ, σύντομα την απάντησή σας.

Στο παρελθόν όλα ήταν χρωματισμένα με την ορθοδοξία. Τα άλλα δόγματα θεωρούνταν μιάσματα, αιρετικά. Πρέπει να παρουσιάζονται όλες οι χριστιανικές ομολογίες με τα ιδιαίτερα πιστεύω τους. Η διδασκαλία της Βίβλου να είναι αχρωμάτιστη, αδογμάτιστη και να είναι ουσιαστική, όχι σαν ένα άλλο μάθημα.

Δε μπορούμε να λέμε ότι είμαστε πολιτισμένο κράτος και η θρησκεία να μην είναι χωρισμένη από το κράτος. Με ποια λογική ο ιερέας μιας θρησκείας να πληρώνεται από το κράτος;

- 8) Γίνεται συζήτηση για την μείωση των ωρών ή και την κατάργηση του μαθήματος των θρησκευτικών σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με το ζήτημα αυτό;

Να μην καταργηθεί το μάθημα αλλά να αναβαθμιστεί. Μάλιστα να μη γίνεται ως μάθημα με βαθμολογία αλλά ως κατήχημα με σκοπό τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Να αποβλέπει στην καλλιέργεια των χριστιανικών αρετών.

- 9) Σημειώστε οποιαδήποτε άλλη σχετική παρατήρηση έχετε να κάνετε.

Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα όλων των βαθμίδων να είναι φυτώρια απ' όπου θα βγουν χρήσιμοι πολίτες στην κοινωνία.

5) Πληροφορητής

Ηλικία: 70

Οικογενειακή κατάσταση: Έγγαμη

Εκπαίδευση: Ανωτάτη

- 1) Ποια είναι η σχέση σας με την Ευαγγελική Εκκλησία; (έχετε κάποιο ρόλο, ιδιότητα ή έχετε αναπτύξει κάποια δράση στα πλαίσιά της;)

Μέλος της και συμμετέχω στο Διοικητικό όργανο της εκκλησίας (Πρεσβυτέριο) για πνευματικά και τρέχοντα διοικητικά προβλήματα.

- 2) α) Πότε αποκτήσατε το δόγμα; (από την οικογένεια του πατέρα, της μητέρας σας ή λόγω γάμου;) β) Ήταν συνειδητή απόφαση μετά την ενηλικίωσή σας;

α) από τον πατέρα μου β) ασφαλώς

- 3) Ποιες είναι οι εντυπώσεις σας γενικά, από την φοίτηση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα; (ευχάριστες-δυσάρεστες, περιγραφή).

Όχι και τόσο καλές. Ο καθηγητής μου στο μάθημα της παθολογίας, επειδή με γνώρισε καλά σαν τελειόφοιτη μου πρότεινε, την ώρα της τελικής πτυχιακής εξέτασης να με κάνει βοηθό του, που σήμαινε θα γινόμουν πανεπιστημιακός. Μέσα σε τρεις μέρες άλλαξε γνώμη και προτίμησε ένα μέτριο, διότι εγώ είχα αριστεύσει. Μάλιστα έτυχε ο μέτριος συμφοιτητής μου να είναι και γιος επιθεωρητή εκπαίδευσης, ενώ εγώ ήμουν κόρη δικαστικού κλητήρα.

Είμαστε Έλληνες πολίτες και ανεξάρτητα από το δόγμα αγαπάμε την πατρίδα μας και προσφέρουμε σ' αυτή ό,τι καλύτερο μπορούμε, όποτε μας ζητηθεί.

- 4) Νιώσατε κάποιες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι συμμαθητές σας είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Όχι

- 5) Νιώσατε ορισμένες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι εκπαιδευτικοί είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Ορισμένες φορές μου δημιουργούνταν η εντύπωση ότι οι καθηγητές μου θεωρούσαν ότι έπρεπε να αλλάξω δόγμα, τονίζοντας με έμφαση κατά τη διάρκεια του μαθήματος το πόσο σωστό ήταν το Ορθόδοξο δόγμα. Θα σας αναφέρω ένα περιστατικό που συνέβη στην τάξη μου στο μάθημα θρησκευτικών (Λειτουργική κατήχηση). Το θέμα μας ήταν αν η μητέρα του Ιησού είχε άλλα παιδιά. Εμείς (πάντα κατά την Αγία Γραφή) πιστεύουμε ότι μετά τον Ιησού Χριστό, τον πρωτότοκο, απέκτησε και άλλα παιδιά με τον Ιωσήφ (βλέπε Ματθ.12:47, Μάρκος 3:32, Ιωάννης 7:3-5). Όταν ρωτήθηκα από τον Πατέρα Γεράσιμο τι γνώμη είχα πάνω σ' αυτό το θέμα, άνοιξα τη μικρή μου Καινή Διαθήκη, που πάντα κουβαλούσα μαζί μου, και του ανέφερα τις περικοπές αυτές. Αρχισε να φωνάζει, να με αποκαλεί άθεη, αιρετική, να μου λέει ότι η Γραφή αυτή που κρατάω είναι Ευαγγελική και δεν έχει καμία σχέση με την επίσημη θρησκεία του κράτους, ότι είμαι εγωίστρια και δεν είμαι ούτε καν Ελληνίδα, και δεν έφταναν όλα αυτά, αρπάζει τη Γραφή από τα χέρια μου, την κομματιάζει και μου την πετά στα μούτρα. Δεν μπορείτε να φανταστείτε τι ένοιωσα εκείνη τη στιγμή. Οι συμμαθητές μου όλοι άφωνοι παρακολουθούσαν τον έξαλλο ιερέα.... Μόνο μια συμμαθήτριά μου τόλμησε να πει «Πάτερ αυτό που κάνετε δεν είναι σωστό». Μετά από αυτό και αφού έγινε μεγάλο ζήτημα, ο ιεροκήρυκας μας με τον Διευθυντή του σχολείου μας αποφάσισαν, τουλάχιστον οι Ευαγγελικοί μαθητές, να μη συμμετέχουν στο μάθημα των θρησκευτικών. Το σχολείο μου ήταν ιδιωτικό και ήταν εύκολο να πραγματοποιηθεί αυτή η απόφαση.

- 6) Υπήρχαν άλλοι συμμαθητές σας με διαφορετικό θρήσκευμα ή δόγμα; Πώς τους βλέπατε εσείς; Πώς αντιμετωπίζονταν από τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους;

Κάποιοι εβραίοι περιθωριοποιημένοι σε γενικές γραμμές, γενικά μέτρια αντιμετώπιση.

- 7) Θεωρείτε ότι τα βιβλία των θρησκευτικών του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου αντιμετωπίζουν τις θρησκείες και τα δόγματα που υπάρχουν με αντικειμενικό τρόπο; Δικαιολογήστε, παρακαλώ, σύντομα την απάντησή σας.

Όχι. Τουλάχιστον στη δεκαετία του 1950 δίνανε έμφαση στην παράδοση του ορθόδοξου δόγματος και αγνοούσαν ή περιφρονούσαν τη διαφορετική ερμηνεία της Βίβλου επειδή δε συμφωνούσε με την παράδοση των ανθρώπινων γενεών.

- 8) Γίνεται συζήτηση για την μείωση των ωρών ή και την κατάργηση του μαθήματος των θρησκευτικών σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με το ζήτημα αυτό;

Μάθημα θρησκευτικών, αν σημαίνει εγκυκλοπαιδική μόρφωση, να γίνεται σύμφωνα με τις αρχές της γενικής εκπαίδευσης. Αν πάλι σημαίνει διδασκαλία των αρχών και αξιών του Ιησού Χριστού, τότε περιττεύει. «Τα του Καίσαρος τω Καίσαρι». Το χρέος αυτό το έχει η κάθε εκκλησία που είναι σύμφωνα με την Αγία Γραφή «Ο Στύλος της Αληθείας».

- 9) Σημειώστε οποιαδήποτε άλλη σχετική παρατήρηση έχετε να κάνετε

—

6)Πληροφορητής:

Ηλικία:38

Οικογενειακή κατάσταση: Έγγαμη

Εκπαίδευση: Απόφοιτη Λυκείου

- 1) Ποια είναι η σχέση σας με την Ευαγγελική Εκκλησία; (έχετε κάποιο ρόλο, ιδιότητα ή έχετε αναπτύξει κάποια δράση στα πλαίσιά της;)

Είμαι δασκάλα στο Κυριακό Σχολείο

- 2) α) Πότε αποκτήσατε το δόγμα; (από την οικογένεια του πατέρα, της μητέρας σας ή λόγω γάμου;) β) Ήταν συνειδητή απόφαση μετά την ενηλικίωσή σας;

α) Από την οικογένειά της μητέρας μου β) απολύτως συνειδητή

- 3) Ποιες είναι οι εντυπώσεις σας γενικά, από την φοίτηση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα; (ευχάριστες-δυσάρεστες, περιγραφή).

Σε γενικές γραμμές καλές, αλλά με ενοχλεί αφάνταστα το ότι δε γίνεται σωστή δουλειά στο σχολείο και αναγκάζονται οι μαθητές να πηγαίνουν στο φροντιστήριο.

- 4) Νιώσατε κάποιες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι συμμαθητές σας είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Όχι ποτέ.

- 5) Νιώσατε ορισμένες φορές στο σχολείο, ότι λόγω του διαφορετικού δόγματος ορισμένοι εκπαιδευτικοί είχαν διαφορετική συμπεριφορά απέναντί σας; Αν ναι, μπορείτε να αναφέρετε ένα παράδειγμα;

Δε μπορώ να μιλήσω για ιδιαίτερα προβλήματα αλλά υπήρξαν αρκετές φορές που η βαθμολογία μου επηρεάστηκε από το γεγονός ότι ήμουν μέλος της Ευαγγελικής κοινότητας.

- 6) Υπήρχαν άλλοι συμμαθητές σας με διαφορετικό θρήσκευμα ή δόγμα; Πώς τους βλέπατε εσείς; Πώς αντιμετωπίζονταν από τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους;

Υπήρχαν συμμαθητές μου με διαφορετικό δόγμα και δεν υπήρξε ποτέ κανένα πρόβλημα στις σχέσεις μας, αλλά και απ' ότι θυμάμαι δε δημιουργήθηκε ποτέ κάποιο περιστατικό στο σχολείο ούτε από τους συμμαθητές μας αλλά και ούτε από τους καθηγητές μας.

- 7) Θεωρείτε ότι τα βιβλία των θρησκευτικών του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου αντιμετωπίζουν τις θρησκείες και τα δόγματα που υπάρχουν με αντικειμενικό τρόπο; Δικαιολογήστε, παρακαλώ, σύντομα την απάντησή σας.

Τώρα τελευταία πιστεύω πως αντιμετωπίζουν τα δόγματα και τις θρησκείες με αντικειμενικό τρόπο και αυτό είναι ευχάριστο. Τα χρόνια που πήγαινα εγώ σχολείο τα βιβλία των θρησκευτικών ήταν πολύ διαφορετικά.

- 8) Γίνεται συζήτηση για την μείωση των ωρών ή και την κατάργηση του μαθήματος των θρησκευτικών σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με το ζήτημα αυτό;

Πιστεύω πως τα θρησκευτικά πρέπει να διδάσκονται στα σχολεία και διαφωνώ που προσπαθούν να τα καταργήσουν, γιατί νεολαία χωρίς Χριστό δε δομεί σωστή κοινωνία.

- 9) Σημειώστε οποιαδήποτε άλλη σχετική παρατήρηση έχετε να κάνετε

Όλες οι θρησκείες, οι χριστιανικές πρέπει να πρεσβεύουν Χριστό και να κάνουν πράξη αυτά που διδάσκουν.

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ (Ε.Ε.Ε.Κ.) ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΘΑΙΡΕΤΗ ΚΑΤΑΠΑΤΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΣΕΩΝ ΤΗΣ ΣΤΗ ΛΕΠΤΟΚΑΡΥΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΗΜΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ

Με το ΠΔ από 13-4-89 εγκρίθηκε η Πολεοδομική μελέτη του οικισμού Λεπτοκαρυάς της κοινότητας Λεπτοκαρυάς του Ν. Πιερίας και στη συνέχεια κυρώθηκε με την υπ' αριθμ. 21/4528/4-6-02 απόφαση του Νομάρχη Πιερίας η πράξη εφαρμογής 1/2002 στην επέκταση του σχεδίου πόλης Λεπτοκαρυάς.

Η Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία Κατερίνης (Ε.Ε.Ε.Κ.) έχει ασκήσει κατά των πράξεων αυτών νομοτύπως αίτηση ανάκλησης τόσο προς το ΥΠΕΧΩΔΕ όσο και κατά της Νομαρχίας, παράλληλα με αποζημιωτική αγωγή, της οποίας επίκειται η εκδίκαση στις 05-05-2008 ενώπιον του Τριμελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης (Μεταβατική έδρα Κατερίνης). Σημειωτέον ότι η πολύμηνη καθυστέρηση έκδοσης απόφασης επί της ως άνω αγωγής οφείλεται στην υποβολή αιτήματος αναβολής εκδίκασης δύο φορές, που ζήτησε και έλαβε το Ελληνικό Δημόσιο.

Απομένει χρόνος λιγότερος από ένα μήνα για την εκδίκαση της αγωγής και τα όργανα του Δήμου Ανατολικού Ολύμπου στις 10-4-08 αυτοδικώντας και αγνοώντας κάθε έννοια νομιμότητας και ατομικής ιδιοκτησίας εισήλθαν στο χώρο της ιδιοκτησίας μας, προκαλώντας διάφορες καταστροφές (καταστροφή φραχτών, γηπέδων και εγκαταστάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας, κοπή δεκάδων δέντρων πενήντα και πλέον ετών σε μια χώρα που μαστίζεται από πυρκαϊές κλπ), για τις οποίες υποχρεωθήκαμε ήδη να αναφερθούμε στις αρμόδιες αστυνομικές αρχές, υποβάλλοντας μηνυτήρια αναφορά. Αξίζει να τονιστεί ότι η ανωτέρω αυθαιρεσία έλαβε χώρα λίγες ημέρες πριν την έναρξη των Πανελλήνιων Αθλητικών Αγώνων Ευαγγελικών Εκκλησιών, για τους οποίους με δαπάνες αλλά και προσωπική εθελοντική εργασία είχε προετοιμαστεί κατάλληλα ο χώρος.

Για το λόγο αυτό η Ε.Ε.Ε.Κ. κατέθεσε στις 11-04-2008 ενώπιον του κ. Εισαγγελέως Πλημμελειοδικών Κατερίνης αίτηση ασφαλιστικών μέτρων νομής κατά του Δήμου Ανατολικού Ολύμπου. Η εκδίκαση της αίτησης που είχε οριστεί στις 15-04-2008, αναβλήθηκε για τις 12-05-2008 και ταυτόχρονα μέχρι την ημέρα συζήτησης της αίτησης απαγορεύτηκε στα όργανα του Δήμου Ανατολικού Ολύμπου, με

προσωρινή διαταγή της εισαγγελίας, να εισέλθουν και πάλι στην ιδιοκτησία του κατασκηνωτικού χώρου της Ε.Ε.Ε.Κ. Ταυτόχρονα, κοινοποιήθηκαν εξώδικες δηλώσεις – προσκλήσεις προς τον κ. Γραμματέα Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας και τον κ. Νομάρχη Πιερίας. Λίγες ημέρες αργότερα, ο Δήμος Ανατολικού Ολύμπου κατέθεσε με τη σειρά του αίτηση ασφαλιστικών μέτρων νομής εναντίον της Ε.Ε.Ε.Κ. με ημέρα συζήτησης την 8^η Μαΐου 2008. Το αίτημα του Δ. Ανατολικού Ολύμπου περί προσωρινής διαταγής υπέρ του, προκειμένου να εισέλθει στην ατομική ιδιοκτησία της Εκκλησίας, απορρίφθηκε.

Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι τα όργανα του Δήμου Ανατολικού Ολύμπου προέβησαν στις ανωτέρω ενέργειες εντελώς αυθαίρετα, τη στιγμή που γνωρίζουν ότι εντός της κατασκήνωσης ευρίσκεται λατρευτικός χώρος της Ε.Ε.Ε.Κ. με πανελλήνια σημασία και αναγνώριση, ενώ παράλληλα η κατασκήνωση παρέχει και κοινωφελές έργο.

Γίνεται εύκολα αντιληπτό από τον καθένα ότι υφιστάμεθα κατάφωρη και απροκάλυπτη παραβίαση των δικαιωμάτων μας και συγκεκριμένα της συνταγματικά κατοχυρωμένης ατομικής μας ιδιοκτησίας λόγω της βάρβαρης καταπάτησης του ιδιωτικού μας χώρου και μάλιστα εν απουσία μας.

Εκφράζουμε επίσης τη βαθιά μας λύπη και την ανησυχία μας για την χωρίς αιδώ δημόσια πρόσκληση εκ μέρους του κ. Δημάρχου Ανατολικού Ολύμπου κατά τη διάρκεια του νυχτερινού δελτίου ειδήσεων του τοπικού τηλεοπτικού σταθμού «Δίον» στις 11-04-2008, προς τους πολίτες της Λεπτοκαρυάς να αυτοδικήσουν εναντίον μας, θέτοντας τον εαυτό τους στην ουσία υπεράνω του Νόμου.

Δεν είναι τυχαίο ότι στους χώρους της κατασκήνωσης της Ε.Ε.Ε.Κ. γαλουχήθηκαν στις χριστιανικές αρχές και αξίες πολλές γενεές συμπολιτών μας ανεξαρτήτως χριστιανικού δόγματος. Γιατί, λοιπόν, σήμερα είμαστε θύματα της άδικης αυτής συμπεριφοράς; Ο χώρος είναι ζωτικής σημασίας για όλους μας, είχε ευρεία χρήση ανέκαθεν και είναι προέκταση του κοινωφελούς και θρησκευτικού έργου, της λειτουργίας και των δραστηριοτήτων της Ευαγγελικής Εκκλησίας Κατερίνης.

Συγκεκριμένα, χρησιμοποιείται ως παιδική κατασκήνωση στην οποία συμμετέχουν παιδιά όλων των χριστιανικών δογμάτων. Επίσης φιλοξενούνται δωρεάν

ορφανά παιδιά από τη Σερβία καθώς και ορφανά παιδιά που προστατεύονται από το μη κερδοσκοπικό χριστιανικό σωματείο « Βενιαμίν». Ακόμη πολλές φορές στις εγκαταστάσεις της κατασκήνωσης έχουν φιλοξενηθεί γείτονες, φίλοι και αναξιοπαθούντες από την πολύπαθη περιοχή των Βαλκανίων. Παράλληλα, λειτουργεί και ως χώρος οικογενειακής κατασκήνωσης, στη διάρκεια της οποίας γίνονται βιβλικά μαθήματα. Επίσης κάθε χρόνο οργανώνεται εκεί το Βιβλικό Συνέδριο της Ευαγγελικής Εκκλησίας Κατερίνης , στο οποίο συμμετέχουν Έλληνες απ' όλη την Ελλάδα και το εξωτερικό.

Στη διάρκεια όλου του έτους στο χώρο της κατασκήνωσης διεξάγονται ποικίλες δραστηριότητες: Ιεραποστολικά συνέδρια, συνέδρια νεολαίας και ξενόφωνων Ευαγγελικών Χριστιανών, συναντήσεις ζευγαριών για συναναστροφή και βιβλικά μαθήματα, εκδρομές κυριακών σχολείων . Αρκετές φορές διεξήχθησαν στον τόπο αυτό και Παμβαλκανικά Οικουμενικά Χριστιανικά Συνέδρια καθώς και βιβλικά εκπαιδευτικά σεμινάρια και σεμινάρια κατάρτισης στελεχών. Αποτελεί επίσης τόπο συνεδρίων ποιμένων και εργατών της Γενικής Συνόδου της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας και του Πανελλήνιου Ευαγγελικού Συνδέσμου. Επίσης αποτελεί χώρο τέλεσης γάμων , Βαπτίσεων και της Θείας Κοινωνίας.

Επιπλέον, η κατασκήνωση της Ε.Ε.Ε.Κ. στην Λεπτοκαρυά έχει συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής καθώς χιλιάδες κατασκηνωτές και επισκέπτες διαμένουν στο χώρο της καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στην οικονομική ανάπτυξη της τοπικής αγοράς και κοινωνίας.

Τέλος, ο χώρος αυτός που αποτελεί σημείο συνάντησης όλων των Ευαγγελικών της Ελλάδας με την πολυποίκιλη δραστηριότητα που αναφέρθηκε πιο πάνω, ήταν αποτέλεσμα προσευχής και οραματισμού της γενιάς των πατέρων και των παππούδων μας. Σήμερα όμως βάλλεται από ανθρώπους που στο όνομα του οικονομικού συμφέροντος επιδιώκουν με κάθε τρόπο να τον περιορίσουν, δημιουργώντας πρόβλημα στη λειτουργία του.

Φωτογραφικό υλικό

Εικόνα 1: Η Ευαγγελική Εκκλησία Κατερίνης

Εικόνα 2: Τα γραφεία της Ευαγγελικής Εκκλησίας στην Κατερίνη

Εικόνα 3: Το σπίτι φροντίδας ηλικιωμένων